

Marxistische Studies

Dossier

Tijd, werk en winst

Oorzaken gevolgen van de oorlog in Mali
Hoe Hitler aan de macht kwam in 1933
Welke identiteit voor de 99 %

Redactieadres	<i>Marxistische Studies</i> Kazernestraat 68, 1000 Brussel, België Tel.: +32 (0)2 504 01 44 Fax: +32 (0)2 513 98 31 E-mail: emms@marx.be Website: http://www.marx.be
Hoofdredacteur	Herwig Lerouge
Marxistische Studies	ISSN 1372-0392 uitgegeven door het Instituut voor Marxistische Studies (IMAST vzw) Kazernestraat 68, 1000 Brussel Dit nummer kwam tot stand in samenwerking met vzw IKOVE © Auteurs en Marxistisch Studies Overname en vertaling van bijdragen uit dit tijdschrift is mogelijk na toestemming van de auteurs.
Bijdragen	Sturen naar emms@marx.be
Trefwoorden	Werk, werkloosheid, welvaartsstaat, activering, Artikel 60, OCMW, sociale bijstand, sociale verzekering, vakbonden, werktijdverkorting, Duits model, Hartz-wetten, Griekenland, vakbonden, Mali, fascisme, Duitsland, Hitler, ongelijkheid, sociaal darwinisme, identiteit, Malthus, Marx, Engels, evolutionaire psychologie
Hulp	Vertalingen van het Frans, Spaans, Duits, Engels en Russisch en Portugees naar het Nederlands. Correctie en nalezen. Neem contact met de redactie.
Omslag	EPO, Jan Depover
Opmaak	EPO, Jan Depover
Druk	EPO www.drukkerij-epo.be
Verantwoordelijke uitgever	Maria McGavigan, Kazernestraat 68, 1000 Brussel

EDITORIAAL

Davos, de productieven en de generatie Z	3
DAVID PESTIEAU	
Wie zijn die productieven? Wie creëert hier rijkdom?	4
De productieven en niet-productieven van De Wever	4
Generatie Z: verloren of nog een toekomst?	7
Zijn jongeren een bron van problemen of de toekomst?	8
Melkkoeien voor de privé of gemeenschapsgoederen?	9
Als de staat de transfer van arbeid naar kapitaal organiseert	10
Kansen voor de privé, risico's voor de overheid	10
Gemeenschapsgoederen	12
De dictatuur van de cijfers, de democratie van het aantal	13
"De vakbonden doen het weer"	13

DOSSIER: TIJD, WERK EN WINST

Tijd, werk en winst	16
----------------------------------	----

HERWIG LEROUGE

De welvaartsstaat, de arbeidskracht als waar en de activering van werklozen en armen	18
---	----

Een marxistische kijk op de huidige hervorming van onze sociale zekerheid

DANIEL ZAMORA VARGAS

Het Duitse 'model' en de hervorming van de sociale zekerheid.....	20
Ontstaan en belang van de sociale staat.....	24
Van de ommekeer in de jaren 1980 tot de besparingen door de regering Di Rupo	28
De ideologische functie van de 'responsabilisering'.....	37
Hervorming van de arbeidsmarkt en destabilisering van de loonarbeid.....	39
De uitdagingen voor de sociale beweging.....	42

De lessen uit de Franse ervaring van de 35-urige werkweek	46
--	----

JACQUES RIGAUDIAT

Beknopte geschiedenis van de Franse wetgeving over arbeidstijd	46
De plaats van de arbeidsduurvermindering	48
De arbeidsduur: historische evolutie en actuele inzet	50
Arbidsduurvermindering vandaag: een wettelijke arbeidsduur van 35 uur per week, een Franse uitzondering	51
De liberale contrarevolutie en de arbeidsduurvermindering	53

Kort voltijds werk voor iedereen	57
---	----

De 30-urenweek als politiek project

JÖRG MIEHE

Aspecten van werkloosheid en arbeidsduurverkorting	58
Theoretische overwegingen	61
Strategische overwegingen	64
Praktisch politieke overwegingen	68

Arbeidsduurverkorting in het belang van het kapitaal 70*Griekenland en de kwestie van de macht*

UDO PAULUS

Aanvallen op de waarde van de arbeidskracht; de lonen 70

Oorzaken van de crisis 72

De staking van de staalarbeiders in Aspropyrgos 73

Verzet en machtskwestie 73

INTERNATIONAAL**Oorzaken en gevolgen van de oorlog in Mali 78**

MOHAMED HASSAN

Wat voorafging: crisis en oorlog 78

De grote misrekening 79

Het groeiend strategisch belang van Afrika 80

De verspreiding van het islamfundamentalisme 81

De alliantie tussen de VS, Saoedi-Arabië, Qatar en de Golfstaten 83

Van het Franse kolonialisme naar de Franse interventie in Mali 84

Besluit 86

GESCHIEDENIS**“Geef mij vier jaar en jullie zullen Duitsland niet meer herkennen” 88***80^e verjaardag van Hitlers machtsgreep*

HERWIG LEROUGE

Legale staatsgreep 88

Schrikbewind 89

Ik heb miljoenen achter mij 90

Vlug, voor het te laat is 91

Een catastrofe die vermeden kon worden 93

Van ‘kwaad naar erger’ naar Hitler 94

WETENSCHAP**Welke identiteit voor de 99 %? 100***Bedenkingen bij het boek Identiteit van Paul Verhaeghe*

DIRK VAN DUPPEN

Neoliberalisme maakt ziek 100

De psychologisering van Sigmund Freud of de klassenstrijd van Karl Marx 101

De klasse-analyse van het sociaal-darwinisme 102

Hedendaagse empirische onderbouwing 104

Evidence based evolutionaire psychologie en marxisme 105

Klassenidentiteit van de 99 % 106

Davos, de productieven en de generatie Z

“Jeugdwerkloosheid, vergrijzing en toenemende ongelijkheid wakkeren volkswoede aan die de wereldgroei bedreigt.”¹. Dat stelden de multinationals, de miljonaars en de belangrijkste staatshoofden van deze wereld in januari van dit jaar op het Wereld Economisch Forum in Davos.

Zij die verantwoordelijk zijn voor de crisis, zeggen nu dat wat ze zelf gezaaid hebben – de werkloosheid en de ongelijkheid – zou kunnen leiden tot revolutie. Maar ze verduidelijken meteen dat dit de wereldgroei in gevaar zou kunnen brengen en ... zou kunnen leiden tot een nog zwaardere crisis.

Deze promotoren van het liberale eenheidsdenken overstelpen ons met hun waarheden via ideologische massacampagnes die precies tot doel hebben elke poging tot revolutie te verijdelen: ‘We moeten een gunstig klimaat scheppen voor de ondernemingen die instaan voor de rijkdom in onze maatschappij’; ‘We moeten veel langer werken en de jongeren moeten geactiveerd worden om aan werk te raken’; ‘De staat moet afslanken, bezuinigen is noodzakelijk’; ‘De economie moet bevrijd worden van elke mogelijke staatsinmenging’; ‘De vakbonden staan afkerig van verandering en gedragen zich onverantwoordelijk’.

In ons land worden deze campagnes politiek overgenomen door nationalistisch (N-VA) en liberaal (MR en Open VLD) rechts. Die formaties steken het niet onder stoelen of banken dat ze de invloed van vakbonden en van sociale bewegingen willen afzwakken en willen afrekenen met het ontluikend succes van de PVDA.

Zonder daarom elke keer deze campagnes openlijk over te nemen, geeft de sociaaldemocratie toch vrij spel aan dit offensief door zich achter dit beleid te scharen van besparingen, van het ‘behoud van de competitiviteit’, van de ‘modernisering van de openbare diensten’. We zien het in België gebeuren met de politiek van premier Elio Di Rupo (PS) en vicepremier Vande Lanotte (SP.A).

Marxistisch links dat de huidige economische orde wil bestrijden, moet vechten om de actuele regeringsmaatregelen te counteren en tegelijk de ideeën die

David Pestieau (david.pestieau@solidaire.org) is directeur van het weekblad *Solidair* en de Studiedienst van de Partij van de Arbeid van België.

1 *Global Risks 2012*, World Economic Forum Davos, januari 2013. http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalRisks_Report_2012.pdf.

dit beleid rechtvaardigen onderuit te halen. Ze moet dit ideologische offensief afstoppen door alternatieve voorstellen en ideeën naar voren te schuiven.

Wie zijn die productieven? Wie creëert hier rijkdom?

Die van Davos zeggen ons dat ondernemingen de motor van de groei zijn. Om uit de crisis te raken, moeten we tegemoet komen aan de behoeften van CEO's en van aandeelhouders. Door de loonkost te verlagen. Door te aanvaarden dat werknemers meer overuren presteren. Door nieuwe belastingverlagingen voor de bedrijven. Door te knippen in het budget voor sociale zekerheid. Om aan de groei te voldoen. Samengevat, zij stellen ons nog wat meer voor van hetzelfde beleid dat precies tot de huidige crisis heeft geleid.

Die openlijk patronale taal komt natuurlijk niet zo goed over in crisistijd. Ze maken daarbij ook nog eens actief gebruik van allerlei tactieken om verdeeldheid te zaaien. Zo aarzelt De Wever, voorzitter van de N-VA, niet om zijn pijlen af te schieten op rappers, Walen, vreemdelingen, jongeren, kunstenaars, marxisten...

In het fameuze ideologische interview met *De Standaard* waarin hij homo's en hun regenboog T-shirts stigmatiseert, gaat hij nog verder. De journalist vraagt: "U hebt ooit gezegd dat de tegenstelling arbeid-kapitaal niet meer relevant is. Dat de nieuwe breuklijn loopt tussen productieven en niet-productieven." De Wever antwoordt daarop bevestigend: "De staat is een monster dat geld opzuigt en uitspuwt. Wie brengt dat geld op? Mensen die toegevoegde waarde creëren. Wie consumeert dat geld? De niet-productieven. Maar die zijn electoraal zo belangrijk geworden dat ze het staatsbestel continueren. [...] Wij moeten langer werken, véél langer werken."²

De productieven en niet-productieven van De Wever

De Wever vertelt ons dat de tegenstelling arbeid-kapitaal niet meer bestaat. Je moet maar durven! Op een ogenblik dat Stephen Odell, de boss van Ford, 10.000 Limburgse gezinnen op de keien gooit. Dat 10.000 gezinnen in het Luikse verzocht worden om de productie te verlaten, om de winsthonger van Mittal te stillen. En dat het aantal faillissementen op maandbasis nooit eerder zo hoog lag als in de voorbije maand januari. Heeft De Wever dan niet gehoord dat de

2 Bart De Wever, "De mens is niet goed van nature", *De Standaard*, 2 februari 2013. Zie: http://www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=DMF20130201_00454147.

dividenden van de grote aandeelhouders in België van 9 miljard euro in 2000 zijn gestegen tot 30,6 miljard euro in 2011; een stijging met 240 %? Heeft hij niets gelezen over die 76 miljard euro winst die de 30.000 grootste bedrijven in België boekten in 2011?

De voorzitter van de N-VA stelt dat de echte tegenstelling in onze maatschappij die is tussen 'productieven' en 'niet-productieven'. Vertaal: tussen de werknemers aan de ene kant en de werklozen, gepensioneerden, zieken aan de andere kant. De enen zouden altijd maar meer aan de staat moeten betalen, terwijl de anderen, de niet-productieven, consumeren. Echte haattaal om 'actieven' op te zetten tegen gepensioneerden en werklozen. En ziedaar de mirakeloplossing van de N-VA: snoeien in het budget van de sociale zekerheid en de werknemers veel langer laten werken.

De Wever brengt ons terug tot twee vragen. Wie zijn degenen die in deze maatschappij rijkdom, de meerwaarde produceren? De werknemers en hun gezinnen en niemand anders. Zij staan elke ochtend op, passeren langs de prikklok en produceren rijkdom. Zij lopen de meeste risico's en hopen geen arbeidsongeval te hebben of ziek te worden. Zonder die werkers kan die kleine minderheid met een eigendomstitel zijn machines en bedrijven niet laten draaien.

En de tweede vraag, wie eigent zich al die rijkdom toe? Wie rooft in werkelijkheid de staatskas leeg? Multinationals zoals Mittal die aan elke belasting weten te ontsnappen.³ 20 van de 100 grootste multinationals ter wereld maken handig gebruik van de sluipwegen in het fiscaal paradijs België. Ze maakten in België 25,4 miljard euro winst waarop ze maar 0,18 miljard euro belasting betalen.⁴ Miljardairs zoals Arnault – in ons land vol enthousiasme verwelkomd door N-VA en MR – die geen centiem belasting betalen.⁵ Speculanten die voor hun computerscherm zitten te spelen met het spaargeld van miljoenen werkers. Dat zijn de echte niet-productieven, de parasieten van onze maatschappij. Daar hebben De Wever of de liberalen het nooit over. De Wever en de liberalen verdoezelen dus het liefst het klassen karakter van onze maatschappij.

De sociaaldemocratie van haar kant is kampioen in misleiding. Zij hebben alleen kritiek op het 'hyperkapitalisme', een soort op drift geraakt 'gereguleerd' kapitalisme. Daarbij zouden aan de ene kant de 'geldmagnaten' staan en aan de andere kant de ondernemers en de werknemers. Demotte, Waals minister-president en een socialist, klaagt over "een deel van de patroons" met "een zeer

3 Wat de studiedienst van de PVDA op donderdag 31 januari 2013 onthulde.

4 *L'Echo* en *De Tijd*, 2 februari 2013.

5 *De Morgen*, 1 februari 2013. Arnault betaalde nul euro belasting op zijn winst van 193 miljoen euro.

‘gefinancialiseerde’ visie op de economie, uitsluitend gebaseerd op de geldstromen. Ze delen de onderneming op in stukjes en nemen de financieel meest interessante stukken voor zichzelf en de rest gooien ze weg met de mensen die er werken en al, zelfs als het gaat om stukken die economisch nog goed presteren... We hebben nood aan meer bewustwording van de gematigde patroons – diegenen die nog niet op sleeptouw zijn genomen door deze desastreuze en zeer ideologische visie.”⁶

Zo hernemen Demotte, Di Rupo, Vande Lanotte en konsoorten het oude fabeltje over de ‘industriële’ kapitalisten versus de ‘speculatieve’ kapitalisten. Terwijl de pure kapitalistische logica gewoon wil dat alle multinationals die vandaag de wereld overheersen, maximaal winst maken. Hun neiging om zich steeds meer te wenden tot de sfeer van geld en finances is een objectief gegeven. En ze slepen een hele reeks van onderaannemingsbedrijven en kmo’s die meer en meer van hen afhankelijk zijn, in hun kielzog mee.

Wie kent de namen van die multinationals die niet op de beurs zitten, niet speculeren, niet uit zijn op een winstpercentage met minstens twee nullen? Ze bestaan niet. Waarom een oproep doen voor meer bewustwording van ‘gematigde’ patroons? Om de aandacht af te leiden van de werkelijke tegenstelling in deze maatschappij, die tussen de klasse van de werknemers en de klasse van de kapitalisten?

Inderdaad, we hebben aan de ene kant de producenten van winst, van crisis, van speculatie. En aan de andere kant de werkers, de producenten van rijkdom. Die daar zelf steeds minder van krijgen. Voor hen alleen koopkrachtverlies, meer flexibiliteit, steeds minder werkzekerheid en werk dat steeds schaarser wordt.

Zij zien elke dag hoe de sociale zekerheid – de verzekering tegen de risico’s van het leven (beroepsziekten, brugpensioenen bij herstructurering, werkloosheid), waar onze ouders en grootouders keihard voor hebben gevochten – steeds verder wordt ontmanteld.

Hoog tijd om het roer om te gooien. De rijkdom die de werkers produceren, moet teruggaan naar die werkers. Alleen met dit uitgangspunt kan de wereld van de arbeid de tewerkstelling beschermen, de koopkracht behouden, de werkomstandigheden bewaren en de sociale zekerheid vrijwaren.

6 *Le Soir*, 28 februari 2012, “Demotte secoue les patrons et exige un ‘vrai’ plan de relance fédéral.” [Demotte schudt de patroons door elkaar en eist een ‘echt’ federaal relanceplan.]

Generatie Z: verloren of nog een toekomst?

“Voor het eerst sinds generaties geloven veel mensen niet meer dat hun kinderen het beter zullen hebben”, stelt het Forum van Davos.

Europa heeft 27 miljoen werklozen. De jeugdwerkloosheid in de eurozone ligt op 22 %. In België 18 %; in Brussel 33 %. En een derde van de jongeren die in ons land wel een job hebben, moeten het doen met een tijdelijk contract.

De Internationale Arbeidsorganisatie (IAO) wijst op het groeiend aantal jongeren die volledig afhaken in onze maatschappij – zonder werk, zonder diploma, zonder opleiding: 12,7 % in de Europese landen, een op de acht jongeren!⁷

Hier ligt een bijzonder grote uitdaging voor onze maatschappij: een dergelijke massale werkloosheid aanvaarden of niet? Maatregelen treffen die de wortels van het systeem zelf aanpakken of alleen symptoombestrijding? Accepteren we zomaar dat generatie Y (jongeren, geboren in de jaren 1980 en begin jaren 1990) en Z (jongeren, geboren na 1995) verloren generaties zijn?

Onze politieke verantwoordelijken voeren inderdaad een ‘verloren generatie’-beleid. Zij zijn het die massale werkloosheid combineren met loopbaanverlenging en een repressief activeringsbeleid voor jongeren. Resultaat: zij zetten de arbeidsmarkt onder druk. De patroons kunnen nog wat selectiever zijn, want voor elke baan staan honderd kandidaten te springen. Er ontstaat een neerwaartse spiraal voor lonen en werkvoorwaarden en de jongeren zijn hiervan de eerste slachtoffers. Zij moeten baantjes zonder veel toekomst aanvaarden en met ultraflexibele uren, want ze mogen toch niet tegen ‘de modernisering van de arbeidsmarkt’ zijn. Zij moeten baantjes aannemen die onder hun eigenlijke diplomaniveau liggen; laaggeschoolden zonder diploma vallen hierdoor helemaal uit de boot. En die moeten dan maar verplicht op werkstage gaan voor een uurloon van 2,5 euro (een voorstel van minister van Werk, Monica De Coninck).

Hierdoor krijgt ‘werk hebben’ eigenlijk ook een andere inhoud. Van bron van stabiliteit in ons leven, met een gewaarborgd inkomen waarmee we ook een toekomst kunnen plannen, zelfstandig kunnen gaan leven en wonen... wordt ‘werk’ vandaag bron van instabiliteit: flexibiliteit van werkuren en van loon, een laag loon, zonder vast contract... en vooral met een tijdelijk karakter. 60 % van de uitzendkrachten zijn jonger dan 30, 40 % zelfs jonger dan 25.⁸ Een job hebben houdt vandaag geen enkele garantie in op een fatsoenlijk minimum maandinkomen.

7 L'Echo, 23 januari 2013.

8 Idea Consult, 2007.

Deze politieke leiders hebben geen enkele industriële politiek voor ons land, behalve dan eentje zonder toekomst, enkel gericht op concurrentie en ongelijkheid, een politiek van cadeaus aan de grootste ondernemingen. Een beleid dat banen vernietigt, zoals nu bij Ford en ArcelorMittal, en dat de resterende vaste banen opdeelt in twee of drie minibaantjes. Een beleid dat denkt in termen van competitiviteit en in alle landen de lonen naar beneden stuwt in een helse neerwaartse spiraal. Die politiek vernietigt niet alleen bestaande banen maar ook toekomstig werk, normaal bestemd voor generatie Z. Door gedwongen ontslagen, maar ook door vervroegd vertrek op pensioen van werknemers die niet vervangen worden.

Van de oudere werknemers die blijven, eisen de nationale en de Europese overheden dat ze langer werken en dat terwijl er massale werkloosheid is. Ze zijn een generatieconflict aan 't creëren: dat terwijl de ouderen harder en langer moeten werken, blijven hun kinderen zonder werk zitten.

Zijn jongeren een bron van problemen of de toekomst?

Dezelfde verantwoordelijken bieden de jongeren niet alleen geen enkel toekomstperspectief, maar bovendien dringen ze ons een beeld op van de jeugd als een last, een bron van problemen. Zelfs als een potentieel gevaar.

De hele aanpak van de activatie van jongeren legt dat bloot: wie geen werk vindt, vliegt van de dop, komt bij het OCMW terecht, wordt dan opgepikt met een Artikel 60 statuut, opnieuw aan het werk gezet met een tijdelijke mini-job, vervolgens opnieuw werkloos... Een eindeloze draaimolen die de jongeren met behulp van sancties moet 'disciplineren' zodat ze die onzekerheid aanvaarden.

Maatregelen waardoor jongeren een boete riskeren voor het gooien van sneeuwballen (in Antwerpen bijvoorbeeld) of voor het eten van een broodje op de trappen van een openbaar gebouw (in Mechelen) gaan in dezelfde richting. Sommigen, zoals bv. Bart De Wever, stellen rappers zelfs voor als potentiële delinquenten.⁹

Een oplossing bieden de staten niet. Ze voelen de hete adem van mogelijke revoltes als gevolg van die massale jeugdwerkloosheid, en dus verscherpen en verbreden de staten hun repressieve instrumenten. Ze creëren daarbij ook het ideologische kader, nodig om die repressie te rechtvaardigen.

9 Bart de Wever, "Ho's en blingbling", *De Standaard*, 15 januari 2013. "In de jaren negentig was rap misschien nog een vernieuwende en aangename mengeling van humor en sociale kritiek, vandaag reikt het jongeren vooral het belang aan van dames van lichte zeden (*ho's*), geld en juwelen (*blingbling*) en het criminele bestaan om voorgaande te verwerven (*the thuglife*). Wie zichzelf culturaliseert met die boodschap, loopt het risico zijn culturele voorbeelden voor werkelijkheid te nemen en zich te bezondigen aan criminaliteit." Zie: http://www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=DMF20130114_00433336.

Die leiders geloven niet dat jongeren in staat zijn een toekomst op te bouwen, waarin ze kunnen werken, samen leven en zich kunnen ontspannen.

Jongeren moeten jong kunnen zijn en van tijd tot tijd een sneeuwbal kunnen gooien. Zonder het zwaard van de wet boven hun hoofd, zonder administratieve sanctie in het vooruitzicht. Jongeren moeten zichzelf kunnen zijn en ook naar de muziek kunnen luisteren die ze zelf willen. Jongeren moeten samen naar het park kunnen trekken, ergens gaan wandelen zonder dat de politie hun aanwezigheid meteen als hinderlijke overlast beschouwt. Jongeren hebben recht op een plaats op school, hebben recht op onderwijs. Jongeren hebben recht op een toekomst en op fatsoenlijk werk in een Europa, dat vandaag verwoest wordt door de werkloosheid.

We moeten generatie Z opnieuw een toekomst bieden. Zij zijn het toch die morgen verder moeten bouwen aan deze wereld. Ze hoeven niet terug te keren naar 19^e-eeuwse toestanden. Ze hebben een toekomstplan nodig, ze hebben recht op vast werk, een fatsoenlijk loon, een woning, toegang tot cultuur en sport. We zouden de overheden moeten afrekenen op het in praktijk brengen van een echt generatie Z-plan.

Een plan bijvoorbeeld voor het scheppen van meer werk bij de overheid om te voldoen aan de enorme noden en behoeften die in onze maatschappij bestaan inzake kinderopvang, onderwijs, nieuwbouw of isoleren van gebouwen. Hierop doelt de PVDA in het luik 'tewerkstelling' van de miljonairstaks: 3 miljard van deze taks is bestemd voor het scheppen van 100.000 vaste banen bij de overheid. Nuttige banen voor de samenleving en efficiënt voor een positief effect op de arbeidsmarkt. Het zal de neerwaartse spiraal afremmen. Daarmee kan het huidige beleid dat mensen langer doet werken, omgekeerd worden en kunnen er wetten komen om ontslagen tegen te gaan.

Melkkoeien voor de privé of gemeenschapsgoederen?

'We leven boven onze stand, de staat moet afslanken, bezuinigen is noodzakelijk', is nog zo'n 'waarheid' van het eenheidsdenken. Ze vormt de basis voor een versterkt offensief tegen de openbare diensten. Dat is al begonnen in de jaren 1980 en in intensiteit toegenomen na de crisis van de overheidsschuld, veroorzaakt door de redding van de banken.

Want wat is de realiteit? "Het volstaat de evolutie van de Belgische overheidsuitgaven ten opzichte van het bruto binnenlands product te analyseren om zeer duidelijk vast te stellen dat ze de afgelopen dertig jaar stabiel is gebleven

– ongeveer 43 % van het bbp.”¹⁰ De schuld is enkel vergroot door de redding van de banken en door de economische crisis.

Als de staat de transfer van arbeid naar kapitaal organiseert

Het patronaat maakt gebruik van de schulden crisis om de staat aan te zetten in de begroting voor sociale uitgaven en openbare dienstverlening te snijden. Zodat dit geld kan terugvloeien naar de kassa van het kapitaal. Zo stelde de Belgische regering voor 2013 een begroting op met 3,7 miljard besparingen – onder meer door een vermindering van het aantal ambtenaren (meer dan 4000 banen gaan verloren) – waarbij ze pertinent elke vorm van nieuwe politiek terzijde schuift. Behalve eentje, die van een ‘competitiviteitsplan’ met een combinatie van loonbevrozing, indexmanipulatie en nieuwe lastenverlagingen. Dat plan zou de ondernemingen op twee jaar 1,8 miljard euro extra opbrengen.¹¹ En globaal blijven alle fiscale cadeaus behouden. De staat organiseert op die manier zelf een transfer van inkomen uit arbeid, van de sociale budgetten naar inkomen uit kapitaal. En elke poging om aan de privileges van de ondernemingen te raken wordt onmiddellijk gestopt omdat ze de competitiviteit in gevaar zou brengen of een bedreiging zou vormen voor de hele economie.

Maar er is meer. De ideologische aanval op overheidsstatuten en pensioenen en op de zogezegde ‘voordelen’ van de ambtenaren beogen natuurlijk te besparen op de begroting. Tegelijk is het een onderdeel van een globaal plan om de arbeidsmarkt te breken. Het statuut en de werkzekerheid in de openbare sector moeten eraan geloven en er zal alleen nog met contractuelen worden gewerkt. Wat ooit de standaard was, bestaat niet meer en dat heeft ook zo zijn effect in de privésector. Dat verzwakt ook de overheidsvakbonden. Het patronaat wil de hele arbeidsmarkt almaar kwetsbaarder maken.

Kansen voor de privé, risico’s voor de overheid

De kroniek van de redding van de banken Fortis en Dexia is bijzonder verhelderend: in onze maatschappij zijn opbrengsten en zekerheid voor de privé, verliezen en onzekerheid voor de overheid. 160 jaar lang was de ASLK een openbare bank en kende ze nooit financiële problemen. Twaalf jaar waren voldoende om

10 *Le Soir*, 24 september 2012. Olivier Bonfond, “Non, les Belges n’ont pas vécu au-dessus de leurs moyens”, [Nee, de Belgen hebben niet boven hun stand geleefd].

11 Studie van de PVDA, november 2012, www.ptb.be/fileadmin/users/nationaal/download/2012/11/121126_studie_PVDA_lonen_OK_NL.pdf.

de bank aan de rand van het faillissement te brengen, in extremis gered door de staat die zo op zijn beurt wegzonk in de schulden. Idem voor het Gemeentekrediet. Maar die waarheid hebben ze snel verdoezeld. Honderd keer, duizend keer opnieuw werd herhaald dat de staat niet geroepen is om een bank te beheren.

De experts die alle theorieën verspreid hebben die tot de crisis hebben geleid, zijn doodleuk verder de lakens blijven uitdelen in de media. En in de hoop dat iedereen zou vergeten hoe het eigenlijk in elkaar zat, gaan diezelfde experts doodleuk verder met ons dezelfde recepten in de maag te splitsen. Minister van Financiën Vanackere stelt voor om het risicokapitaal aan te moedigen: wie investeert op de beurs, krijgt fiscaal voordeel. Charles Michel stelt voor om de erfisrechten te hervormen met lagere belastingtarieven voor wie investeert in... risicokapitaal op de beurs. Waarom? Omdat de privébanken nog heel moeilijk geld lenen aan ondernemingen. Ja, die banken die de gemeenschap heeft gered van de ondergang nadat ze onverantwoorde risico's namen... op de beurs. Diezelfde banken willen vandaag geen risico's meer nemen. En wij zouden nog een tweede keer moeten betalen door nieuwe fiscale cadeaus te geven om de beurs opnieuw en nog wat sterker te doen groeien, die beurs die toch duidelijk aan de oorsprong ligt van alle speculatie. Dat een openbare banksector noodzakelijk zou zijn voor een gezonde werking van de financies, dat vinden onze heren excellenties (die zich allemaal de eerste van de klas wanen) ondenkbaar.

Dezelfde recepten die ze gebruikt hebben voor de banken, passen ze ook steeds meer toe in andere sectoren, waar de golf van privatiseringen en deregulering die in de jaren 1990 is begonnen, onverkort verdergaat. En niet alleen op initiatief van de liberalen. Toen Paul Magnette nog minister was, heeft hij een hervormingsplan voor de NMBS uitgewerkt: een splitsing tussen de infrastructuur (Infrabel) en de vervoersoperator (NMBS). Precies naar de wens van de ultraliberale Europese commissaris voor Transport, Siim Kallas. De rampzalige gevolgen voor de prijzen, de stiptheid en de veiligheid van het spoorwegvervoer doen er niet veel toe. Met deze opsplitsing kunnen ze de deregulering bij het spoor nog wat verder ontwikkelen, door ons spoorwegnet open te stellen voor concurrentie.

Magnette moet trouwens voor niemand onderdoen. Hij staat ook niet afkeurig van een toenemende privatisering van de post om 'de overheidsfinanciën te verlichten': de staatsparticipatie zou kunnen afnemen van 51 tot 26 % van het kapitaal.

En de man, toen nog minister en nog geen voorzitter van de PS, ging nog een stapje verder: "We zullen het achteraf goed moeten uitrekenen, want die

bedrijven brengen dividend in het laatje. Zoals Electrabel, die in het begin helemaal niets betaalde, daarna 250 miljoen en vervolgens 550 miljoen. Het is een privébedrijf, maar gereguleerd en dat brengt iets op voor de staat: dat kan een zinvol model zijn.”¹² Ziedaar het model van Magnette voor de overheidsbedrijven: Electrabel! De staat heeft geen enkele controle op dat energiebeleid – en dus al evenmin op de ecologische toekomst van het land. En door hun gepeperde facturen hebben de verbruikers de investering in de kerncentrales al in een veelvoud afgeschreven. De staat recupereert peanuts – in werkelijkheid netto 200 miljoen – en dus kan dat best ‘een zinvol model’ zijn... Een zekere Elio Di Rupo zei precies hetzelfde toen eind jaren 1990 de ASLK en het Gemeentekrediet verkocht werden.

Gemeenschapsgoederen

Het patronaal establishment tracht af te raken van de sociale verworvenheden die maken dat een deel van het belastinggeld niet de egoïstische belangen van een paar grote ondernemingen dient, maar integendeel de gemeenschap. Voor de financiering van het onderwijs bijvoorbeeld of de gezondheidszorg, het openbaar vervoer en sociale woningen.

Dat establishment streeft naar een ultra-individualistische samenleving, een samenleving waarin iedereen maar zijn eigen plan moet trekken, zoals in de Verenigde Staten, zonder vakbonden, zonder collectieve belangenverdediging. Zij vinden het normaal dat gezinnen steeds meer uit eigen zak betalen, dat de overheidsbedrijven gedereguleerd of geprivatiseerd worden.

Dat terwijl beknibbelen op openbare dienstverlening de crisis alleen maar doet verergeren. Dat terwijl juist in crisistijd het behoud en de groei van de kwaliteitsvolle en toegankelijke openbare diensten meer dan noodzakelijk is. Openbaar vervoer voor al diegenen die hun auto niet meer kunnen betalen. Crèches, scholen en voldoende onderwijzend personeel voor kinderen en jongeren. Betaalbare rust- en verzorgingshuizen voor onze ouderen. Wat ook fatsoenlijke tewerkstelling garanderen inhoudt en goede loon- en werkvoorwaarden voor de openbare ambtenaren.

Op dit uiterst belangrijke punt moet marxistisch links werken aan de eenheid tussen de privésector en de overheidssector; een eenheid die maar al te vaak bedreigd wordt door verdeeldheid, corporatisme, vooroordelen.

12 *La Libre*, 12 januari 2013.

De openbare diensten zijn een sociale verworvenheid op het conto van de hele arbeidersbeweging. Zij heeft de sociale dienstverlening opgebouwd en die moet absoluut overeind blijven. Ze moet aan de gemeenschap toebehoren; ze is van alle mensen en voor alle mensen; ze moet toegankelijk, efficiënt en goedkoop zijn. En ze moet nog worden uitgebreid. Bijvoorbeeld in de banksector en de energiesector. Het gaat daar immers om veel te kostbare goederen om in handen van de privésector te laten.

De dictatuur van de cijfers, de democratie van het aantal

In Davos spraken de machtigen van deze aarde openlijk hun vrees uit voor sociale revoltes. Er ent zich vandaag een crisis van de democratie op de economische crisis. Overal in Europa en ook in België. Getuige hiervan de verharding van allerlei wetten tegen de democratische beweging, van administratieve boetes (die nu al worden uitgeschreven voor burgerinitiatieven of het uitdelen van pamfletten) tot de antiterreurwetgeving (waarvan het toepassingsveld zo breed is dat ze kan gebruikt worden tegen zo goed als elke vorm van protest tegen de gevestigde orde). Getuige hiervan ook de strenge veroordeling van activisten, bijvoorbeeld in het GGO aardappelproces (een militante werd veroordeeld tot zes maanden gevangenisstraf omdat ze met de pers gepraat had), het gewelddadig politieoptreden tegen de werknemers van ArcelorMittal (waarbij een betogener een oog verloor) of de dwangsommen tegen het stakingsrecht, zoals tegen de werknemers in de toelevering bij Ford (met een vonnis dat van januari tot mei elke blokkade, met inbegrip van de openbare weg, verbiedt!).

Al die daden gaan gepaard met een ideologisch offensief tegen de vakbonden, de progressieve organisaties en de partijen die hiertegen protesteren.

“De vakbonden doen het weer”

Ministers en partijen aan de macht kunnen maar moeilijk verhullen dat de echte beslissingen genomen worden door een kleine minderheid van aandeelhouders. Minister van Werk, Monica De Coninck, gaf het onlangs zelf toe. Ze kan niets doen om ... de tewerkstelling te verdedigen: “Arcelor da’s nog erger dan Ford. Je staat daar echt compleet machteloos tegenover. Het enige dat we nog kunnen doen, is nadenken over reconversie en productdifferentiatie.”¹³ Tegenover

13 *Le Soir*, 16 februari 2013.

werknemers, werklozen, gepensioneerden: de macht van antisociale maatregelen. Tegenover multinationals, de zelfverklaarde onmacht, de georganiseerde berusting.

Het blijft bij wat verbale verontwaardiging. Verder kan mijnheer Mittal, aanhanger van de democratie van 'een aandeel, een stem' – en die met één pen-nentrek 10.000 jobs kan schrappen – gerust zijn. Geen enkele minister kan iets ondernemen tegen zijn economische dictatuur. Geen enkele wet om hem te vervolgen voor de miserie die hij in zoveel gezinnen veroorzaakt. Geen enkele politieagent om hem te arresteren.

Erger, zoals overal elders in Europa, zijn er een aantal patroons die openlijk stellen dat ze overwegen het land te destabiliseren als er niet aan hun eisen tegemoet wordt gekomen. Onlangs kon de baas van de Vlaamse kmo's, Karel Van Eetvelt, ongestoord verklaren dat ondernemers in het noorden van het land het wel eens zouden kunnen laten voelen in 2014 als 'de politiek' haar ultraliberale programma niet uitvoert. En geen enkele politieke tenor die protesteerde tegen die aankondiging die veel weg heeft van het dreigen met een staatsgreep.¹⁴

Anderzijds zetten grote politieke partijen openlijk een vraagteken bij de legitimiteit van de vakbonden en hun recht om weerstand te bieden. Gwendolyn Rutten, voorzitter van Open VLD, liet alle remmen los toen het ABVV begin februari besliste om weg te blijven van de onderhandelingstafel over lonen en flexibiliteit: "Nu doen ze het weer. Hoelang gaan we dat nog pikken?"¹⁵ "Het ABVV is geen sociale partner meer", zei Alexander De Croo, minister van Pensioenen (Open VLD), met in zijn kielzog een horde opiniemakers.

Ook de N-VA voert een echte campagne van 'vakbondbashing'. Eerst waren er de aanvallen op het stakingsrecht bij de algemene staking van 30 januari 2012, daarna op de spoorstakingen. Dan kregen we in januari en februari 2013 de 'onthullingen' over veronderstelde fraude, eerst bij de internationale tak van de vakbonden, vervolgens bij het ACW. 'Onthullingen' met duidelijk politieke bedoelingen. Zo wees Jan Jambon van de N-VA op de 'morele fouten' van het ACW waardoor volgens hem voortaan geen enkele organisatie van de Christelijke Arbeidersbeweging het zich nog kon permitteren om de ridicule belastingaanslag en fraude van grote ondernemingen aan te klagen. De timing voor deze 'onthullingen' was niet onschuldig. Ze werden gedaan op het ogenblik dat het ACV zijn campagne lanceerde voor een vermogensbelasting en kort voor een grote vakbondsbetoging op 21 februari 2013. Deze ideologische campagne van

14 *Financieel Dagblad*, 26 januari 2013, geciteerd in *De Wereld Morgen*, 28 januari 2013.

15 *De Standaard*, 5 februari 2013.

rechts gaat samen met de druk van de socialistische partijen op de syndicale leiders om hun verantwoordelijkheid op te nemen in de antisociale hervormingen door zich erbij aan te sluiten en hun verzet ertegen op te geven.

Maar de arbeidersbeweging kent haar geschiedenis. Ze weet dat toen het establishment van mening was dat de vakbonden ‘slechte sociale partners’ waren, zij stredden voor het afschaffen van de kinderarbeid in de mijnen, voor de invoering van betaald verlof, voor de uitbouw van de sociale zekerheid. Zij weet ook dat raken aan de democratische legitimiteit van de vakbonden en hun actiemiddelen een groot gevaar inhoudt voor de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van organisatie van de werknemers. De geschiedenis heeft dat aangetoond.

De vakbonden organiseren drie miljoen werknemers, mensen die ’s ochtends opstaan, langs de prikklok passeren en de rijkdom van dit land produceren. De werknemers hebben het recht zich samen met de vakbonden te mengen in beslissingen die hen aanbelangen, om zich te organiseren, om weerstand te bieden. Dat is de democratie van het aantal tegen de dictatuur van de cijfers. ■

Tijd, werk en winst

In Duitsland hebben honderd wetenschappers, politici, vakbondsmensen en kerkelijke gezagsdragers in een Open Brief gepleit voor de invoering van de 30-urenweek met loonbehoud. “De strijd tegen de werkloosheid moet de absolute prioriteit blijven”, aldus de ondertekenaars.

Vandaag telt Duitsland 3 miljoen werklozen en meer dan 3 miljoen werknemers van wie het loon ontoereikend is om te overleven. Bovendien werken er nog eens meer dan 2,6 miljoen mensen met het statuut van zelfstandige. Eén op de drie van hen werkt tegen minder dan 9,20 euro per uur in een lagelonnensector. De volledige groep van deze ‘lageloon-zelfstandigen’ moet het met gemiddeld 13 euro per uur doen, aldus het Duits Economisch Onderzoeksinstituut DIW.¹

De meesten onder hen hebben geloof gehecht aan de beloften van de socialistische en groene regeringen en in 2003 de steunmaatregelen aanvaard voor de oprichting van de éénpersoons naamloze vennootschappen, de zogenaamde ‘ikzelf NVs’.

De betrokken werknemers zijn loontrekkende slaven. Het gaat in hoofdzaak om journalisten, verzorgend personeel, tekenaars en anderen die meestal voor grote bedrijven werken. Ze vormen een rijke visvijver voor de ondernemingen die hen aan het werk kunnen zetten zonder bijdragen voor de sociale zekerheid, zonder vakantiegeld, zonder ziekte-uitkering. Zulke ‘zelfstandigen’ mogen de rekken in Lidl en Aldi vullen. Bovendien vormen ze voor de bedrijven een stok achter de deur om de vaste werknemers tot loonmatiging aan te sporen.

Deze situatie is het rechtstreekse gevolg van de politiek van ‘flexibilisering’ van de arbeid die onder de regering Schröder-Fischer werd ingevoerd en voortgezet onder Merkel; zij wil nu precies dit model doordrukken in de rest van Europa. Daniel Zamora beschrijft de situatie van de werknemers in België.

De Duitse ondertekenaars van de Open Brief noemen de 30-urenweek de enige manier om iedereen aan decent werk te helpen.

De eis tot arbeidsduurverkorting klinkt echter een beetje archaïsch wanneer, zoals thans, de machtsverhoudingen duidelijk in het nadeel van werknemers en hun organisaties spelen. We leven niet meer in de jaren 1980, toen de Duitse metaalbond, na een langdurige strijd, de 35-urenweek kon afdwingen. Vandaag

1 *Junge Welt*, 14 februari 2013.

de dag kunnen de vakbonden meestal niet veel meer doen dan een billijke verloning verdedigen en het streven van de werkgevers naar langere en meer flexibele werktijden beteugelen.

In ons dossier openen we het noodzakelijke debat hierover. Want vandaag verkorten de werkgevers de arbeidstijden zoals het hen uitkomt, *met* loonverlies. Ze dwingen de één 50 uur per week te werken, terwijl anderen geen werk hebben. En zelfs als we op een mooie dag uit de crisis zouden komen, gelooft niemand dat volledige tewerkstelling mogelijk is met een 38-urige werkweek voor iedereen. ■

De welvaartsstaat, de arbeidskracht als waar en de activering van werklozen en armen

Een marxistische kijk op de huidige hervorming van de sociale zekerheid

In een interview met de krant *Le Soir* konden we volgende uitspraak lezen van Alexander De Croo (vice-premier, Open VLD) over de hervormingen van de regering: “Wij hebben een concurrentieprobleem en een probleem op het vlak van de arbeidsflexibiliteit. Over de concurrentie hebben velen gezegd dat we moeten kijken naar de grote Duitse hervormingen. En dat is precies wat we doen.”¹ Vincent Van Quickenborne van zijn kant beweerde dat we al ‘halfweg’ waren. Het ‘Duitse model’ is al snel een van de drukst besproken onderwerpen in Europa geworden. Het zou aan de oorsprong liggen van de zogezegde stabiliteit van de Duitse economie en vormt nu het kernpunt van de economische discussies over mogelijke uitwegen uit de crisis. Maar wat in dat model kan ons helpen om beter de huidige hervorming van ons eigen stelsel van sociale bescherming en de inzet ervan te begrijpen?

De regering Schröder werkte tussen 2003 en 2005 dit model uit. Zij richtte zich op de grondige herstructurering van het stelsel van werkloosheidsuitkeringen en sociale bijstand, samen met zeer radicale hervormingen op het vlak van de tewerkstelling, de Hartz-hervormingen. Deze maatregelen maakten niet alleen deels een einde aan de tweedeling zoals die ook in ons stelsel van sociale bescherming bestaat: een *verzekerings*stak (de sociale zekerheid) en een *bijstand*stak (vaak de erfgenaam van de liefdadigheidsinstellingen uit het begin van de vorige eeuw). Maar ze hebben ook meer algemeen een proces van vernietiging ingeluid van de sociale zekerheid, die nochtans verondersteld wordt de werknemers te beschermen tegen de ups en downs van de markt. Ze werd beperkt tot slechts een functie: mensen aan het werk zetten, van de arbeidskracht een waar maken. Deze hermodellering van de Duitse sociale staat stond dus in dienst van de hervorming van de arbeidsmarkt

Daniel Zamora Vargas (dzamora66@gmail.com), socioloog en onderzoeker aan de Universiteit libre te Brussel (ULB).

1 *Le Soir*, Interview met Alexander De Croo, 8 december 2012.

om werklozen te verplichten gelijk welke job aan te nemen, zelfs voor lonen die lager liggen dan de werkloosheidsuitkering, wat het aantal *working poor* explosief heeft doen toenemen.

Deze twee belangrijke kenmerken – de schepping van laaggekwalificeerde banen en de hervorming van de sociale zekerheid – vormen de kern van de hervorming van de Europese sociale modellen en van de destabilisering van de arbeidsmarkt. De recente maatregelen zetten de arbeidsomstandigheden en de lonen van alle werkers zwaar onder druk, hoewel ze in feite focussen op de werklozen en ‘bijstandstrekkers’. De originaliteit en het belang van de Hartz-hervormingen liggen bijgevolg in de draagwijdte die ze hebben voor alle werkers, ook al waren ze oorspronkelijk bedoeld voor de overtolligen (de werklozen, de armen...). Zo kunnen we beter de complexe maar zeer belangrijke verbanden begrijpen tussen het tewerkstellingsbeleid en het sociaal beleid, tussen de hervorming van de bijstands- en verzekeringsmechanismen en het tewerkstellingsbeleid.

Deze kwestie is van heel groot belang voor de politieke uitdagingen waaraan de arbeidersklasse de komende jaren het hoofd zal moeten bieden. Met deze hervormingen voor de ‘overtolligen’ heeft Gerhard Schröder het geheel van de loonstructuur gedestabiliseerd en lage lonen kunnen aanhouden. Deze combinatie (de hervorming van de arbeidsmarkt en van de sociale staat) laat toe – zowel in het discours als in de praktijk – een segment van de werkers af te scheiden van de uitdagingen voor heel de arbeidersklasse en de arbeid. Die scheiding maakt het mogelijk zeer harde maatregelen door te drukken zonder sterk sociaal verzet op te roepen. Het gebrek aan interesse voor de ‘bijstandstrekkers’ – en zelfs de vaak conservatieve opvattingen over hen binnen de arbeidersklasse – wordt wellicht een van de centrale uitdagingen voor de sociale bewegingen in de komende jaren. Doorheen die hervormingen willen wij ons eigen model en zijn recente evoluties bestuderen, vooral door onderzoek te doen naar de interne dynamiek van ons sociaal *verzekerings-* en *bijstandssysteem* in relatie tot de huidige hervormingen van de arbeidsmarkt. Het is immers niet mogelijk de strijd tegen de werkloosheid en de armoede te begrijpen zonder die te koppelen aan de hervormingen van de arbeid (of de productie van de arbeidskracht) als waar.

We zetten eerst kort de kern van de Hartz-hervormingen uiteen om duidelijk te maken hoe belangrijk ze zijn en wat ze betekenen voor onze eigen hervormingen, zowel wat betreft het werkloosheids- en *bijstandsstelsel* als wat betreft het tewerkstellingsbeleid. Tot slot onderzoeken we de uitdagingen die deze hervormingen vandaag met zich meebrengen voor de sociale actoren in België.

Het Duitse 'model' en de hervorming van de sociale zekerheid

Het Duitse 'model' staat in het centrum van de politieke belangstelling en prijkt bovenaan de agenda van de hervorming van ons stelsel van sociale bescherming. We kennen onze Duitse buur het beste vanwege zijn lagelonenbeleid, maar ook de hervorming van de sociale zekerheid plaatst dat land centraal in de debatten. Het Duitse model beperkt zich niet tot loonmatiging. Het belangrijkste kenmerk is net dat het gericht is op de 'overtolligen' (werklozen, armen, werknemers met preciaire banen) en niet op de 'stabiele' werkers in loondienst. Daardoor heeft het heel de arbeidsmarkt diepgaand gedestabiliseerd, zonder een rechtstreekse reactie uit te lokken van de strijdbaarste en sterkst gesyndiceerde sectoren van de arbeidersklasse.

De fameuze Hartz-hervormingen willen de sociale bijstand en de werkloosheidsuitkeringen op een nooit geziene manier herleiden tot één stelsel. Want in werkelijkheid fuseren ze de uitkeringen aan langdurig werklozen en de sociale bijstand tot één inkomen van 382 euro per maand. Het vorige stelsel telde drie takken.

De *werkloosheidsuitkering* (Arbeitslosengeld) werd gefinancierd met de bijdragen van werknemers en werkgevers en bedroeg 60 % van het laatste netto-loon (vandaag is die uitkering beperkt tot maximum 12 maanden). Daarna had de werkloze recht op *werkloosheidsbijstand* (Arbeitslosenhilfe). Die verschilde van de werkloosheidsuitkering doordat ze gefinancierd werd uit de belastingen, onbeperkt in de tijd werd uitgekeerd ingeval van onvoldoende inkomen en 53 % van het vorige inkomen bedroeg. Dit garandeerde de verworvenheden uit de beroepsloopbaan aangezien van de werkloze niet kon geëist worden dat hij gelijk welke baan aannam.² Tot slot was er de *sociale bijstand* (Sozialhilfe), het 'ultieme sociale vangnet', dat bestond uit een soort gegarandeerd universeel inkomen, gefinancierd uit de belastingen en door de gemeenten; het is te vergelijken met het Belgische OCMW.

De laatste fase van de Hartz-maatregelen (Hartz IV) heeft de werkloosheidsbijstand en de sociale bijstand gefuseerd tot één uitkering die niet langer in verhouding staat tot het vorige loon. Het werd een vaste som (382 euro), gekoppeld aan de voorwaarde om om het even welke baan te aanvaarden. Die maatregel maakt na 12 maanden (het tijdstip waarop de werknemer uit de werkloosheidsverzekering

2 Mechthild Veil, "Politiques de l'emploi, administration du chômage, placement des chômeurs : le grand chamboulement", *Chronique internationale de l'IRES*, nr. 115, novembre 2008, p. 7.

3 Ibid., p. 9.

valt) een einde aan de tweedeling die normaliter eigen is aan de sociale bescherming: een *verzekeringstak* en een *bijstandtak*. Dat komt overeen met ons werkloosheidsstelsel, verbonden met de sociale zekerheid en het OCMW dat aanvankelijk veeleer een gunst aan de ‘armen’ inhield dan een collectief recht zoals in het verzekeringsstelsel. Zodra de Duitse werknemer belandt in de categorie van de ‘langdurig werklozen’ (die gefuseerd is met de categorie werkers die genieten van sociale bijstand), voorziet de Hartz-hervorming zware sancties als hij onderbetaald werk weigert. Vandaag zijn er in Duitsland heel wat van die banen: enerzijds *mini-jobs* met deeltijdse contracten tegen 400 euro per maand, die de werkgevers vrijstellen van bijdragen maar de werknemers geen recht geven op een ziekteverzekering, een pensioen of een werkloosheidsuitkering, en anderzijds de *1 euro-jobs*, de fameuze contracten van ‘openbaar nut’ tegen 1 euro per uur. De ontwikkeling van deze preciaire banen en de toenemende flexibilisering van de arbeidsmarkt is dan de noodzakelijke aanvulling voor de activering van de werklozen/armen en meer in het algemeen voor de destabilisering van heel de arbeidsmarkt.

In feite mikten de hervormingen van de arbeidsmarkt in Duitsland vooral op “een daling van de arbeidskosten, op de ontwikkeling van de lagelonensector om de tewerkstelling van ongeschoolde werkers te bevorderen [...], op een breuk met het beleid van vroegtijdige terugtreding van oudere werknemers uit de arbeidsmarkt” en “op een grotere flexibiliteit van de arbeidsmarkt”.⁴ Maar het ging lang niet alleen over de ongeschoolde arbeidskrachten. De druk om een baan te aanvaarden en de toenemende concurrentie voor jobs hebben in aanzienlijke mate ook alle andere werkers benadeeld, zowel op het vlak van hun lonen als op het vlak van hun arbeidsomstandigheden. We moeten ons bewust zijn van de impact van zo’n hervorming op de ‘georganiseerde’ arbeidersklasse. Zo verklaarden syndicalisten van IG Metall onomwonden dat “als vandaag iemand zou zeggen dat je 300 uur of meer moet werken om je baan te behouden – dan zouden de werkers dat doen. Puur uit angst voor sociale achteruitgang. Dat is zo erg, echt ongelooflijk.”⁵ De hervorming leidt noodzakelijkerwijze tot grote ongerustheid over de eigen toekomst en vermindert aanzienlijk de strijdbaarheid uit angst voor sociale achteruitgang.

Daarnaast heeft de lagelonensector een aanzienlijk groter aandeel veroverd in de totale tewerkstelling, waardoor hij niet enkel meer ‘gunstig’ is voor de werklozen maar ook de vaste banen verdringt.⁶ Het aandeel kleine jobs in de totale tewerk-

4 Odile Chagny, “Retour sur les réformes du marché du travail en Allemagne”, *La Revue de l’IRES*, nr. 58, 2008, p. 103.

5 Meike Brodersen, Jean Vandewattyne, “La crise et ses effets vus par des syndicalistes allemands de l’IG Metall”, *Les Mondes du Travail*, nr. 12, november 2012, p. 111.

6 Odile Chagny, *op.cit.*, p. 101.

stelling is explosief gegroeid, terwijl de ‘klassieke’ banen de voorbije jaren stagneerden en zelfs daalden. De belangrijkste categorie zogezegde ‘atypische’ banen is die van de ‘mini-jobs’ of ‘400-euro-jobs’. Hun aandeel is gegroeid met 73 % tussen 1996 en 2008 en vooral na 2003 door de invoering van de wet Hartz II, die de uitoefening van een minijob ter aanvulling van een hoofdbaan vergemakkelijkte. Kijken we naar de verhouding met het geheel van de werkers, dan is het aandeel van de werknemers met zo’n baan gestegen van 10 % in 1996 naar 16 % in 2008.⁷ Zo zou “het” aandeel van de zogezegde ‘atypische’ tewerkstelling tussen 1996 en 2008 gestegen zijn van 27 % naar 39 %.⁸

De gevolgen van dit beleid zijn bekend: toenemende onzekerheid van de levens- en arbeidsomstandigheden van miljoenen werkers, sterke loonmatiging... Vandaag krijgen niet minder dan 6,2 miljoen werkers een werkloosheidsuitkering II (ALGII) en de meerderheid daarvan heeft een inkomen onder de armoedegrens. De arme werknemers hebben in het algemeen ‘atypische banen’, dat wil zeggen contracten van bepaalde duur, deeltijdse contracten, mini-jobs of uitzendcontracten. Dit lagelonenbeleid viert vooral hoogtij in de dienstensector, waar minder internationale concurrentie heerst (hotels, restaurants en cafés, de bouw, taxidiensten...) en treft vooral vrouwen, migranten en jongeren. Zo ontstaat er een dualisering van de arbeidsmarkt, zowel in termen van statuut als van gender, etnische origine of sociale afkomst. Voor al deze miljoenen preciaire werknemers betekende het ‘Duitse model’ een drastische daling van hun levensverwachting op nauwelijks tien jaar tijd: van 77,5 jaar in 2001 tot 75,5 jaar in 2010. Voor de inwoners uit het oostelijk gedeelte van Duitsland loopt de daling nu zelfs op tot 4 jaar (van 77,9 tot 74,1 jaar).⁹

Het ogenschijnlijke lage werkloosheidscijfer van vandaag is te wijten aan dit beleid. Toch beweren sommige studies dat het nog meer het gevolg is van een geïgeloosheid met cijfers en categorieën dan van een echte daling door de schepping van stabiele, nieuwe banen. Want zodra de werklozen ‘geactiveerd’ zijn door middel van al deze nieuwe complementaire jobs (van minder dan 15 uur per week), worden ze niet langer meegeteld in de officiële statistieken. Een verantwoordelijke van de *Arbeitsagentur* (vergelijkbaar met onze RVA) uit Hamburg zei in dit verband: “Vandaag zegt de regering dat er ongeveer 3 miljoen werklozen zijn, een echt historisch cijfer. De realiteit is anders. 6 miljoen werkers vallen onder Hartz IV, en

7 Eugen Spitznagel en Susanne Wanger, “Flexibilité et différenciation du travail en Allemagne”, *Regards sur l'économie allemande*, nr.104, 2012, pp.8-9.

8 Ibidem.

9 Bruno Odent, “C’est un scandale ! Allemagne: le modèle qui réduit l’espérance de vie”, *L’Humanité*, 13 december 2011. Zie www.humanite.fr.

dat zijn allemaal werklozen of aanzienlijk preciaire werknemers. Het echte cijfer is dus niet 3 miljoen werklozen maar 9 miljoen preciaire werknemers.”¹⁰

De Duitse sociale staat, die vroeger gebaseerd was op een andere logica, namelijk de logica van *decommodification*¹¹, moet plaats maken voor een sociaal model ‘op basis van een logica van *workfare*’¹², een model waarin de prestaties in essentie “mikken op de integratie op de arbeidsmarkt”¹³ en dit met verarming en toenemende concurrentie tot gevolg.

Het leven van een Hartzi¹⁴

Het dagelijks leven van de werkers die moeten rondkomen met een uitkering ALG II is bijzonder moeilijk en uitermate gecontroleerd. Een opsomming van de maatregelen en wetten geeft een onvoldoende goed beeld van de administratieve hel waarin die uitkeringsgerechtigden terechtkomen om een bedrag te krijgen dat dan nog onder de armoederempel ligt. Bovendien werden de verschillende beperkings- en activeringsmaatregelen nog aangevuld met een zeer betwistbare bepaling, die voor de berekening van de uitkering rekening houdt met de inkomsten en het gemeenschappelijk patrimonium. Zo is de toegang tot de uitkering onderworpen aan een ver doorgedreven enquête over de goederen in het bezit van de aanvrager (de waarde van de auto en/of het appartement, de bankrekeningen, de spaarboekjes, de levensverzekering, waardevolle voorwerpen enzovoort).

Streng controle

Als aanvrager ben je verplicht je rekeninguittreksels over een zeer lange periode (soms tot 6 maand ver) voor te leggen of je wagen te verkopen als de waarde ervan hoger ligt dan 7.500 euro en een minder dure aan te schaffen. Woon je in een ‘te groot’ appartement (ongeveer 45 m² voor een alleenwonende), dan wordt je gevraagd te verhuizen naar een kleiner appartement binnen de zes maanden. In werkelijkheid moet elke vorm van rijkdom zoals levensverzekeringen, juwelen

10 Marc Meillassoux, “Chomage, la face cachée du miracle allemand ». Zie: [www.myeurop.info](http://fr.myeurop.info/2011/10/04/chomage-la-face-cachee-du-miracle-economique-allemand-3478). <http://fr.myeurop.info/2011/10/04/chomage-la-face-cachee-du-miracle-economique-allemand-3478>.

11 Decommodification: de mogelijkheid om een behoorlijke welvaartniveau aan te houden onafhankelijk van de deelname aan het marktgebeuren. Een gedeeltelijke scheiding tussen inkomen en arbeid. Daardoor worden personen minder afhankelijk van de markt en verwerven ze bestaanszekerheid.

12 Mechthild Veil, *op. cit.*, 2008, p. 44.

13 Mechthild Veil, “Les lois Hartz, plus qu’une réforme du marché du travail ?”, *Chronique internationale de l’IRES*, nr. 92, januari 2005, p. 18.

14 Lees in dit verband: Stephan M, *La vie d’un Hartzi, une dégringolade sociale*, op <http://allemagne-et-plus.a18t.net>.

of andere waardevolle goederen alsook je pensioensparen worden opgesoupeerd voor je in aanmerking komt voor een uitkering. Heb je wat gespaard voor je oude dag, dan mag je 200 euro per levensjaar van je spaarcenten behouden. Als je bijvoorbeeld 43 jaar oud bent, mag je 8.600 euro houden. Alles daarboven moet eerst opgeleefd worden vóór je aanspraak kunt maken op financiële steun. Ook het bankgeheim wordt opgeheven voor de aanvragers. Zo kan de *Bundesagentur für Arbeit* (BA – tewerkstellingsdienst) inlichtingen inwinnen – en zal dat ook doen – over het financiële verkeer op al je rekeningen zonder dat je daarvan op de hoogte wordt gesteld en zonder enige gerechtelijke beslissing. Daarnaast zal alles wat je verkrijgt uit bijkomend werk voor 80 % van je uitkering worden afgetrokken. Tot slot kun je ook nog het bezoek krijgen van ‘sociale inspecteurs’ die uiterst nauwgezet je slaapkamer zullen doorzoeken en in je badkamer zullen tellen hoeveel tandenborstels er staan, om na te gaan of je wel degelijk alleen woont.

Radicale activering

Elke werkweigering wordt bestraft met een vermindering van je uitkering: 30 % de eerste keer, 60 % of 100 % de tweede keer. Een jongere van minder dan 25 jaar verliest vanaf de eerste weigering zijn totale uitkering. Je bent dus verplicht de 1 euro-jobs ‘van openbaar nut’ te aanvaarden die, ingeval ze een betaalde activiteit inhouden, niet zijn opgenomen in de arbeidswetgeving. Je hebt ook geen stakingsrecht, geen recht op vakantie of sociale bijdragen.

Ontstaan en belang van de sociale staat

De invoering van onze sociale zekerheid na de Tweede Wereldoorlog betekende een revolutie. We kunnen onmogelijk het belang ervan inschatten als we niet begrijpen hoe arbeid onder het kapitalisme tot een waar wordt herleid. Voor een beter theoretisch begrip van de inzet achter de Duitse hervorming van de sociale zekerheid en de hervorming die momenteel in België op de agenda staat, moeten we even teruggrijpen naar deze fundamentele dimensie van de kapitalistische economieën en de economische oorsprong van de sociale zekerheid.

De arbeidskracht als waar en de verarming van de arbeidersklasse

Het kapitalisme is een systeem waarin zelfs de arbeidskracht van de werkers wordt beschouwd als een product, bestemd voor de verkoop en bijgevolg

onderworpen aan de wetten van de markt. Het is het enige systeem dat alle aspecten van het sociale leven heeft onderworpen aan de markt. Polanyi¹⁵ merkte op dat er in de geschiedenis altijd samenlevingen zijn geweest met marktmechanismen, maar daar waren de economische verhoudingen ‘ingebed’ in de sociale verhoudingen van religieuze of politieke aard. De economische activiteit en de *commodificatie* waren bijgevolg niet de centrale en fundamentele motivatie. “Omdat de mensen en de natuur – versta hieronder de arbeid en de grond – worden beschouwd als waren (zelfs in abstracte zin) in een zelfregulerend marktsysteem, onderworpen aan het prijsmechanisme, werd de samenleving zelf onderworpen aan de markt. Een markteconomie kan enkel bestaan binnen een ‘marktmaatschappij’, een maatschappij waarin de economie vorm geeft aan de sociale verhoudingen.”¹⁶ Deze logica vooronderstelt namelijk een systeem waarin “de essentie van de arbeid wordt uitgevoerd door onteigende werkers die, om toegang te krijgen tot hun bestaansmiddelen en tot werk zelf, verplicht zijn hun arbeidskracht te verkopen voor een loon.”¹⁷

Toch is deze verhouding tot de markt voor de werker een asymmetrische verhouding, absoluut accidenteel, wankel en zonder enige zekerheid. Die radicale onzekerheid van de werkers die hun arbeidskracht moeten verkopen, wordt bijzonder duidelijk tijdens de industrialisering. Zonder enige garantie dat ze hun arbeidskracht zullen kunnen verkopen, leven deze arbeiders in constante onzekerheid over hun kansen om elke dag de nodige bestaansmiddelen te verkrijgen. Een simpel arbeidsongeval wordt zo een economische catastrofe want het stort het gezin in een situatie zonder inkomen en dus zonder bestaansmiddelen. Alle aspecten van het leven van de werkers zijn onderworpen aan de markt en aan de mogelijkheid om elke dag aan de slag te kunnen.

Net daarom noemt Marx in zijn *Grundrisse* de arbeider een ‘virtuele’ arme. Voor hem impliceert “het begrip vrije arbeider dat de arbeider een pauper is: een ‘virtueel behoeftige’”.¹⁸ En hij gaat verder: “hij kan maar leven als arbeider in de mate dat hij zijn arbeidskracht ruilt tegen dat deel van het kapitaal dat het arbeidsfonds vormt. Voor hem is die ruil verbonden met accidentele voorwaarden, zonder enig verband met zijn organisch bestaan. Hij is dus virtueel arm; en vermits de productie op basis van kapitaal almaar meer meerarbeid van de arbeider eist, wordt steeds meer noodzakelijke arbeid vrijgemaakt. Bijgevolg stijgt het risico

15 Karl Polanyi (1886 Wenen – 1964 Ontario) was een Hongaarse econoom die een alternatief opstelde voor het traditionele kapitalistische denken.

16 Ellen Meiksins Wood, *L'origine du capitalisme*, Lux, Québec, 2009, pp. 35-36.

17 Ellen Meiksins Wood, *op.cit.*, p. 4.

18 Karl Marx, *Œuvres. Économie II*, La Pléiade, Gallimard, Paris, 1968, p. 255.

van de arbeider op verpaupering. Gelijktijdig met de meerarbeid ontwikkelt zich de overbevolking.”¹⁹ Sismondi²⁰ wees al op dit probleem in de 19e eeuw, toen hij heel scherpzinnig opmerkte dat, hoewel de arbeider “moet leven van zijn arbeid, hij nooit weet wie het product ervan zal kunnen kopen”.²¹

Voor Marx was de kwestie van de bestaansonzekerheid, de werkloosheid of de armoede dus geen bijkomend aspect van de *commodificatie* van de arbeidskracht (een toestand waarin de werker zou kunnen terecht komen *voor* of *na* de werksituatie), maar is ze onverbrekkelijk verbonden met de onzekere verhouding van de arbeid tot het kapitaal. Marx’ ontdekking van de asymmetrische ruil tussen arbeid en kapitaal en de inherente onzekerheid voor de werker die verplicht is zijn arbeidskracht te verkopen, doet ons op een heel andere manier denken over de verschijnselen armoede en werkloosheid en over het belang van de sociale zekerheid. Vanuit dit standpunt “moeten we armoede kaderen binnen het continue omvormingsproces van de arbeidskracht tot een waar en meer specifiek binnen de onzekerheid en de onderbrekingen van dit continue proces”.²² Het proletariseringsproces – de omvorming van de arbeidskracht tot een waar – is bij Marx dus essentieel voor een goed begrip van de verarming en voor het antwoord dat het proletariaat op deze omvorming uitwerkt.

De *decommodificatie* als collectief verzet van het proletariaat

Het is net door de confrontatie met die radicale onzekerheid en die asymmetrische situatie van de markteconomie dat binnen het proletariaat spontaan vormen van collectieve solidariteit tot ontwikkeling komen. Ze streven naar mechanismen die de arbeider bestaanszekerheid geven buiten de wisselvalligheden van de markt om, zoals vakbondskassen voor onderlinge bijstand. Zo stichtten de Brusselse typografen vanaf 1846 een collectieve kas, waarin een bijdrage moest gestort worden voor de “leden die door een totaal gebrek aan werk of zelfs door onvoldoende werk in geldnood zaten”.²³ Er is het voorbeeld van de vakbond van de Gentse spinners en wevers vanaf 1857, die ook in onderlinge

19 Ibidem, p. 256.

20 Jean Charles Léonard de Sismondi (1773-1842) was een schrijver die vooral bekendheid verwierf met zijn werk over de Franse en Italiaanse geschiedenis en zijn economische ideeën waarbij hij de ongelijke verdeling van de rijkdom aanklaagt.

21 Geciteerd door Ken Kawashima, *The proletarian Gamble. Korean workers in interwar Japan*, Duke University Press, London, 2009, p. 5.

22 Ken Kawashima, *op. cit.*, p. 206.

23 Citaat uit Jean Neuville, *Naissance et croissance du syndicalisme*, T. 1, Vie Ouvrière, 1979, pp. 55-57, p. 118.

bijstand voorzag. Jean Faniel zei hierover dat hun “reglement” voorzag in “de toekenning van hulp aan de leden bij arbeidsongevallen” maar ook bij “elke mogelijke eventualiteit”, een clause die volgens J. Neuville kon slaan op werkloosheid of staking.²⁴

“Het idee om zich collectief te organiseren om fondsen te verzamelen voor leden in nood of zonder werk ontstaat [dus] lang vóór de oprichting van vakbonden of organisaties die ijveren voor stabiele prijzen.”²⁵ Het is dus de marktlogica zelf en de enorme onzekerheid die de arbeiders ertoe aanzetten mechanismen te ontwikkelen die al dan niet gedeeltelijk hun inkomen afschermen van de toegang tot de markt. Of om het kernachtig samen te vatten: de *decommodification*, die de arbeidskracht gedeeltelijk losmaakt van de marktlogica.

De welvaartsstaat of de geïstitutionaliseerde *decommodification*

Talrijke auteurs hebben vanuit die logica de oprichting van de welvaartsstaat gekenmerkt als een beleid van *decommodification* om de werkers minder afhankelijk te maken van de markt en hun enige zekerheid te bieden voor wat betreft de essentiële aspecten van hun bestaan (gezondheid, werk, inkomen enzovoort). De welvaartsstaat betekent een nooit geziene uitbreiding en institutionalisering van mechanismen ten voordele van de arbeidersklasse om hen te onttrekken aan het geweld van de marktverhoudingen. Karl Polanyi verdedigde dit idee in *The Great Transformation*²⁶ (1944), waarbij hij elk principe van sociale bescherming die doelstelling toedichtte: de werkers losmaken van de wetten van de markt.

Deze *decommodification*mechanismen worden gewoonlijk gelinkt aan de sociale zekerheid maar we kunnen er ook nog de juridische constructie van de loonarbeid (en al zijn regels die de arbeidsmarkt omkaderen) aan toevoegen, en ook de sociale bijstandstelsels die uit de belastingen gefinancierd worden.

“De arbeid is geen waar” was het eerste principe dat in 1944 op de algemene conferentie van de Internationale Arbeidsorganisatie (IAO) werd goedgekeurd met het oog op een nieuwe definitie van de doelstellingen van de organisatie. Dit eerste artikel is zeer belangrijk omdat het meteen principieel ingaat tegen de centrale logica van het kapitalisme, namelijk de constante omvorming van de

24 Jean Faniel, *Les syndicats, le chômage et les chômeurs. Raisons et évolution d'une relation complexe*, doctoraatsthesis ULB, Faculteit sociale, politieke en economische wetenschappen – Politieke wetenschappen, 2006, p. 235.

25 *Ibid.*

26 Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, (1944), Beacon Press, 2001. Zie: <http://www.openisbn.com/isbn/080705643X/>.

arbeid tot een waar. In België werd de sociale zekerheid zoals we ze nu kennen vastgelegd door de Besluitwet van 28 december 1944.²⁷ De invoering, die vaak wordt toegeschreven aan de verzetsbewegingen in de Tweede Wereldoorlog, kan in essentie beschouwd worden als de inwilliging van de eisen van de arbeidersbeweging in een wereld waarin de communistische revolutie heel wat terrein had gewonnen.

De omvorming van arbeid tot waar staat centraal in de geschiedenis van de uitbouw van de Welfare State en het loonstatuut, maar ook – en dat is nu net belangrijk – van de geleidelijke afbraak ervan sinds de jaren zeventig. De onderwerping van de arbeidskracht aan de zuivere marktwetten is de spontane logica van het kapitalisme en er wordt hevige politieke strijd gevoerd tegen de mechanismen die deze commodificatie aan banden willen leggen of beperken. Zó moeten we de huidige afbraak van de sociale staat en de arbeidsomstandigheden in Europa bekijken: een beleid van *hercommodificatie van de arbeidskracht* in een context van veranderde krachtsverhoudingen in vergelijking met de ontstaansperiode van de sociale zekerheid. De precarisering van de tewerkstelling en de omvorming van de Welfare State kan dus niet gescheiden worden van de commodificatie van de arbeidskracht omdat ze is het resultaat is van de krachtsverhouding tussen arbeid en kapitaal voor de mate waarin ze de arbeidskracht min of meer tot een waar kan maken.

Van de ommekeer in de jaren 1980 tot de besparingen door de regering Di Rupo

Na de crisis van 1973 zal op elk punt ingaan worden tegen de heersende naoorlogse logica. Deze ommekeer doet zich voor op drie domeinen die wij met elkaar verbinden: de sociale zekerheid, de sociale bijstand en het tewerkstellingsbeleid. Wij kunnen onmogelijk uitgebreid ingaan op de evolutie van de maatregelen die stukje bij beetje onze sociale rechten hebben uitgehold, maar wij zullen de belangrijkste en meest actuele etappes ervan doorlopen.

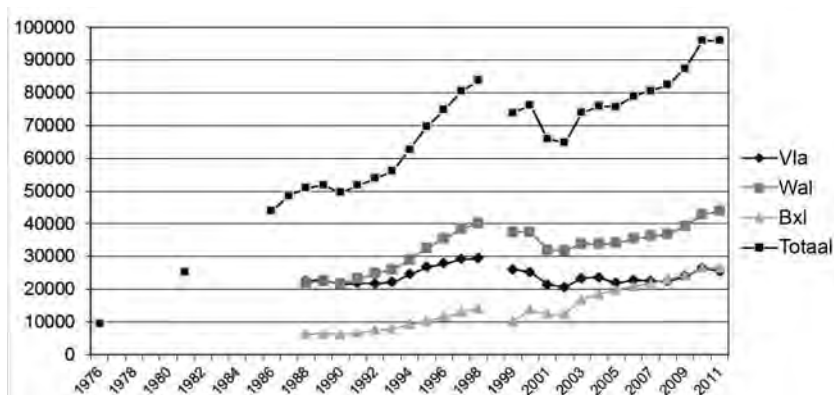
De jaren 1980, de explosie van de werkloosheid en de overtolligen

De wijzigingen gaan gepaard met een discours dat radicaal de kijk van de samenleving op deze problemen en op de slachtoffers ervan verandert. Dat heeft

27 Besluitwet betreffende de maatschappelijke zekerheid van de arbeiders. Zie: http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=1944122801&table_name=wet.

gedeeltelijk te maken met de crisis van 1973 en de daaropvolgende explosieve toename van de werkloosheid. Zo leidt de crisis zowel in de sociale zekerheid als in de sociale bijstand tot een enorme stijging van het aantal getroffen personen. In 1974 zitten in België 96.933 werkers zonder werk, in 1980 322.310 en in 1987 515.120. Hetzelfde geldt voor de werkers die leven van een bestaansminimum: hun aantal vervijfvoudigt tussen 1976 en 1990.²⁸ Vandaag zijn zo'n 100.000 mensen afhankelijk van het OCMW, vóór 1973 was dat minder dan 10.000.

Figuur 1. Evolutie van het aantal uitkeringsgerechtigden van het OCMW sinds 1976

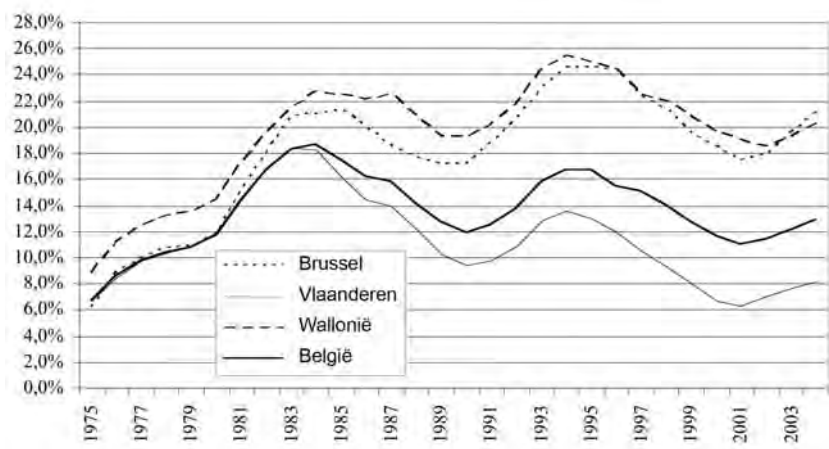

Bron: Sarah Carpentier, "Uitdagingen van een activerende bijstand die verkleurde" in: *Armoede in de 21e eeuw* (dir. Dirk Geldof & Kristel Driessens), Kluwer, Mechelen, 2001, p. 53-80.

Die verandering van context heeft een diepgaande invloed gehad op het sociale discours en de sociale beeldvorming over de 'bijstandstrekkers'. Daar waar het vóór het einde van de jaren zeventig een marginaal probleem betrof, gaat het nu om een groeiend deel van de bevolking. Er duikt dan ook snel een verrassende tegenstelling op: hoewel er minder werk te verdelen valt, wordt almaar meer druk uitgeoefend op de werkzoekers. Minder werk op collectief vlak, meer druk op 'responsabilisering' op individueel vlak. En hoewel net de economische evoluties – die zich voordoen buiten de wil van de werkers om – verantwoordelijk zijn voor die situatie, toch moet paradoxaal genoeg het idee van de collectieve verantwoordelijkheid het afleggen tegen de individuele verantwoordelijkheid. Die evolutie bereikt zijn hoogtepunt met de kritiek op de sociale staat, geconcretiseerd in de nieuwe 'actieve sociale staat' van Franck Vandenbrouke, geheel in lijn met zijn partijgenoot Tony Blair in het Verenigd Koninkrijk.

²⁸ Geciteerd door Daniel Dumont in J. Fierens, *Droit et pauvreté. Droits de l'homme, sécurité sociale, aide sociale*, Bruylant, 1992, p. 143.

Figuur 2. Regionaal werkloosheidspercentage 1975-2004
(uitkeringsgerechtigd volledig werkloos; in % van de verzekerde bevolking)

Bron: Jaarverslagen van de RVA, 1975-2004. (Zie Faniel, *op.cit.*, 2006)

Volgens deze kritiek doen de uitkeringen (voor werkloosheid of van het OCMW) niets anders dan de uitsluiting en de precariteit verzachten, maar ze roeien ze niet uit. Het recht op een uitkering zou een ‘passief’ recht zijn, dat de gerechtigden niet aanzet tot een ‘actieve’ houding om uit de armoede te geraken en zich in de maatschappij te integreren. De literatuur en de intellectuele kritieken die de ‘verzorgingsstaat’ als ‘passief’ beschrijven, worden dus almaar belangrijker en zo groeit geleidelijk het idee dat de uniforme, universele uitkeringen moeten vervangen worden door een aan elk individu aangepaste en met hem onderhandelde actie om hem zijn verantwoordelijkheid te doen opnemen en werk te zoeken. Werk dat dan gezien wordt als de enige garantie voor ‘autonomie’. Die geleidelijke verandering van het discours en de sociale responsabilisering van het individu zijn in beide stelsels heel zichtbaar. Gaandeweg wordt tewerkstelling de centrale functie van beide organismen en dit vaak met onderbetaalde banen tot gevolg.

In het OCMW

Terwijl werkloosheid en armoede de pan uitswingen, wordt de meest ambitieuze hervorming op het vlak van sociale bijstand aangenomen. In 1974 keurt het parlement het *bestaansminimum* goed en in 1976 de wet op het OCMW die ook

vandaag nog bepalend is voor zijn activiteiten. Die wet legt het ‘recht op sociale bijstand’ vast en wil zo komaf maken met de Commissies van Openbare Onderstand die destijds meer weg hadden van liefdadigheidsinstellingen dan van een echte openbare dienst. De originaliteit van de hervorming van 1976 ligt hierin dat zij alle burgers een minimuminkomen garandeert zonder veel voorwaarden. Op dat ogenblik wordt de hervorming opgevat als een etappe in de opbouw van een volledig stelsel van sociale zekerheid. De verandering van perspectief was zo radicaal dat bepaalde specialisten sociaal recht begonnen te dromen van een ‘harmonisering’ van de openbare bijstand en de sociale zekerheid in strikte zin.²⁹ Het is een radicale uitbreiding van het bijstandsstelsel op basis van de collectieve en universele logica die overheerst in de naoorlogse periode. De socialist Louis Namèche verklaart in het parlement: “Wij houden eraan te benadrukken dat het begrip openbare onderstand moet verbannen worden en daarom bevestigt ons voorstel het recht op sociale bijstand. Wij drukken dit begrip in ons voorstel uit onder de vorm van *een verplichting van de openbare macht en niet zozeer onder de vorm van een individueel recht*. Maar ik voeg eraan toe dat, *volgens ons, dit recht niettemin moet worden beschouwd als een overgangsmaatregel naar een volledig stelsel van sociale zekerheid*.”³⁰ Het einde van de ‘openbare onderstand’ – van de ‘liefdadigheid’ – moest dus onvermijdelijk uitmonden in één enkel stelsel door de samenvoeging van het stelsel van *verzekering* met dat van *bijstand* met een universele en collectievere dimensie. De discretionaire en individuele dimensie van de vroegere Commissies van Openbare Onderstand moest dus veranderd worden om op termijn te komen tot integratie van de logica van het collectieve ‘recht’, eigen aan het verzekeringsstelsel.

Maar het resultaat zal tegengesteld zijn aan wat men in 1976 wenste. In plaats van een toenadering tot een stelsel met een universele dimensie en weinig voorwaarden, groeit er almaar meer een normatief stelsel, gekoppeld aan activering door middel van snelle tewerkstelling.

Vanaf midden de jaren tachtig neemt staatssecretaris van Sociale Integratie Miet Smet de eerste maatregelen in die zin.³¹ Zij was van mening dat de strijd tegen de armoede door middel van uitkeringen niet volstond en dat de OCMW’s ook de hefboom van de tewerkstelling moesten gebruiken. In 1993 volgt dan nog het Urgentieprogramma voor een meer solidaire samenleving van de toenmalige minister van Sociale Integratie Laurette Onkelinx. Daarin vinden we onder andere de

29 A. Delpérée, “Assistance publique et sécurité sociale”, *Revue belge de sécurité sociale*, vol. 15, nr. 7-6, 1973, p. 711.

30 M. Namèche (PSB), *Annales parlementaires*, vrijdag 2 juli 1976, p. 4835.

31 Pauvreté en Belgique, *op. cit.*, p. 110.

invoering van een geïndividualiseerd project voor sociale integratie en het overstijgen van de simpele functie van “*strikt financiële*” hulp.³² Het nieuwe contract koppelt de sociale bijstand aan een individuele bereidheid tot ‘responsabilisering’ en een eventuele schorsing van de uitkeringen bij niet-naleving van het contract. Het sociale bijstandsbeleid moet op die manier “de gebruikers ertoe aanzetten uit de bijstand te geraken”³³ en geleidelijk het accent leggen op de rol van tewerkstelling, die traditioneel niet tot de centrale taken van het OCMW behoort. De toevloed van jongeren naar het OCMW door de verlaging van de meerderjarigheid in 1990 zal overigens de wil om de rol van de OCMW’s te herdefiniëren versterken om te voorkomen dat deze jongeren – met de woorden van minister Onkelinx – zich zouden “installeren in het circuit van de sociale bijstand” en “het bestaansminimum voor hen een levenswijze wordt” en om “de culturele afhankelijkheid te doorbreken”.³⁴ Men moet dus van de ‘reddingsboei’ overstappen op de ‘springplank’ naar de integratie en de tewerkstelling. In plaats van zich te verwijderen van de paternalistische openbare onderstand zoals die bestond in het begin van de eeuw, neemt deze eerste hervorming een nauwelijks verhulde normatieve wending. Zo kon men tussen de 22 engagementen in het Integratiecontract van Waver lezen dat de aanvrager zich “gewassen en zorgvuldig gekamd moet aanbieden op de werkplaats, met propere handen en geknpte nagels”; moet “aanvaarden een collega te vervangen in geval van ziekte of aanwezigheid”; dat hij “rustig moet praten en zich niet opwinden in zijn communicatie met zijn directe chef en zijn collega’s”.³⁵ Tot slot vermeldt het contract “dat er sancties mogelijk zijn als de begunstigde blijk geeft van ‘slechte wil’”.³⁶ Gelukkig zijn de nieuwe bepalingen in die tijd niet in die zin – in de praktijk – vertaald. Ze weerspiegelen nochtans een terugkeer naar een normatievere rol van de OCMW’s en kennen hun een fundamentele rol van sociaalprofessionele integratie en tewerkstelling toe, iets wat vroeger het voorrecht was van de regionale tewerkstellingsdiensten. Dit perspectief wordt bevestigd door de wet RMI (recht op maatschappelijke integratie) van 2002, die leidt tot de vervanging van het ‘recht op een leefloon’ door een ‘recht op integratie’.³⁷

In dit verband verwijzen we ook naar de substantiële toename van ‘geactiveerde’ personen door middel van ‘artikel 60’ van het OCMW, die het groeiende

32 Pauvreté en Belgique, *op. cit.*, et Daniel Dumont, *op. cit.*, p. 149.

33 Abraham Franssen, “Le sujet au cœur de la nouvelle question sociale”, *La revue nouvelle*, december 2003, nr. 12, p. 29.

34 Geciteerd in Daniel Dumont, *op. cit.*, p. 149.

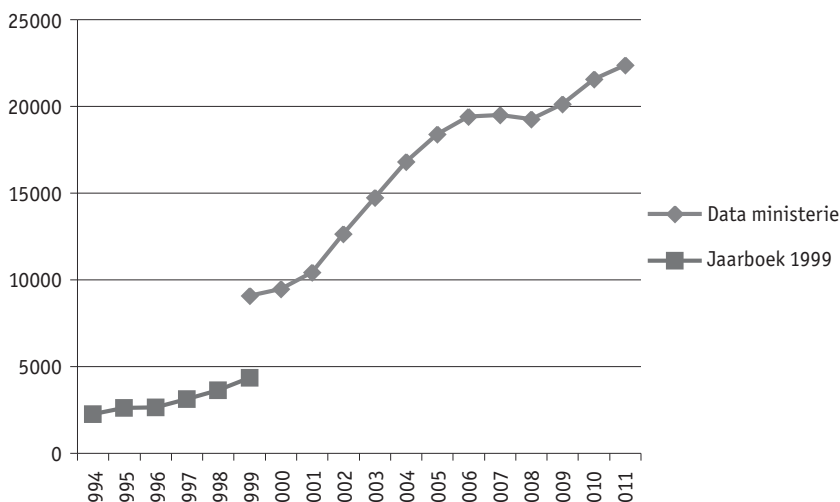
35 OCMW van Waver, “Contrat individualisé d’intégration sociale”, *Journal du droit des jeunes*, nr. 133, 1994, p. 38-39.

36 Daniel Dumont, *op. cit.*, p. 167.

37 Pauvreté en Belgique, *Annuaire 2010*, Acco, Leuven, p. 107.

belang van de tewerkstellingsrol bevestigd zonder dat er veel moet nagedacht worden over de schepping van stabiele banen. In tegenstelling tot wat de OCMW's soms beweren, gaat het in de artikelen 60 en volgende zelden over kwaliteitsvolle banen die uitmonden in vaste contracten. Vaak komt de aanvrager terecht in een zeer pijnlijk parcours: "arbeid in toepassing van artikel 60, werkloosheid, uitsluiting uit de werkloosheid, terugkeer naar bijstand van het OCMW", nieuwe tewerkstelling, enzovoort".³⁸

Figuur 3. Activering op basis van Artikel 60

Bron: POD Maatschappelijke Integratie (<http://www.mi-is.be/be-nl/studies-publicaties-en-statistieken/statistieken>).

De recente richtlijnen voor de OCMW's lijken geen koerswijziging in te luiden. Integendeel, het ziet ernaar uit dat het regeringsakkoord de logica van 2002 nog verder wil uitdiepen. Zo lezen we dat "de OCMW's ingeval van *toekenning van een leefloon* [zullen] *verplicht zijn de begunstigde te activeren door hem in te schrijven bij de gewestelijke dienst voor arbeidsvoorziening*". Dit betekent een nieuwe voorwaarde voor het bekomen van sociale bijstand. De OCMW's riskeren zich nog meer om te vormen tot activeringsagentschappen. Het is niet zonder betekenis dat onze huidige minister van Werk Monica De Coninck (SP.A) voorheen voorzitter van het Antwerpse OCMW was. Haar talrijke verklaringen over de sociale uitkeringsgerechtigden geven ons de indruk dat onze politici terug wil-

38 Zie: <http://www.lalibre.be/actu/belgique/article/784096/il-faudrait-plutot-parler-de-desintegration-sociale.html>.

len naar conservatievere tijden. De mensen moeten “bij de kraag” gevat worden, ze moeten “met de stok en de wortel” geactiveerd worden... Niet alleen kleeft ze graag stereotiepe etiketten als “sociaal onangepast”, “weinig intelligent, te oud, of verslaafd aan alcohol of drugs” op sommige werkers, ze stelt ze ook graag tegenover die werkers “die vroeg opstaan”. Haar discours maakt de goede oude tegenstelling tussen goede en slechte armen weer actueel. Haar doortastende methodes aan het hoofd van het OCMW in Antwerpen spreken voor zich: “Je kunt gemakkelijk controleren of iemand misbruik maakt van het stelsel of niet: je stelt hem gewoon een baan voor. In Antwerpen hebben wij dat zo gedaan. Wij gaven de werkloze die geen werk vond de opdracht zich ’s anderendaags om 8 uur aan te melden om de ramen te lappen. En we gaven hem een week om een baan te vinden in overeenstemming met zijn kwalificaties.”³⁹ Bij de vorming van de regering aarzelde SP.A-voorzitter Bruno Tobback niet om de aanstelling van Monica De Coninck als minister van Werk te rechtvaardigen door te verwijzen naar haar werk als verantwoordelijke van het OCMW van Antwerpen. En als het regeringsakkoord voorziet om “diegenen bij wie professionele activering niet lukt” sociaal te activeren “door hen tot nuttige sociale participatie aan te zetten”, hebben we des te meer reden bezorgd te zijn over de perspectieven van de sociale uitkeringsgerechtigden. Zulk soort maatregel – als het werkelijk daarover gaat – doet ons terugdenken aan de banen van ‘openbaar nut’ tegen 1 euro per uur in Duitsland...

In het werkloosheidsstelsel

Na de invoering van het bestaansminimum heeft niet het bijstandsstelsel een stap gezet in de richting van de sociale zekerheid maar wel het verzekeringsstelsel dat almaar minder collectief wordt en aan almaar meer voorwaarden wordt onderworpen. In een recent rapport van de Vereniging van Steden en Gemeenten van Wallonië wordt de vraag gesteld of we “niet getuige zijn van een omvorming van de samenleving van een regime van sociale zekerheid naar een regime van sociale bijstand”.⁴⁰ In *La Libre Belgique* snijdt Philippe Defeyt, voorzitter van het OCMW van Namen, hetzelfde onderwerp aan: “Onze sector wordt almaar minder beschouwd als het laatste redmiddel, maar als een vervanging voor de sociale zekerheid.”⁴¹ De toenadering van ons verzekeringsstelsel naar een

39 *La Libre Belgique*, 24 januari 2012, p. 5.

40 Ricardo Cherenti, *Les sanctions Onem. Le coût pour les CPAS*. Etude 2012, Union des Villes et des Communes, maart 2012.

41 Les exclusions du Chomage, les CPAS en ont marre, Mis en ligne le 20/03/2010. Zie: www.lalibre.be.

restrictiever en normatiever stelsel, waarbij de tewerkstelling centraler komt te staan, weerspiegelt de terugkeer naar de commodificatie van de arbeidskracht. Ook de werknemers worden overigens in toenemende mate van het ene naar het andere stelsel doorgeschoven, waardoor ze in beide systemen almaar meer en koste wat het kost naar de arbeidsmarkt geduwd worden.

De hervorming van de werkloosheidsverzekering van minister van Arbeid en Tewerkstelling Frank Vandenbroucke (SP.A) in 2004 is gebaseerd op dezelfde dynamiek als die van het OCMW. Net zoals het leefloon “wordt de werkloosheidsuitkering niet meer opgevat als een vergoeding voor opgelopen schade – in dit geval het verlies van een baan of de afwezigheid van banen – die inhoudt dat de werkloze de verplichting heeft een gepaste baan aan te nemen, maar als een passieve maatregel die alleen kan worden bekomen als er een intense zoektocht naar werk tegenover staat.”⁴² Ook hier zijn de uitkeringsvoorwaarden beperkt en wordt de toegang ertoe bemoeilijkt. De hervorming wil in werkelijkheid de controle van en de druk op de werklozen opdrijven. Om te beginnen geeft de minister de RVA nu toegang tot de gegevens van de instanties die de werklozen moeten opleiden en aan het werk zetten (VDAB Vlaanderen, Forem in Wallonië en Actiris in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest). Die verandering staat haaks op de uitdrukkelijke wil uit de jaren zeventig om de diensten voor controle en die voor tewerkstelling duidelijk gescheiden te houden.⁴³

Daarnaast kan de RVA met de regelmaat van de klok de werklozen oproepen, niet om na te gaan of ze ‘bereid’ zijn om te werken zoals de klassieke regels voorzien, maar integendeel: nu moeten ze zelf bewijzen dat ze ‘actief’ naar werk zoeken. Tijdens een persoonlijk gesprek moet de werkloze blijk geven van zijn actieve wil om werk te vinden. Worden de voorwaarden niet nageleefd, dan kunnen de controleurs de toegang tot de uitkering tijdelijk opschorten en de werkloze desgevallend een negatieve evaluatie geven, wat kan leiden tot gedeeltelijke of definitieve uitsluiting. Deze evolutie betekent een bedenkelijke omkering van de bewijslast. Het zijn immers de werklozen die, om hun uitkering te behouden, moeten bewijzen dat ze inspanningen doen om werk te vinden, en niet de RVA die moet bewijzen dat de werkloze bedrieglijke intenties heeft.⁴⁴

De huidige hervorming (dalende uitkeringen, verlenging van de wachtperiode, uitbreiding van het criterium ‘gepast werk’...) verhoogt op alle punten de druk op de uitkeringsgerechtigden om hen koste wat het kost naar de arbeidsmarkt te

42 Jean Faniel, *op. cit.*, p. 693.

43 *Ibid.*, p. 695.

44 *Ibid.*, p. 696

duwen. De kern van deze activeringslogica, die haaks staat op het beleid van strijd tegen armoede en werkloosheid, ligt zo in de almaar duidelijker omvorming van de twee stelsels tot organismen voor tewerkstelling en sociale controle in plaats van reële begeleiding. We zijn hier mijlenver verwijderd van de droom uit de jaren zeventig: een geïntegreerd verzekeringsstelsel naar het beeld van de sociale zekerheid. We evolueren naar een model met almaar vagere grenzen, waarbij de verzekeringsdimensie uit de beginperiode volledig wordt vernietigd.

De harmonisering naar beneden is ook het gevolg van de constante daling van de sociale minima in beide stelsels. In België roept de huidige evolutie van de werkloosheidsuitkeringen vragen op over de forfaitaire bedragen die van toepassing zijn sinds de hervorming van de degressiviteit van de uitkeringen, goedgekeurd door de regering Di Rupo en van kracht sinds 1 november 2012.

Tabel 1. Maandelijkse bedragen van uitkeringen geldig op 1 november 2012

	Alleenstaande	Samenwonende	Gezinshoofd
OCMW	801,34	534,22	1068,45
Werkloosheid (forfait)	916,24	483,86	1090,70
Armoededrempel	973,00		2044,00

Samenwonende: je woont samen met een of meerdere personen in een gemeenschappelijk huishouden = bedrag voor een samenwonende persoon.

Alleenstaande: je woont alleen = bedrag voor een alleenstaande persoon.

Gezinshoofd: je hebt een gezin ten laste met minstens één ongetrouwd minderjarig kind = bedrag voor een gezinshoofd.

Zowel de bedragen van het OCMW als de forfaitaire bedragen waarop een werkloze op het einde van zijn parcours nog recht heeft, liggen in België duidelijk onder de armoedegrens. Het verschil tussen het forfaitaire bedrag voor een werkloze en het leefloon is zeer klein. Voor samenwonenden zou het zelfs – volgens de huidige cijfers – lager liggen dan een werkloosheidsuitkering of een uitkering van het OCMW!

Deze logica maakt dus de facto – na maximum 4 jaar – een einde aan een financieel verschil tussen de beide stelsels. Alexander De Croo (vice-premier Open VLD) verklaarde in *Le Soir*: “De degressiviteit van de werkloosheidsuitkeringen komt er in feite op neer dat ze worden beperkt tot vier jaar.”⁴⁵ Vincent Van Quickenborne van zijn kant zei: “Dankzij deze maatregel verschuift ons land met één klap van de laagste naar de gemiddelde plaats op Europees vlak. Wij springen over landen als Oostenrijk en Denemarken en komen op gelijke hoogte met Duits-

45 *Le Soir*, 8 december 2012, p. 4.

land. Voortaan zal elke Belgische werkloze na vier jaar werkloosheidsuitkering het equivalent van het bestaansminimum ontvangen.”⁴⁶ Bruno Tobbacq (SP.A), aanwezig in het VRT-programma *De Zevende Dag* op 4 november 2012, verklaarde dat het Belgische stelsel neerkwam op wat bestond in andere landen waar de werkloosheidsuitkeringen in de tijd beperkt zijn. Daar worden de werklozen na twee tot vier jaar gewoon ‘overgeheveld’ van de werkloosheid naar een stelsel dat lijkt op ons OCMW, waar ze een ‘leefloon’ ontvangen en niet langer als ‘werkloze’ worden meegeteld. Tobbacq wees wel op twee verschillen: in ons stelsel worden die werkers wel nog officieel meegeteld als werklozen en aangezien ze dus nog werkzoekend zijn, kunnen ze ‘gemakkelijker geactiveerd’ worden.

De daling van de uitkeringen heeft maar één doel: nog meer druk uitoefenen op de arbeidsmarkt en de lonen. Dat zal de voorwaarden scheppen voor de eventuele oprichting van één en dezelfde categorie uitkeringsgerechtigden, waarin ‘langdurig’ werklozen en ‘armen’ op één hoop worden gegooid, zonder enig recht op een werkloosheidsuitkering zoals in Duitsland.

De ideologische functie van de ‘responsabilisering’

Om die maatregelen te rechtvaardigen moet je uitgaan van een bepaald type uitkeringsgerechtigde, van een beeld dat te verstaan geeft dat de werklozen en de ‘bijstandstrekkers’ niet willen werken, dat ze zich wentelen in hun ‘afhankelijkheid’. Het wijd verbreide stereotype beeld van ‘luiards’ en ‘profiteurs’ is in feite nodig om zulke maatregelen te rechtvaardigen zonder dat de publieke opinie hierover moeilijk gaat doen. Zo zegt eerste minister Guy Verhofstadt in zijn regeringsverklaring voor de Kamer en de Senaat op 14 juli 2003 dat “...het dan ook niet langer [kan] dat geld wordt verspild aan diegenen waarvan duidelijk is dat ze helemaal geen zin hebben om aan de slag te gaan.”⁴⁷ In tegenspraak met de gemeenplaats dat de politieke elites niet meer doen dan een gevoel verwoorden dat ruim leeft in de civiele maatschappij, is het belangrijk te benadrukken dat soortgelijke stereotypes bewust door onze regeringsleiders worden in stand gehouden, gerecycleerd en constant herhaald om hun antisociale hervormingen te legitimeren. Of het nu gaat om Laurette Onkelinx die in 1993 sprak van ‘culturele afhankelijkheid’ of vandaag de minister van Werk Monica De Koninck

46 Geciteerd in David Pestieau, <http://www.ptb.be/nieuws/artikel/cure-damaigrissement-a-lallemande-ou-sauvegarde-de-lemploi.html>, 6 november 2012.

47 Regeringsverklaring van eerste minister Guy Verhofstadt, Brussel, 14 juli 2003, zie: <http://archive.verhofstadt.belgium.be/nl/politics/20030714-declar-gov.pdf>.

die verwijst naar diegenen ‘die bij de kraag moeten worden gevat’, er heerst een consensus over de manier waarop de verworpenen van onze samenleving worden afgeschilderd. Het idee zelf van ‘responsabilisering’ staat in onze ontwikkelde kapitalistische samenlevingen zowel ideologisch als economisch centraal.

Ideologisch omdat responsabilisering brandhout maakt van de structurele redenen voor het gebrek aan banen en de zeer slechte voorwaarden van een steeds groter aantal jobs. Het is altijd de potentiële werker die voor een oplossing moet zorgen. Hij moet zich aanpassen aan de realiteit van de arbeidsmarkt. De kritische opmerking dat deze markt noodzakelijkerwijze overvloedige arbeidskrachten produceert alsook banen die niemand wil tegen de aangeboden voorwaarden kan hij maar beter voor zich houden. De opleidingen en andere voorzieningen, bedoeld om de werklozen te activeren, zijn niet slecht op zich maar zullen niets veranderen aan de economische mechanismen die vandaag preciaire jobs, werkloosheid en banenverlies creëren. Responsabilisering wil in werkelijkheid enkel een meritocratische opvatting van onze samenleving weer in ere herstellen, volgens dewelke iedereen ‘vrij en onvervalst zou kunnen concurreren’ met de anderen. In dat licht is responsabilisering dan ook volledig verenigbaar met de heersende neoliberale orde en is bijgevolg niet bedoeld om de ongelijkheden te verminderen maar enkel om er de ‘discriminerende’ gevolgen van te corrigeren (de digitale kloof, het verwerven van ‘tewerkstelbare’ attitudes...). De vermindering van bepaalde ongelijkheden ten aanzien van de arbeidsmarkt zal enkel de mechanismen veranderen die het mogelijk maken te beslissen wie de preciaire banen zal krijgen of afgedankt zal worden maar niet de loonstructuur zelf en zijn lage lonen. Wat ze wel zal doen, is onze kijk op onrechtvaardigheid grondig wijzigen. De onrechtvaardigheid zal niet langer kunnen toegeschreven worden aan een stereotype of aan een hindernis op het traject van de werkloze of de arme, maar aan het individu zelf, aan zijn persoonlijke verantwoordelijkheid. We evolueren dus van collectieve verantwoordelijkheid naar individuele verantwoordelijkheid, naar een opvatting van onrechtvaardigheid, geboetseerd naar het beeld van ons stelsel, waarin de verliezers het enkel aan zichzelf te wijten hebben.

Economisch omdat responsabilisering het rechtstreekse gevolg is van de ontwikkeling van het kapitalisme sinds de jaren zeventig (de nood aan meer flexibiliteit, autonomie...). Daardoor beschouwen een aantal auteurs de ethiek van ‘responsabilisering’ als een nieuwe vorm van proletarisering (of commodificatie van de arbeidskracht) van grotere delen werkers die door de crisis op het einde van de jaren zeventig overbodig werden. Over deze nieuwe activeringsmodaliteiten zegt de socioloog Gérard Mauger dat ze de werkers een manier van flexibel zijn inprenten, van verantwoordelijk, autonoom, volgzzaam enzovoort, kortom van ‘te-

werkstelbaar' zijn.⁴⁸ Deze benadering haalt twee fundamentele punten naar voor uit de studie van de moderne productievormen van de werkers en het management van de 'armen'. Eerst en vooral dat de overheid en haar instellingen zoals de sociale bijstand of de werkloosheidsuitkeringen vandaag een doorslaggevende rol spelen in de productie en reproductie van loonarbeid, aangepast aan de eisen van het kapitaal. Vanuit dit standpunt is "de commodificatie en de omvorming van een passieve arbeidskracht in een actieve arbeidskracht... niet mogelijk zonder de medewerking van de overheid en het overheidsbeleid".⁴⁹ En vervolgens dat deze veranderingen in de schoot van de instellingen van de Welfare State enkel kunnen begrepen worden binnen de noodzaak zelf van de economische arbeidsorganisatie.

Hervorming van de arbeidsmarkt en destabilisering van de loonarbeid

We zouden echter onvolledig zijn als we geen verband zouden leggen tussen de evolutie van ons stelsel van sociale bescherming en het werkgelegenheidsbeleid. Precies dit verband maakt het Duitse model zo belangrijk voor het patronaat. Want inderdaad, het is enkel interessant de druk op de uitkeringsgerechtigden op te voeren in de mate dat er op de arbeidsmarkt nieuwe perspectieven zijn zoals mini-jobs, tijdelijke arbeid of uitzendarbeid. De herstructurering van het uitkeringsstelsel staat dan in dienst van een werkgelegenheidsbeleid, gebaseerd op preciaire banen en lage lonen. Zulke hervormingen zullen de concurrentie vergroten en maken dat de werkers zeer preciaire banen gaan aannemen die hoegeenaamd niet overeenstemmen met hun kwalificaties of verlangens. Op lange termijn zal men dan de werkers kunnen verplichten elke mogelijke baan aan te nemen, ook die waarvoor ze eigenlijk niet in aanmerking komen. De tijd die de werkloze krijgt om een baan te weigeren die hem niet ligt, zal herzien worden naar beneden (nu is dat 6 maanden) en het risico op armoede zal de werkers ertoe verplichten contracten aan te nemen tegen zeer slechte werk- en loonvoorwaarden. Het is precies met dat voor ogen dat we de 'verstrenging' van het begrip 'geschikte werkvoorwaarden' in de algemene beleidsnota moeten begrijpen.

Ook al lijken we nog ver verwijderd van het Duitse model, we gaan in elk geval die richting uit. Sinds 2001 stellen we overigens een substantiële verhoging vast

48 Gérard Mauger, "Les politiques d'insertion, une contribution paradoxale à la déstabilisation du marché du travail", *Actes de la recherche en sciences sociales*, Vol. 136-137, maart 2001, p. 13.

49 Chris Grover, "Personalised conditionality": Observations on active proletarianisation in late modern Britain', *Capital & Class*, nr. 36, juni 2012, p. 285.

van deeltijds werk en een verslechtering van de arbeidsvoorwaarden. Deeltijds werk klom van 18 naar 24 % van het totaal. Vandaag is 1 op 4 banen deeltijds. Meer dan een miljoen banen in België zijn vandaag deeltijds, vaak onvrijwillig.⁵⁰ Het lijkt er dus effectief op dat de relatieve daling van de werkloosheid gebeurd is ten koste van de schepping van stabiele arbeidsplaatsen en dat de weg die Monica De Koninck heeft gekozen om de tewerkstellingsgraad te verhogen, in deze precariserende past. De cijfers komen uit het laatste federale jaarboek over armoede in België, dat vaststelt dat “één op de vijf mensen onder de armoedegrens werkt – deeltijds of voltijds. Een van de factoren is de toename van precaire arbeid”.⁵¹ Ondanks deze nu al zorgwekkende situatie wil de regering ons doen overschakelen naar een hogere versnelling op het vlak van precariserende. In de algemene beleidsnota Werk preciseert Monica De Coninck duidelijk de doelstelling van de regering: “... zal men er met name voor zorgen om de Europese richtlijn betreffende de uitzendarbeid om te zetten. De regering zal, na overleg met de sociale partners, maatregelen nemen om de regelgeving inzake tijdelijk werk, deeltijds werk en overuren te vereenvoudigen en te moderniseren.”⁵² De richtlijn legt de Europese lidstaten overigens op “de bestaande beperkingen of het bestaande verbod op uitzendarbeid” zoveel mogelijk te beperken. Elk verbod of elke beperking moet opnieuw worden onderzocht en gerapporteerd aan de Commissie”. Het gaat er dus duidelijk om van op termijn de toegang tot uitzendarbeid te vergemakkelijken op basis van de *flexicurity*-logica.

Het nieuwe akkoord over de modernisering van de uitzendarbeid noemt dan ook het ‘motief van integratie’ een geldige reden om een beroep te doen op uitzendarbeid.⁵³ In de vorige reglementering kon uitzendarbeid enkel om wettelijk vastgelegde redenen. Voortaan mag een contract van onbepaalde duur voorafgegaan worden door een uitzendcontract. Concreet betekent dit dat voor elke vacante werkplaats van onbepaalde duur eerst uitzendkrachten mogen aangeworven worden zonder verplichting tot aanwerving voor een duur van maximum 9 maanden met dagcontracten. Een onderneming kan bijgevolg een beroep doen op een uitzendkracht tijdens de proefperiode en in geval van een gunstige evaluatie een contract van onbepaalde duur aanbieden. Maar dit verruimt in grote mate de mogelijkheden van uitzendarbeid en de onzekerheid van de werkers. Bovendien ziet het ernaar uit dat onze politieke leiders wel degelijk van plan zijn om ook de overheidssector open te stellen voor uitzendarbeid. Staatssecretaris voor

50 Van 73.8000 in 2001 naar 1.053.000 in 2010. Statistieken Eurostat, oktober 2011.

51 *Armoede in België, Jaarboek 2012*.

52 Algemene beleidsnota Werk, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 22 december 2011.

53 Het nieuwe akkoord treedt in werking op 1 april 2013.

Ambtenarenzaken en Modernisering van de Openbare Diensten Hendrik Bogaert (CD&V) heeft een Koninklijk Besluit in die zin opgesteld. Het voorstel zou zich nu “in het stadium van bespreking tussen de ministeriële kabinetten”⁵⁴ bevinden zonder precieze datum voor de eventuele afkondiging.

Tot slot heeft Johan Vande Lanotte recent voorgesteld het stelsel van dienstencheques uit te breiden naar industrie-arbeiders. Ook al gaat het hier maar om een voorstel, het weerspiegelt duidelijk in welke richting onze politieke leiders denken over de ‘schepping van arbeidsplaatsen’. Meer en meer gaat het de richting van de precariteit uit.

Voor de werkers vergroot de constante onzekerheid en neemt het risico toe te vervallen in armoede of terecht te komen in een van de bijstandsstelsels (OCMW) om hun inkomen uit werk aan te vullen. Besparen op de overheidsuitgaven is dus niet zo vanzelfsprekend en een versnelde degressiviteit van de uitkeringen is geen oplossing voor het fundamentele probleem van de meerderheid van de werklozen: het gebrek aan banen. Afnemende werkloosheidsuitkeringen dienen tot niets als de last alleen doorgeschoven wordt naar de OCMW’s. Deze evolutie maakt vandaag dat de werkers niet alleen verarmen omdat ze geen werk hebben. Ook de ontwikkeling van nieuwe preciaire en slecht betaalde statuten draagt ertoe bij. Vandaag wordt 1 op 5 Belgen (21 % van de bevolking) met armoede bedreigd, wat de belangrijke band onderlijnt tussen de arbeidsmarkt en de verarming van de volksklassen.

De hervorming van de arbeidsmarkt komt dus zeer duidelijk tegemoet aan de wil om de concurrentie te vergroten. De verbreding van de ‘te activeren’ en te controleren categorieën, de verzwaring van de sancties en de versnelling van de degressiviteit, de verruiming van het begrip ‘gepast werk’... Het zijn even zovele middelen om nog meer druk uit te oefenen op de arbeidsmarkt en de commodificatie van de arbeidskracht nog op te voeren. Het is van belang te begrijpen dat de verplichting en de druk om werk aan te nemen een negatieve invloed zullen hebben op het geheel van de arbeidsvoorwaarden van de andere werkers. Deze kwestie belangt dus niet alleen de ‘werklozen’ of de mensen met een uitkering van het OCMW aan, maar alle Belgische werknemers. Zulke maatregelen zullen aanzienlijk de lonen en de band tussen scholing en arbeid onder druk zetten. De vernietiging van deze band zal tevens leiden tot een grotere concurrentie tussen de arbeiders met als gevolg een waarschijnlijk grotere schaarste aan banen – vooral voor de laaggeschoolde arbeiders. We mogen ons dus niet laten beperken tot een debat over de ‘bijstandstrek-

54 Laurent Gérard, « Entre ‘flexibilité’ et ‘recul social’, la Belgique tarde à se décider’, *La Libre Belgique*, 4 december 2012. Zie : <http://www.lalibre.be/actu/belgique/article/781809/entre-flexibilite-et-recul-social-la-belgique-tarde-a-se-decider.html>.

kers' of gewoonweg over de 'werkloosheid'. We moeten het debat opentrekken en de kwestie aan de orde stellen als een globaal probleem van de wereld van de arbeid en het soort oplossingen dat wij willen voor de werkgelegenheid.

De uitdagingen voor de sociale beweging

Dit zeer beknopte overzicht van de huidige dynamiek op het vlak van de werkgelegenheid en het beleid tegen armoede en werkloosheid mag ons niet afleiden van de fundamentele uitdagingen voor de sociale beweging in de komende jaren. Eerst en vooral moeten we harder strijden om de sterke belemmeringen die in België bestaan tegen de invoering van het Duitse model, in stand te houden. De rol van de vakbonden is hierin bijzonder belangrijk. Want wat wordt in dit verband over het Duitse model gezegd? "Deze wetten wijzen ook op het verlies aan invloed van de Duitse vakbonden"⁵⁵, een verlies dat kan verklaard worden door de afkalving van het aantal aangesloten werkers: van 39 % in 1960 naar 35 % in 1990 en 19,3 % in 2009.⁵⁶ Ook belangrijk is het feit dat de vakbonden maar schoorvoetend hebben geprotesteerd tegen Schröder, uit angst dat de SPD de verkiezingen zou verliezen en ze met een nog agressievere rechtse regering te maken zouden krijgen. We kunnen alleen maar vaststellen dat de SPD juist door de invoering van zo'n hervorming toch de verkiezingen heeft verloren en dat het met rechts niet 'erger' zou geweest zijn. Het belang van de aanwezigheid en de strijd van vakbonden die dit soort hervormingen kunnen tegengaan, is dus een belangrijke les uit de Duitse ervaring. Hetzelfde geldt voor ons model dat steunt op collectieve onderhandelingen per sector en niet per onderneming. Dat laatste is wel meer en meer het geval aan de andere kant van de Rijn. Ook over onze loonindex en het minimumloon (beide onbestaande in Duitsland) moeten we waken.

Tot slot moeten deze hervormingen ons ook doen nadenken over de belangrijke uitdagingen in theorie en praktijk voor de komende bewegingen. De zeer radicale Hartz-hervormingen combineren de druk op de overtolligen met een destabilisering van alle andere werkers. Als, zoals we hebben gezien, deze combinatie een aanval mogelijk maakt – zowel in woorden als in daden – op een welbepaald deel van de werkers, op het deel dat volkomen is afgescheiden van de arbeidersklasse, moeten we een gezamenlijke strategie ontwikkelen. Want de verdeeldheid is noodzakelijk voor de doorvoering van zeer harde hervormingen zonder dat er

55 Meike Brodersen, Jean Vandewattyne, "La crise et ses effets vus par des syndicalistes allemands de l'IG Metall", *Les Mondes du Travail*, nr. 12, november 2012, p. 109.

56 *Ibid.*

zwaar sociaal verzet uitbreekt. De politieke en syndicale organisaties kunnen de werkers sensibiliseren en de uitdagingen van de overtolligen verbinden met die van de ‘stabiele’ arbeidersklasse. Of ze dat al dan niet doen, zal grotendeels bepalend zijn voor het welslagen van de komende strijd. Zonder eenheid tussen de afzonderlijke geledingen van het proletariaat met hun verschillende uitdagingen, zullen het verzet en de strijd weinig kans maken op een overwinning. Meer dan ooit geldt nu de slogan: ‘Proletariërs van alle statuten, verenigt u !’ ■

Tabel 2. Synthese van de Hartz-hervormingen⁵⁷

Wet	Belangrijkste maatregelen
Hartz I (23/12/2002)	Hervorming van de dienst voor arbeidsbemiddeling Oprichting van de PSA (Personal-Service-Agentur), diensten voor de tewerkstelling van personeel, privéagentschappen die samenwerken met de dienst voor arbeidsbemiddeling, die zich richten op de tewerkstelling van werklozen voor uitzendopdrachten. <i>Uitzendarbeid</i> Afschaffing van de beperkingen op de uitzendarbeid (afschaffing van de maximumduur van 24 maanden, van de noodzaak een hernieuwing van de uitzendopdracht met objectieve redenen te rechtvaardigen, van de wachttijd van drie maanden tussen twee opdrachten). Toelating voor een werkgever om een werknemer voor de duur van 6 maand in te zetten onder arbeidsvoorwaarden die afwijken van de voorwaarden van het vast personeel in loondienst, vastgelegd in het kader van een collectieve arbeidsovereenkomst. <i>Hervorming van de werkloosheidsuitkering</i> Verkorting van de aanmeldingsperiode bij een dienst voor arbeidsbemiddeling, werklozen die geen ernstige reden kunnen aanvoeren zijn verplicht een baan aan te nemen over heel het grondgebied en tegen een loon dat lager ligt dan de uitkering; de bewijslast wordt omgekeerd, d.w.z. dat de werkloze voortaan, op straffe van sancties, moet bewijzen dat de aangeboden baan onaanvaardbaar is. <i>Hervorming van de dienst voor arbeidsbemiddeling</i> Invoering van opleidingscheques: schepping van een nieuw instrument voor de werklozen.

57 Opgemaakt op basis van Odile Chagny, “Les réformes du marché du travail en Allemagne”, *Revue de l’IRES*, nr. 48, 2005, p. 8 et Mechthild Veil, “Les lois Hartz, plus qu’une réforme du marché du travail?” *Chronique internationale de l’IRES*, nr. 92, januari 2005.

Hartz II
(23/12/2002)

Hervorming van de gesubsidieerde arbeid: mini- en midi-jobs
De wet versoepelt de bepalingen voor mini-jobs (minder dan 400 euro per maand) en creëert een aanpassingsniveau (midi-jobs) tegen lonen tussen 400 en 800 euro. De plafonnering van het aantal gewerkte uren wordt ook afgeschaft.

Voor de mini-jobs worden de werkgevers volledig vrijgesteld van sociale bijdragen, voor de midi-jobs gedeeltelijk.

Hervorming van de gesubsidieerde arbeid: de NV 'ik'

Steun aan de oprichting van ondernemingen bestaande uit één persoon.
(Doelpubliek: mensen met een sociale uitkering of werkloosheidsuitkering of de ABM en SAM-programma's (gesubsidieerde arbeid))

Hervorming van de dienst voor arbeidsbemiddeling

Oprichting van Job Center. Omvorming van de diensten voor arbeidsbemiddeling van de deelstaten tot 'één loket'. De bedoeling is de diensten voor arbeidsbemiddeling en de sociale bijstandskantoren die voorheen gescheiden waren, samen te voegen.

Hartz III
(23/12/2003)

Hervorming van de dienst voor arbeidsbemiddeling

Invoering van nieuwe controle-elementen op federaal niveau, uitbreiding van de lokale autonomie, grotere omkadering van de werklozen.
De diensten voor arbeidsbemiddeling worden niet langer bestuurd via centrale richtlijnen maar krijgen een lastenkohier waarvan de uitvoering onder de verantwoordelijkheid van de lokale diensten valt.

Hervorming van de werkloosheidsuitkering

De maximumduur wordt herleid van drie tot twee jaar, met uitzondering van werkers van 55 jaar en ouder, voor hen blijft het drie jaar. De uitkering bestaat voortaan uit een forfaitair bedrag (tot 300 euro per maand). Er is geen band meer met de collectieve arbeidsovereenkomsten.

Hervorming van de gesubsidieerde arbeid

Fusie van ABM en SAM. Verkorting van de maximumduur van gesubsidieerde contracten.

Wetten op de hervorming van de arbeidsmarkt (24/12/2003)	Versoepeling van de ontslagwetgeving De drempel voor de bescherming tegen onrechtmatig ontslag wordt opgetrokken van 5 naar 10 personen in loondienst. Wijziging van de sociale keuzecriteria van werkers in loondienst ingeval van ontslag voor redenen eigen aan de onderneming (economische redenen)
Hartz IV (24/12/2003)	Hervorming van de werkloosheidsuitkering De maximumduur (32 maanden) wordt gereduceerd tot 18 maanden. Hervorming van de werkloosheidsuitkering Fusie van de sociale uitkering en de werkloosheidsuitkering om te komen tot één categorie die voortaan toegang geeft tot de werkloosheidsuitkering II (ALGII - Arbeitslosengeld II) van 382 euro voor tewerksteltbare personen. Het verschil met de vorige werkloosheidsuitkering (Arbeitslosenhilfe) is dat de nieuwe uitkering niet meer afhankelijk is van het vorige loon en niet langer het idee van een 'onaanvaardbare' baan toelaat. Op die manier vernietigt dit stelsel na 12 maanden (wanneer men valt in het stelsel van de werkloosheidsuitkering II) elke garantie op een band tussen de professionele scholing en de tewerkstelling. De geschiktheidsvoorwaarden van banen zijn veel strenger in vergelijking met die van de vorige werkloosheidsuitkering. Elk aanbod, met inbegrip van banen tegen een loon dat lager ligt dan vastgelegd in de collectieve arbeidsovereenkomsten, wordt beschouwd als geschikt. De enige beperking is een salaris dat indruist 'tegen de goede zeden'. Invoeringen van nieuwe voorzieningen voor integratie in de niet-winstgevende sector: werken van openbaar nut tegen een loon van 1 euro per uur. Deze activiteiten van beperkte duur (6-9 maand) worden in juridische zin niet beschouwd als recht op werk zoals banen, maar vallen in de categorie van aanvaardbare banen voor werkers die een werkloosheidsuitkering II krijgen.

De lessen uit de Franse ervaring van de 35-urige werkweek

Sinds ze aan de macht kwam in 2002¹ heeft rechts in Frankrijk – uiteraard met de steun van het patronaat – onophoudelijk geprobeerd komaf te maken met de 35-urige werkweek. Tot nog toe zonder resultaat, maar ze is er wel in geslaagd de arbeidswetgeving inzake de wekelijkse arbeidsduur te ‘deblokken’ en te ‘versoepelen’. Die hardnekkigheid is een belangrijke wake-upcall voor al wie vergeten mocht zijn dat de arbeidsduur centraal staat in de krachtsverhoudingen tussen de klassen. De vastlegging van de arbeidsduur in een geïnstitutionaliseerd corpus van regels is dan ook essentieel voor de bescherming van de belangen van de werknemers. Arbeidstijdvermindering is bevrijdend is voor de werknemers, maar gaat fundamenteel in tegen de belangen van de werkgevers. In de ogen van de politici die deze belangen behartigen is dat dan ook een waanzinnig plan. De Franse ervaring met de 35-urige werkweek – als enige op dit moment – en de collectieve arbeidsduurvermindering is in dat opzicht bijzonder leerrijk.

Beknopte geschiedenis van de Franse wetgeving over arbeidstijd

Wij kunnen ons nauwelijks nog een voorstelling maken van de arbeidsomstandigheden in het begin van het industriële tijdperk, toen “na het ontstaan van de grootindustrie tegen het einde van de achttiende eeuw, een mateloze overschrijding der grenzen [volgde], die het geweld van een lawine bezat. Alle grenzen van gewoonte en natuur, leeftijd en geslacht, dag en nacht, werden te buiten gegaan. (...) Het kapitaal vierde zijn orgieën.”²

Daarvan getuigt de eerste echte wetgeving, de Engelse *Factory Act* van 1833 – in zekere zin tegen wil en dank, namelijk door de bespottelijke arbeidstijdbe-

Jacques Rigaudiat (jacques.rigaudiat@wanadoo.fr) is economist. Hij was sociaal raadgever van Franse premier L. Jospin (1997 tot 2002). Hij publiceerde onder andere *Les trente-cinq heures et l'emploi*, La documentation française, 1983; *Réduire le temps de travail*, Syros, 1996; *Le nouvel ordre prolétaire*, Éditions Autrement, 2007.

Dit artikel verscheen op 10 maart 2012 op de website van de Fondation Copernic, <http://www.fondation-copernic.org/spip.php?article576>.

1 Het artikel dateert van 10 maart 2012, voor de overwinning van François Hollande bij de presidentsverkiezingen.

2 Karl Marx, *Het Kapitaal*, Deel I, 1981, De Haan, Haarlem, p. 198.

perking in de wet: niet meer dan 15 uur per dag voor de volwassenen, niet meer dan 69 uur per week en 12 uur per dag voor jongeren van dertien tot achttien jaar en niet meer dan 48 uur per week en 8 uur per dag voor kinderen van negen tot dertien jaar.

In de historische beweging van arbeidsduurvermindering liep Frankrijk wat achter op de andere Europese landen. Pas in 1841 werd hier de eerste wet op de arbeidsduur uitgevaardigd, maar die beperkte enkel de werkdag voor kinderen. De Britse werknemers streden toen al voor de 10-urige werkdag. Weliswaar werd de arbeidsdag beperkt tot 10 uur tijdens de revolutie van 1848, maar die vooruitgang was van korte duur en werd snel weer afgeschaft door het Tweede Keizerrijk. Voor de volgende stap moeten we nog een halve eeuw wachten tot de eerste sociaaldemocraat in de regering kwam, zoals bekend een controversiële gebeurtenis binnen de arbeidersbeweging: de wet Millerand van 1900 beperkte de werkdag tot 10 uur.

Van in het begin valt de geschiedenis van de arbeidsduurvermindering in Frankrijk dus grotendeels samen met links aan de macht en de sociale krachtsverhoudingen die dat oplevert en mogelijk maakt. Dat wordt later opnieuw bevestigd. In 1936 bekomt het Volksfront de invoering van de 40-urige werkweek en twee weken 'betaald verlof'. Vooral dat laatste staat in het Franse geheugen gegrift.

En weer duurt het bijna een halve eeuw voor er een nieuwe bladzijde wordt geschreven. 'Minder werken opdat iedereen kan werken en beter leven', de belangrijkste syndicale eis van de jaren zeventig, wordt dan een politieke doelstelling. Bij de terugkeer van links in 1981 neemt François Mitterrand de 35 uur op in zijn programma. Samen met een vijfde week betaald verlof wordt alleen de eerste stap gerealiseerd: de werkweek van 39 uur. Na de beleidswijziging van 1983 is er geen sprake meer van de oorspronkelijk geplande veranderingen. Het thema komt pas weer ter sprake in 1995 tijdens de campagne voor de presidentsverkiezingen van Lionel Jospin. Hij eist het recht op om de balans op te maken van het sinds 1981 gevoerde beleid. In het bijzonder wil hij zich afzetten tegen de uitspraak van François Mitterrand dat 'op arbeidsvlak alles is geprobeerd'. Met de stijgende werkloosheid was de terugkeer van de 35-urige werkweek een uiting van een krachtadig tewerkstellingsbeleid en van de prioriteit die werd gegeven aan de strijd tegen de werkloosheid.

Deze politieke belofte wordt nagekomen. Twee opeenvolgende wetten (in 1998 en in 2000) voor alle werknemers uit de privésector leiden tot een complete hervorming van de arbeidstijdwetgeving. In 2000 volgen bepalingen voor

de uurregeling van de ambtenaren in drie openbare functies (overheid, ziekenhuizen en territoriale collectiviteiten³). Tien jaar later moet daarvan uiteraard een balans opgemaakt worden.

De plaats van de arbeidsduurvermindering

Voor we overgaan tot de analyse van de invoering en de gevolgen van de Franse wetgeving voor de 35-urige werkweek, moeten we die eerst situeren in de globale context. Want alleen in het licht daarvan kunnen we komen tot een definitief oordeel. Frankrijk heeft niet alleen zijn eigen specifieke kenmerken, maar maakt ook deel uit van een beweging die haar eigen geschiedenis in hoge mate overstijgt.

De beperking van de arbeidsduur is altijd al een zeer belangrijke eis geweest voor de arbeidersbeweging, zowel op syndicaal als op politiek vlak. Kijk maar naar de termen die het Congres van Genève in 1866 gebruikt in de definitieve statuten van de Eerste Internationale: “Wij verklaren dat de beperking van de arbeidsdag de voorafgaande voorwaarde is zonder dewelke alle inspanningen voor emancipatie tot mislukken gedoemd zijn. [...] Wij stellen voor de arbeidsdag wettelijk te beperken tot 8 uur.” Vergeten we ook niet dat 1 mei – het feest van de arbeid en dé gelegenheid bij uitstek voor een algemene collectieve mobilisatie – sinds 1890 herdenkt dat een betoging voor de 8-urige werkdag in Chicago in 1886 gewelddadig werd uiteengeslagen.

De beperking van de arbeidsduur is dus niet alleen een bijzondere doelstelling, zoals de 8-urige werkdag van vroeger en de 35-urige werkweek van nu. Het is ook een ‘voorafgaande voorwaarde’ voor de emancipatie van de werknemers. De arbeidstijdvermindering is niet de toevallige uitdrukking van een momentopname dat door de sociale vooruitgang voortaan achter ons ligt. Nee, het is de horizon, die steeds in beweging is en steeds opnieuw gedefinieerd moet worden, van de beperking van de macht van het kapitaal en de bevestiging van de macht van de werkers. Door de objectieve basis waarop het kapitaal gedijt te beperken, vermindert ook de ontwikkelingsruimte van het kapitaal ten opzichte van de toegekende, maar nog altijd fragiele koopkracht van de werknemers.

3 In de Franse grondwet (artikel 72) worden *territoriale collectiviteiten* (*collectivités territoriales de la République*) gedefinieerd. Daaronder vallen de gemeentes, de departementen inclusief de overzeese departementen (*départements d'outre-mer*, *DOM*), de regio's, inclusief de overzeese regio's (*régions d'outre-mer*, *ROM*), bijzondere territoriale collectiviteiten (Corsica) en de overzeese collectiviteiten (Saint-Pierre-et-Miquelon, de eilanden Wallis en Futuna, Frans Polynesië) die een ander statuut hebben dan de DOM.

“De arbeidsdag is dus geen constante, maar een variabele grootte. Een van de delen ervan wordt weliswaar bepaald door de voor de reproductie van de arbeider zelf vereiste arbeidsduur, maar de totale grootte varieert met de lengte of de duur van de meerarbeid. De arbeidsdag is dus bepaalbaar, maar op zichzelf onbepaald.”⁴ “De kapitalist staat in zijn recht als koper wanneer hij de arbeidsdag zo lang mogelijk tracht te maken. [...] Aan de andere kant [...] staat de arbeider in zijn recht als verkoper wanneer hij de arbeidsdag wil beperken tot een bepaalde, normale grootte. [...] Hier zien we dus een antinomie, recht tegen recht, beide bezegeld door de wet van de warenruil. Tussen gelijke rechten beslist de macht. En op deze wijze toont in de geschiedenis van de kapitalistische productie de normalisatie van de arbeidsdag zich als de strijd om de grenzen van de arbeidsdag – een strijd tussen de gezamenlijke kapitalisten, dat wil zeggen de klasse van de kapitalisten, en de gezamenlijke arbeiders, dat wil zeggen de arbeidersklasse.”⁵

Vanuit dit standpunt is de huidige periode niet zonder belang. Sinds ongeveer het laatste kwart van de vorige eeuw⁶ zoekt het kapitaal een uitweg uit de crisis. Het verwijst naar de massale stijging van de werkloosheid en de toenemende armoede om hogere rentabiliteitscijfers naar voren te schuiven. Op die manier zijn de vormen van uitbuiting van de arbeiders weer volop tot leven gekomen.⁷ Die nieuwe realiteit heeft een concreet gevolg: in deze periode is de verdeling van de geproduceerde rijkdom verschoven ten voordele van de winst en ten nadele van het loon. Het kapitalisme is er dus in geslaagd de uitbuiting te vergroten om de winst te herstellen. Bijzonder opmerkelijk is dat de verschuiving van de grens tussen lonen en winsten binnen de toegevoegde waarde zich voordoet in alle landen van het ontwikkelde kapitalisme, zonder uitzondering.⁸ Het gaat dus niet om een geïsoleerd accident maar wel degelijk om een diepgaande en gelijktijdige opwaardering van het kapitaal. We kunnen dan ook terecht spreken van een nieuw stadium van het kapitalisme. Ik heb voorgesteld om dit het *walmartisme* te noemen, naar de naam van de multinational – Walmart – die zowel de grootste privéwerkgever is als de onderneming die op de meest symptomatische manier profiteert van de mondialisering.

4 K. Marx, *Het Kapitaal*, Deel I, 1981, De Haan, Haarlem, p. 158.

5 Ibidem, p. 161.

6 Dit artikel beoogt geen analyse van de crisis. We verwijzen hier naar twee geschikte herkenningspunten, twee symptomatische momenten van deze ommekeer: de afschaffing van de convertibiliteit tussen goud en dollar in 1971 en de eerste olieschok in 1973.

7 Voor een analyse van de bijzondere kenmerken van deze extra-uitbuiting in Frankrijk, zie J. Rigaudiat, “Travail : la nouvelle grande transformation ?”, *Les temps modernes*, winter 2010-2011.

8 Zie het werk van M. Husson op zijn blog: hussonet.free.fr.

De uitbuiting is nu dus erger dan in de naoorlogse periode. Daarom is de kwestie van de arbeidsduur en de arbeidsduurvermindering vandaag bijzonder actueel.

De arbeidsduur: historische evolutie en actuele inzet

De arbeidsduur is een van de belangrijkste uitdagingen van de klassenstrijd en dus een essentiële variabele in de kapitalistische economische regelgeving. Die theoretische vaststelling wordt door de feiten bevestigd: de arbeidsduurvermindering heeft historisch die rol gespeeld. Dat is gemakkelijk na te gaan. De jaarlijkse arbeidsduur, die in de voorbije periode in het algemeen korter is geworden, bedraagt nu 1.750 uur voor alle OESO-landen, met belangrijke individuele verschillen (zie tabel 1).

Tabel 1. Jaarlijkse arbeidsduur per tewerkgestelde persoon (2002-2010)

	2002	2010
Nederland	1.348	1.377
Duitsland	1.445	1.419
Denemarken	1.578	1.542
Frankrijk	1.537	1.562
Verenigd Koninkrijk	1.696	1.647
Spanje	1.721	1.663
Geheel OESO	1.787	1.749
Verenigde Staten	1.810	1.778

Bron: OESO (Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling).

Eerst moeten we nagaan in hoeverre die situatie een radicale evolutie is, in vergelijking met de arbeidsvoorwaarden op het einde van de 19^e eeuw.

Kijken we even naar Frankrijk: de eerste statistische enquête over dit onderwerp⁹ dateert van 1891 en vermeldt voor de loontrekkers uit de regio Parijs 290 werkdagen per jaar en een gemiddelde arbeidsdag van 10.30 uur, dat wil zeggen 3.045 werkuren per jaar. In vergelijking met onze grootouders werken wij nu zowat halftime!

Vervolgens moeten we de macro-economische voorwaarden en gevolgen van die radicale evolutie onderzoeken (zie tabel 2).

9 Office du Travail, *Salaires et durée du travail en Île de France en 1891, 1897.*

Tabel 2. Groei, productiviteit en tewerkstelling in Frankrijk (1890-2008)

Jaarlijkse groeivoet in %	1890-1939	1950-1975	1980-2008
Bruto binnenlands product	+ 0,9	+ 5,0	+ 2,0
Productiviteit per uur	+ 1,5	+ 5,3	+ 2,2
Arbeidsvolume	- 0,6	- 0,3	- 0,2
Arbeidsduur	- 0,7	- 0,7	- 0,7
Tewerkstelling	+ 0,1	+ 0,5	+ 0,5

Bron: M. Husson, "Droit à l'emploi ou revenu universel?", *Cahiers de l'émancipation*, 2001.

We kunnen met zekerheid stellen dat er in de geschiedenis van het kapitalisme geen enkele periode is geweest waarin de economische groei langdurig groter was dan de productiviteitswinst (per uur). Zoals Marx zei, door de anarchistische concurrentie die eigen is aan het kapitalisme en de accumulatie van het kapitaal leidt 'de ontwikkeling van de productiekrachten' ertoe dat de arbeidskracht minstens even snel groeit als de 'stapel waren' – de vorm die de rijkdom aanneemt in warenmaatschappijen in het algemeen en kapitalistische in het bijzonder. Ook is er geen toename van de hoeveelheid arbeid die nodig is voor de productie (het 'arbeidsvolume' uit tabel 2, wat macro-economisten 'de activiteit' noemen) en in de meeste gevallen blijft die zelfs dalen. Dat blijkt duidelijk uit het Franse voorbeeld, dat hier enkel dient ter illustratie van een realiteit in alle 'ontwikkelde' landen. De conclusie is duidelijk: als het totale beschikbare arbeidsvolume daalt, is er geen globale en duurzame schepping van tewerkstelling mogelijk zonder arbeidsduurvermindering per persoon. Ter illustratie: als de tewerkstelling even hard was gekrompen als het aangeboden volume arbeidsuren, zou zonder arbeidsduurvermindering de tewerkstelling in Frankrijk in 2008 maar 40 procent bedragen hebben van die in 1890! Laat er dus geen twijfel over bestaan: de tewerkstelling en de strijd tegen de werkloosheid vormen wel degelijk de inzet.

Arbeidsduurvermindering vandaag: een wettelijke arbeidsduur van 35 uur per week, een Franse uitzondering

J. Chirac, de toenmalige president van de Republiek, noemde de Aubry-wetten – naar de minister van Arbeid en Tewerkstelling in de regering van de socialist L. Jospin – 'een riskante ervaring'. Sindsdien is er over die wetten heel wat inkt gevloeid.¹⁰ Maar laten we eerst eens kijken hoe die twee opeenvolgende

10 Het speciale nummer van het tijdschrift *Économie et statistique*, nr. 376-377, juni 2005 van het Institut nationale de la statistique et des études économiques, biedt tot op vandaag het meest complete overzicht. Zie: <http://www.insee.fr/fr/publications-et-services/sommaire.asp?codesage=eco376>.

wetten werken. De eerste wet-Aubry, goedgekeurd op 13 juni 1998, legde de wettelijke arbeidsduur¹¹ vast op 35 uur per 1 januari 2000 voor ondernemingen met meer dan 20 werknemers en per 1 januari 2002 voor de andere. In 2000 trof deze wet 80.000 van de 1,3 miljoen ondernemingen en drie vierde van de 14,5 miljoen werknemers in de privésector. Deze wet bestaat uit twee delen. Het eerste deel gaat over de arbeidsduurvermindering die bij wet wordt bepaald en die wordt beschouwd als stuwende kracht van het proces; het tweede deel verwijst de concrete uitvoering van de wet – overuren, arbeidsduur van het kaderpersoneel, aanpassing van de arbeidsduur, deeltijdse arbeid, Smic¹² – naar de goedkeuring van een tweede wet in 2000. Die tweede wet moet zich baseren op de collectieve onderhandelingen per sector en per onderneming die intussen zijn gevoerd. Het hoeft geen betoog dat het welslagen van dit proces afhankelijk was van stevige onderhandelingen en een groot aantal akkoorden voor arbeidsduurvermindering vóór de goedkeuring van de tweede wet.

De originaliteit van dit initiatief ligt hierin dat de regering een centrale rol toekende aan de wet en tegelijk veel ruimte liet voor contractuele onderhandelingen. Het aannemen van de wet werd daarbij gezien als een uitdrukking van de politieke wil om een nieuwe norm voor de arbeidsduur te stellen op een welbepaalde, nabije datum. Op die manier wilde de regering de situatie deblokkeren door enerzijds de werkgevers te verplichten tot onderhandelingen die ze tot dusver hadden geweigerd en anderzijds het perspectief te bieden dat de concrete inhoud van de akkoorden over de arbeidsduurvermindering bekrachtigd zou worden in de tweede wet. Vandaag wordt nog altijd druk gedebatteerd over de gevolgen hiervan, maar een gedetailleerde uitwerking zou ons te ver brengen. Niettemin willen we hier de markantste gevolgen kort bespreken.

Eerst de sociale gevolgen. De tweede wet, die van 2000 over de praktische uitvoering van de sectorale en bedrijfsakkoorden, heeft onbetwistbaar de interne flexibiliteit¹³ versterkt, met name de annualisering¹⁴ van de arbeidsduur. Daarnaast is de druk op arbeid toegenomen, doordat de werkgevers door bijkomende inkomsten uit productiviteit de marge willen recupereren die ze

11 De wettelijke wekelijkse arbeidsduur legt geen grens vast, maar dient als vertrekpunt voor de berekening van de overuren die tegen een verhoogd tarief worden betaald.

12 Smic: salaire minimum interprofessionnel de croissance - het wettelijk vastgestelde minimumuurloon in Frankrijk.

13 Interne flexibiliteit doet de werkuren van de werknemers schommelen. Externe flexibiliteit is eigen aan precare arbeidscontracten: contracten van bepaalde duur, interim, afwisselen van periodes van werk en werkloosheid.

14 Annualisering: berekening van de arbeidsduur op jaarbasis, wat maakt dat de werkweken langer of korter kunnen zijn zolang er gemiddeld maar 35 uur per week wordt gewerkt.

door de arbeidsduurvermindering en de ermee gepaard gaande aanwervingen waren kwijtgeraakt. Dit is grotendeels het resultaat van de krachtmeting tijdens de onderhandelingen tussen de twee wetten.

Ten tweede de macro-economische gevolgen. In tegenstelling tot wat werd gevreesd, heeft de wet geleid tot een onmiddellijke daling van de effectieve arbeidsduur: bijna drie uur per week minder tussen begin 1997 en eind 2001 voor de betrokken ondernemingen, iets meer dan 2 uur minder voor alle ondernemingen (cf. zie tabel 3).¹⁵

Voor de impact van de wetten op de tewerkstelling is er een consensus over het aantal: tussen 350.000 en 500.000 nieuwe banen, afhankelijk van de benadering. In verhouding tot de 14,5 miljoen betrokken loontrekkers in de privésector komen deze cijfers overeen met een 'rendement' tussen 45 % en 63 % van het totale effect¹⁶ van zo'n arbeidsduurvermindering. De rest (tussen iets meer dan de helft en een derde) werd gecupereerd door de werkgevers in de vorm van bijkomende productiviteitsinkomsten door intensivering van de arbeid.

Afgezien van deze evaluatie en de tegenstellingen die eruit blijken, is het vandaag heel duidelijk dat dit krachtdadige beleid voor arbeidsduurvermindering alleen staat. Geen enkel ander land heeft zich tot nog toe gewaagd aan een gelijksoortig beleid op basis van een berekening van de collectieve uren. De 35-urige week is een Franse uitzondering gebleven. En rechts in Frankrijk zal niet rusten voor deze uitzondering verdwenen is.

De liberale contrarevolutie en de arbeidsduurvermindering

Het recente verleden, met de terugkeer van rechts sinds 2002, is een absolute paradox: de 35-urige werkweek is wettelijk de norm en toch is de arbeidsduur toegenomen. In andere landen daarentegen, waar er geen sprake is van een wettelijke 35-urige werkweek, is de arbeidsduur gedaald (zie tabel 1).

De statistische gegevens (zie tabel 3) zijn duidelijk. Rechts in Frankrijk is er niet in geslaagd om de wettelijke arbeidsduur op losse schroeven te zetten, maar

15 A. Gubian, e.a. « Les effets de la RTT sur l'emploi : des simulations ex-ante aux évaluations ex-post », in *Economie et Statistique*, op. cit. De daling van de arbeidsduur bedroeg effectief drie in de periode, maar sommige mechanismen hebben de effectiviteit ervan afgezwakt: de vroegere pauzes vielen niet langer binnen de effectieve werktijd, bijkomende vakantiedagen als vorm van arbeidsduurvermindering waardoor er niet geraakt wordt aan de wekelijkse arbeidsduur, werknemers met deeltijdse banen werden aangegeven als voltijdse werknemers.

16 De werkweek telde in 1997 aanvankelijk 41,1 uren. De daling met 2,2 uren stemt dus overeen met een daling van bijna – 5,4 %. 350.000 geschapen werkplaatsen komen overeen met 2,4 % van de bestaande banen en 500.000 met + 3,4 %. De verhouding tussen deze beide percentages en het eerste tonen zo een werkplaatsenrendement tussen 45 % en 63 %.

slaagde er wel in om de beweging om te keren, met vier opeenvolgende wetten ter ‘versoepeling’ van de 35-urige werkweek¹⁷ : de effectieve arbeidsduur van voltijdse werknemers is toegenomen (gemiddeld twee uur meer dan in 2002), waardoor we terug bij af zijn in de situatie voordat de 35-urige werkweek werd ingevoerd.

Tabel 3. Wekelijkse arbeidsduur en omschakeling naar halftijdse arbeid in Europa (1994- 2010)

Wekelijkse arbeidsduur voor % werknemers	Voltijdse werknemers			Deeltijdse werknemers			Deeltijdse vrouwelijke werknemers
	1997	2002	2007	1994	2002	2010	2010
Nederland	41,3	40,7	40,9	28,9	33,9	37,1	75,0
Denemarken	39,9	40,3	38,8	17,3	16,0	19,5	63,2
Duitsland	41,7	41,4	41,7	13,5	18,8	21,7	80,4
Eurozone	41,4	41,0	41,6	--	--	--	--
Frankrijk	41,1	38,9	41,0	13,8	13,8	13,6	78,1
Spanje	42,3	41,8	41,9	6,4	7,7	12,4	78,2
Verenigd Koninkrijk	44,9	43,9	43,0	22,4	23,3	24,6	74,9

Bronnen: Eurostat (voltijds), OESO (halftijds).

Tegelijk is er behalve wat beperkte schommelingen in de Europese kernlanden geen enkele evolutie te onderscheiden. Zo blijft de voltijdse wekelijkse arbeidsduur van de eurozone grosso modo constant. Maar er is wel een duidelijke arbeidsduurvermindering voor alle werknemers samen en die is enkel het gevolg van een grote toename van halftijdse banen.

Zoals blijkt uit een recente analyse “is de daling van de gemiddelde arbeidsduur op jaarbasis in Duitsland en Frankrijk vergelijkbaar, namelijk ongeveer 135 uur tussen 1992 en 2006, maar in Duitsland wordt dit vooral verklaard door de toename van halftijdse contracten”.¹⁸

Kortom: rechts in Frankrijk houdt niet van collectieve vormen van arbeidsduurvermindering. Daar waar ze bestaan – en Frankrijk is op dat vlak een typisch voorbeeld – proberen de rechtse krachten er met alle mogelijke middelen een einde aan te maken. Hoewel ze willens nillens moeten toegeven dat ver-

17 Zie: « Sarkozy, bilan de la casse », Fondation Copernic, Syllepse, januari 2012. Trefwoord : heures supplémentaires; http://wiki.fondation-copernic.org/notes/bilan/pages/travail/heures_supplementaires.

18 G. Bouvier, F. Diallo, “Soixante ans de réduction du temps de travail dans le monde”, *INSEE Première*, nr. 1273, januari 2010.

dere arbeidsduurvermindering structureel noodzakelijk is, proberen ze – zeker niet zonder succes – halftijdse tewerkstelling te ontwikkelen.

Bij de individuele vorm van arbeidsduurvermindering stelt zich uiteraard op geen enkele manier de kwestie van het loon en het loonbehoud – de ‘looncompensatie’ – vermits die hier in verhouding tot de tijd zijn vastgesteld. Neoliberalen zijn vooral gek op deeltijdse tewerkstelling omdat het niet gaat om een ‘verkorting van de werkdag’, d.w.z. een daling van de voor meerwaarde beschikbare arbeidsduur, maar over een verdeling. Halftijdse tewerkstelling laat ook toe ‘de arbeidstijd die nodig is voor de continue reproductie van de arbeidskracht’ op losse schroeven te zetten.

Hoewel men moeite doet om halftijdse tewerkstelling voor te stellen als een verdienstelijke ‘eigen keuze’, moet de statisticus zich in het licht van de sociale realiteit aan de feiten houden. Hij berekent de ‘ondertewerkstelling’, dat wil zeggen het aantal personen dat wel een baan heeft maar graag voltijds zou werken. De Franse cijfers spreken voor zich: 1,5 op 4,5 miljoen halftijdse werknemers, in het bijzonder vrouwen, willen liever een voltijdse baan. Halftijdse banen zijn in essentie gedwongen halftijdse banen voor vrouwen uit de volksklasse.

De (her)privatisering van de socialisering verdeelt bovendien de economische dwang van de reproductie van de arbeidskrachten over de gezinnen. Zo kan bespaard worden op de collectieve diensten (in het bijzonder op kinderopvang), die anders onontbeerlijk zouden zijn. Kortom, onder het mom van de grootste moderniteit gaat het hier effenaf over de impliciete terugkeer naar een sociaal model dat we helaas maar al te goed kennen. Het model dat de vrouw weer opsluit in de traditionele rol van moeder aan de haard, van verzorgster van *Kind und Küche*, als men althans in dit begin van de 21^e eeuw de derde ‘k’¹⁹ van dit afschuwelijke drieluik terzijde wil schuiven!

Het is duidelijk dat de liberale contrarevolutie in alles wat ze bestrijdt en promoot het historische bouwwerk van collectieve bescherming van de werknemers wil afbreken. Hetzelfde geldt voor de beperking van de macht van het kapitaal die de sociale strijd en de politieke vooruitgang hebben bereikt. Zij wil daarvoor in de plaats een complete individualisering van de arbeidsrelatie. Uiteraard is de arbeidsduur een uitermate geschikt strijdveld voor deze confrontatie en in het specifieke geval van Frankrijk kunnen we duidelijk de krijtlijnen ervan onderscheiden.

Maar die strijd is natuurlijk niet alleen een nationale strijd. Eens te meer geven de Europese instellingen – en niet alleen in dit domein – het ‘goede’ voor-

19 *Kirche, Kinder und Küche*, de derde K is dus die van de Kerk.

beeld met hun opmerkelijk minimalistische aanpak. De richtlijn ‘arbeidsduur’ van 4 november 2003²⁰ zegt het volgende: totale vrijheid bij de opstelling van contracten, enkel beperkt door maximale duur en niet minder dan 11 opeenvolgende uren rust per dag (art. 3). Dat levert inclusief middagpauze toch dagelijks 12 potentiële werkuren op. In Frankrijk komt dit overeen met de wetgeving van ... 1848. In artikel 6 is er sprake van niet meer dan 48 uur per week, wat overeenkomt met de wetgeving van 1919! En dan zijn er natuurlijk nog de arbeidsomstandigheden in de opkomende landen, die ons terugvoeren naar de begintijd van het kapitalisme, waarvan we dachten dat die voorgoed tot het verleden behoorde.²¹

Voor het kapitaal zijn ‘de orgieën’ niet alleen bestemd voor de geschiedenisboeken. Het hunkert nog altijd nostalgisch naar de geneugten van weleer wanneer het de blik op de toekomst richt. ■

20 *Publicatieblad van de Europese Unie*, 18 november 2011, p. L 299/9. Richtlijn 2003/88/EG van het Europees Parlement en de Raad van 4 november 2003 betreffende een aantal aspecten van de organisatie van de arbeidstijd. Zie: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:299:0009:0019:nl:PDF>

21 Zo wordt in China courant 10 tot 14 uur per dag gewerkt. Bovenop de wettelijke arbeidsduur die verondersteld 40 uur per week bedraagt, presteren Chinese werknemers vaak 140 of zelfs 160 overuren per maand. Zie: “Tragedies of globalization; the truth behind electronic sweatshops”, *China Labour Watch*, 12 juli 2011.

Kort voltijds werk voor iedereen

De 30-urenweek als politiek project

Bij het project voor een vergaande verkorting van de arbeidstijd en de herverdeling ervan over alle werkzoekenden gaat het om een reorganisatie van de maatschappelijke arbeid, met verreikende gevolgen voor de organisatie van de sociale en materiële reproductie van de samenleving. Dergelijk project heeft als doel de toe-eigening van de resultaten van de productiviteitsstijgingen van de kapitalistisch georganiseerde arbeid – niet door bijkomende consumptie, maar in de vorm van meer beschikbare vrije tijd. Bovendien wordt daardoor de werkloosheid afgeschaft en verdwijnt ook de armoede die daarmee gepaard gaat, evenals de desoriëntatie en de onmacht van de arbeidende klassen die uit beide voortvloeien.

Tegelijkertijd worden de belangrijkste hefbomen van de economische heerschappij van het kapitaal over de arbeiders door het eigendomsmonopolie, de concurrentie tussen de loontrekkers en de daaruit volgende beschikking over hun arbeidstijd en uren, drastisch beperkt. Dergelijke politieke reorganisatie van de maatschappelijke arbeid moet ertoe leiden de voorwaarde zelf van deze hefbomen – het eigendomsmonopolie – in vraag te stellen. Uiteindelijk moet dit een einde stellen aan de blinde, van privékapitalen afhankelijke organisatie van de maatschappelijke arbeid en van de sociale reproductie.

Een nieuwe standaard voor een normale arbeidsverhouding met een 6-urendag en een 30-urenweek, op basis van een nieuw vast arbeidscontract – kort voltijds werk voor iedereen – zou dat niet een nieuwe “overwinning van de politieke economie van de arbeidersklasse”¹ zijn en het begin van een overwinning van de sociale rede?²

Jörg Mieke verricht sociologisch onderzoek aan het Ursula Möllenberg Instituut te Gelsenkirchen. Dit artikel is een ingekorte versie van zijn bijdrage in *Marxistische Blätter*, 2, 2012, p. 43-50. (www.marxistische-blaetter.de)

1 Karl Marx, *Inhuldigingsrede van de Internationale Arbeidersassociatie*, 1864. Zie <http://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1864/1864rede.htm>.

2 Karl Marx spreekt in zijn inhuldigingsrede voor de Internationale Arbeidersassociatie over de 10-urenwet in Engeland. Zie ook de 8-urendag en de Novemberrevolutie in 1918 in Duitsland.

Aspecten van werkloosheid en arbeidsduurverkorting

Oorzaken van de werkloosheid

De werkloosheid, die sinds 1975 in de Duitse Bondsrepubliek (BRD) toeneemt, heeft systemische en historische oorzaken: overaccumulatie, teruggang van de groeiratio van de industriële productie in de ontwikkelde landen, productiviteitsstijgingen door het invoeren van nieuwe productiekrachten; vanaf het begin van de jaren 1970 de afschaffing van de muntstandaard op wereldvlak, ingesteld in Bretton Woods; en in de jaren 1980 wereldwijd een vernieuwde neoliberale economie met als gevolg de politieke en economische verzwakking van de vakbonden. Toenemende, ook transnationale, financiering van het kapitaal en toenemende inschakeling van de derdewereldlanden in het investerings- en verwerkingssysteem van de wereldconcerns – een nieuwe etappe in de internationalisering, het tot stand brengen van de wereldmarkt.

Politieke maatregelen

Dat leidde tot een steeds verdergaande economische ontbinding van de ‘normale arbeidsverhoudingen’, van de limieten ervan – en dat niet alleen in de BRD. De neoliberale koers van de regering Schröder (SPD en Grünen) zorgde voor een enorme versnelling van dit proces. Het beleid werd verdergezet en nog verscherpt: ontoereikende lonen, gedwongen deeltijds werk, tijdelijke contracten, interim-werk tegen dumpinglonen, ruime verplichting tot dikwijls onbetaalde overuren, verhoging van de werkdruk door vermindering van het aantal werknemers.

Verspilling door uitsluiting

Het niet benutten van miljoenen potentiële arbeidskrachten is een verspilling van maatschappelijke productiekracht. Dat noopt tot een anders overbodige uitgave: de financiering van de werkloze medeburgers, ofwel door de bijdragen van de sociale zekerheidskassen, ofwel uit de staatsbegroting.

Het wordt gebruikt als een gemakkelijk voorwendsel om de werklozen op een demagogische manier niet als maatschappelijke slachtoffers van de kapitalistische verhoudingen aan te merken, maar als schuldigen van hun toestand en

verantwoordelijk voor deze uitgaven. Daardoor pleit een deel van de werkende mensen ook voor beperking van de uitkeringen en het 'activeren' van de werklozen. Zo ontstaat er politieke verdeeldheid onder de werkende mensen.

Afbraak van de sociale verhoudingen

Werkloosheid is, vooral onder de Hartz IV-regels, voor de getroffen en voor hun familie belastend tot onverdraaglijk.

Bij geringe groei of crisis in de industrie en dienstverlening groeit de angst voor ontslag, voor de pesterijen door het Hartz IV-regime, voor het verlies van spaargeld.

Deze angst ondermijnt de bereidheid tot verzet van de werknemers in de bedrijven en bij cao-onderhandelingen.

De werkloosheid verbreekt ook hun sociale integratie en de identiteit die ze door de arbeid hebben verworven, met dramatisch negatieve gevolgen voor hun gezondheid en levenskwaliteit, en voor de zorg en de sociale opvoeding van de kinderen.

Druk en stress nemen almaar toe, eerst in de bedrijven maar nadien ook in het gezin. De economische zekerheid voor het dagelijkse leven verdwijnt met de mogelijkheid van het verdwijnen van deze basis zelf.

Overwerk en prestatiedruk veroorzaken een toename van psychische overbelasting en ermee gepaarde ziekten. Niet alleen in de op winstgeoriënteerde ondernemingen, maar eveneens in de door besparing ingekrompen sociale diensten.

Belangen en perspectieven

Het objectieve belang van loontrekkende arbeiders en werklozen bestaat dus uit een verkorting van de arbeidsduur en haar herverdeling: kort voltijds werk voor iedereen.

Voor de enen: vermindering van overuren en stress, vaste arbeidscontracten, afschaffing van gedwongen parttime arbeid, herinvoering van leefbare lonen en bevrijding van de angst voor de toekomst, opheffen van de concurrentie voor arbeidsplaatsen.

Voor de anderen: weg uit de werkloosheid zonder middelen van bestaan, weg uit de armoede en de vernederende afhankelijkheid van het Hartz IV-regime, en herwinning van de zelfstandigheid, men moet zich niet langer onderbetaald

laten gebruiken tegen werknemers en andere werklozen, weg van de media-voorstelling als nutteloze profiteurs.

Voor vrouwen en mannen: de traditionele, deels economisch gedwongen en politiek vereiste arbeidsverdelingen tussen mannen en vrouwen in de loonarbeid en in het gezin en de familie, zijn intussen fundamenteel disfunctioneel en niet langer aanvaardbaar. Voor de meeste vrouwen is de arbeidsduur te kort met te weinig inkomen om een zelfstandig leven, ook met kinderen, te kunnen leiden. Voor mannen is de arbeidsduur te kort of te lang, voor een toenemend aantal van hen met een onvoldoend loon, om zich met vrouw en kinderen te kunnen ontplooien en tot een verdeling van de huishoudelijke taken en zorg voor de kinderen te kunnen komen, en gewoonweg om te kunnen overleven. Marginalisatie en discriminatie en nadien overbelasting treffen in de eerste plaats vrouwen en daardoor ook hun kinderen.

Het objectieve belang ligt, niet enkel voor vrouwen, in kort voltijds werk (met 'volledig' loon en een vast arbeidscontract). Dat zorgt voor een eigen economische en financiële basis, en is een fundament voor een zelfstandig sociaal leven en voor emancipatie, met of zonder kinderen. De noodzaak voor economisch gedwongen partnerschap moet wegvallen. De verbetering van de positie van de vrouwen in hun beroepsleven is ook een voorwaarde voor de verbetering van de opvoeding van de kinderen. Dit moet leiden tot een evenwichtige verdeling van de huishoudelijke taken en de zorg voor de kinderen.

Kort voltijds werk is daarom ook een dringende noodzaak voor de maatschappelijke ontwikkeling van de sociale reproductie. De praktische motivatie ervan behoort tot het politieke project voor arbeidsduurverkorting.

De omzetting van de productiviteitsverhoging in extra loon voor extra consumptie, dus in extra producten, met bijkomend gebruik van materialen en energieën, wordt afgeremd.

We winnen tijd voor persoonlijke ontplooiing en vrije tijd.

De ecologische oriëntering van productie- en arbeidsprocessen in de samenleving wordt erdoor versterkt.

De armoede wordt teruggedrongen en de verarming wordt gestopt.

De volksgezondheid verbetert door vermindering van stress, angst en overwerk bij alle werknemers, maar ook bij de cliënten en het personeel van de gezondheidsdiensten. De frequentie van ongevallen vermindert.

Theoretische overwegingen

Waar komt de werkloosheid vandaan?

Deze vraag moet in twee andere vragen opgesplitst worden.

1. Hoe ontstaat de vraag en de tewerkstelling van loontrekkers in de kapitalistische productiewijze?
2. Vanwaar komt het aanbod van arbeidskrachten in de historische ontwikkeling van de kapitalistische maatschappij?

Vraag van het kapitaal naar loonarbeiders en hun tewerkstelling

De kapitalistische industriële productiewijze kent twee tegengestelde tendensen.

Aan de ene kant bespaart ze door technische vooruitgang in de productie en ook in de nodige arbeidsduur voor een bepaalde hoeveelheid producten. Bij een bepaalde hoeveelheid producten betekent dit dat de arbeiders korter kunnen werken of dat een aantal van hen overbodig wordt.

Aan de andere kant breiden de bezitters van het productiekapitaal doorheen de concurrentiestrijd hun productieterrein uit. Ze vergroten bestaande fabrieken en richten er nieuwe op, ze vervangen de oude traditionele productiewijzen door goedkopere of ersatzproducten, of laten daarmee nieuwe producten vervaardigen op basis van nieuwe productiemethodes. Daarvoor kunnen ze de arbeidstijd in beperkte mate verlengen, maar de tendens is toch dat ze nieuwe arbeidskrachten moeten aanwerven.

De verhouding tussen de besparing op arbeidskrachten en de uitbreiding van hun aantal bij het industriële kapitaal wordt enerzijds bepaald door de snelheid en diepgang van de technische veranderingen – en anderzijds door de uitbreiding van de industriële productiewijze in elke economische sector.

De snelheid van de technische vernieuwingen en daardoor de verandering van de verhouding van het aantal arbeiders tot machines en installaties, inclusief de wetenschappelijke toepassingen, maar ook de snelheid van de uitbreiding van de kapitalistische productie hangen af van verschillende historische omstandigheden.

Een economische sector met zijn productiesites is tezelfdertijd de woonomgeving van de arbeidskrachten en dus een afzetmarkt, zowel voor de plaatselijke industrie als voor de externe producenten van consumptiegoederen. Dat geldt

ook voor de grondstoffen en voor de producenten van machines en investeringsgoederen. Het geheel van deze door het kapitaal voortgebrachte omstandigheden bepaalt dan weer de economische omgeving voor de individuele kapitalist in de respectievelijke economische sectoren en staten.

Vanwaar komt het aanbod van loontrekkers?

Kapitalistische fabrieken en ondernemingen ontstaan en bestaan altijd in een bepaalde historische context. De reserve aan arbeidskrachten wordt gevoed door de werknemers die uit oudere productiewijzen worden gestoten. Immigratie en reproductie van de onder kapitalistische verhoudingen levende arbeiders vullen de reserve aan.

Het aanbod van loonarbeiders hangt uiteindelijk af van het aantal loonarbeiders in verhouding tot het geheel van de actieve bevolking en haar reproductieratio, met andere woorden de verhouding tot het geboorte- en het sterftcijfer.

Het historische voorbeeld van Engeland, dat wij kennen uit Marx' eerste deel van *Het Kapitaal*, illustreert dit. Eerst zijn er de mensen die overbodig geworden zijn door de kapitalistische ontwikkeling van de landbouw. Dan volgen er de thuisarbeiders die opzij gezet worden door de concurrentie van de spinnerijen en de weverijen. Voor deze verpauperde gezinnen was het levensnoodzakelijk dat de vrouwen, en meteen ook de kinderen, hun arbeidskracht konden verkopen aan de fabrieken. Daar bovenop kwam de migratie uit Ierland.

De drie bronnen van aanbod van loonarbeiders zijn historisch verschillend. Ze hangen noch rechtstreeks noch onrechtstreeks, en zelfs helemaal niet, af van de accumulatie van het binnenlandse kapitaal. Hun verloop evolueert en daarmee ook hun totaal.

De huidige aantallen van de ingezette (afhankelijk van de reproductie en accumulatie van kapitaal) en potentiële arbeidskrachten (afhankelijk van de reproductieratio en immigratie) zijn geen constante waarden. Bovendien vergen de vereiste kwalificaties (al was het maar de fabriekdiscipline) enige tijd en zijn ze erg duur. Er bestaat dus geen automatisch maatschappelijk en historisch evenwicht tussen beide door kapitaalaccumulatie in gang gezette tendensen van besparing en uitbreiding van de maatschappelijk vereiste arbeidstijd en daarmee verbonden de nood aan arbeidskrachten.

Wereldmarkt

Deze processen van wereldwijde concurrentie en integratie in de wereldmarkt, met inbegrip van de daarop volgende industrialisatie, verlopen steeds efficiënter. Op korte termijn leiden deze tegengestelde tendensen sinds tientallen jaren tot een vermindering van het aantal industriële arbeidskrachten in de oude industriecentra.

Zo kan het gebeuren dat de doorgevoerde besparing op arbeidskrachten in de al bestaande productiecentra door de toename van arbeidskrachten nodig voor de uitbreiding en de bouw van andere productiecentra opgevangen wordt en zelfs overstegen. Dat is typisch voor firma's die zich snel en ingrijpend industrialiseren en ook bij de invoering van volledig nieuwe productlijnen of infrastructuurwerken (vb. spoorwegen, energienetten, digitalisering van telecommunicatie enz.). Omgekeerd kan door technische vooruitgang en door invoer van goedkoper geproduceerde goederen uit het buitenland de besparing op arbeidskrachten niet worden gecompenseerd door nieuwe binnenlandse productie, zelfs niet als er een grote exportgerichte industrie bestaat.

Dat laatste is sinds 1975 het geval in de BRD en in de meeste ontwikkelde kapitalistische landen. In de VS manifesteerde deze trend zich al tien jaar eerder met de inrichting van goedkope productie-eenheden in Mexico en de Caraïben.

Steeds meer landen tellen een toenemend aantal loonarbeiders (Zuid-Europa, de landen aan de Middellandse Zee, Oost-Europa, Japan...). Zij veroveren in het begin relatief eenvoudige delen van de industriële productie van de ontwikkelde kapitalistische landen zoals de BRD. Lagere lonen en kosten bevorderen hun succesvolle export op de wereldmarkten.

De industrialisatieprocessen in deze landen (vroeger Japan, Zuid-Korea en Taiwan, en nu Brazilië, China enz.) duwen de productiecapaciteit omhoog, maar ook het levensniveau en de lonen. Het concurrentievoordeel van de lagere lonen valt daardoor steeds meer weg. Maar als de bedrijven naar het buitenland vertrokken zijn, keren ze meestel niet meer terug, zelfs als de loonkosten gelijk zijn. Blijvende de-industrialisatie is het gevolg, zoals in Engeland, in grote delen van de VS en in sommige industrietakken in de BRD (camera's, verrekijkers, hifi-installaties, radio- en tv-toestellen, bureaumachines van allerlei aard...).

De BRD-uitrustingsindustrie kan niet alleen nieuwe machines en ganse productie-installaties en -complexen verkopen, maar ook de service en de latere

vernieuwing leveren. Maar ook op dat vlak is er een toenemende wereldwijde industrialisatie. Een immens land als China kan door een doelgericht en volgehouden beleid op middellange termijn inderdaad haar technologische achterstand inhalen en hetzelfde niveau en dezelfde diversiteit bereiken als de Duitse machinebouwers.

Strategische overwegingen

Bij de invoering van arbeidsduurverkortung moeten zeer uiteenlopende aspecten van het probleem worden overwogen: spreiding in de tijd, beslissingsproces, de manier van reglementeren, de objectieve belangen van verschillende groepen, de noodzakelijke hefbomen voor de invoering:

- de spreiding in de tijd: dagelijks, wekelijks, jaarlijks, volgens de evolutie van de loopbaan, of in functie van individuele behoeften, mate en aard van flexibilisering;
- de absolute grootte van de verkorting, vb. 1 à 2 uur per dag, 5 à 10 uur per week;
- de invoeringsperiode: in jaarlijkse stappen op in twee grote schijven;
- het beslissingsproces: individuele keuze of op grond van collectieve regelingen;
- de wijze van reglementering: invoering door een wet op de arbeidsduur of door cao's;
- de mogelijke hefbomen voor de invoering: stakingen in bedrijven of sectoren, of politieke campagnes voor een wet en een meerderheid in het parlement, met passende druk;
- groepen met objectieve belangen bij arbeidsduurverkortung en hun belangstelling voor bepaalde vormen en invullingen;
- de omvorming van de objectieve belangen tot een motivatie voor strijd en invoering;
- garanties voor het bestaande loonniveau van de werknemers zodat ze hun levensstandaard kunnen behouden;
- garanties tegen het opvoeren van het werkritme;
- garanties voor een minimum levensniveau door een wettelijk minimumloon.

Al deze aspecten moeten bekeken worden. Enerzijds vanuit hun economische en sociale impact en anderzijds vanuit hun mobilisatiekracht en de ontwikkeling van sociale en politieke krachten.

Vorm, orde van grootte en controle van arbeidsduurverkorting

Een economisch relevante orde van grootte voor herverdeling en verkorting van de arbeidstijd, voor de opheffing van de werkloosheid en een drastische verbetering van het loonniveau kunnen slechts bereikt worden met een collectieve regeling met een nieuwe standaard arbeidstijd voor iedereen. Een individuele regeling kan de collectieve regeling aanvullen.

Een maatschappelijk gepaste orde van grootte en een bindende kracht van de arbeidsduurregeling in het dagelijkse leven kan maar bereikt worden, wanneer ze ingrijpend is, openlijk zichtbaar en sociaal verplicht voor iedereen. Dat was en is nu nog altijd het geval met de huidige regelingen: zondag, zaterdag en woensdagnamiddag zonder productie, sluiting van overheidsdiensten, winkelsluiting om 18 uur. Maar de bindende kracht was beperkt. Vervoer en andere dienstverleningen waren en zijn daarvan uitgezonderd. In de kleinhandel worden de geldende sluitingsuren niet altijd nageleefd. De invoering van een bijkomend vrij deel van de dag, zoals op vrijdagnamiddag of door een volledige dag vrij, zal de bestaande verdeeldheid onder de werknemers door hun individuele arbeidsduurregeling nog uitbreiden en verscherpen.

Om iedereen in loondienst gezamenlijk te laten genieten van een nieuwe reglementering is een consequente dagelijkse verkorting van de werktijd nodig: zes-urendag, een kortere werktijd voor iedereen! (Voor een continuproductie met nachtwerk betekent dit twee ingekorte nachtschifts).

Om er zeker van te zijn dat het arbeidsritme niet wordt verhoogd en om effectief werklozen aan het werk te zetten, is een korte wijzigings- en uitvoeringsfase onontbeerlijk. Ze kunnen slechts door bijkomende en specifieke controles en sancties in ondernemingen ingevoerd worden. Deze controles moeten de vele interne rationalisatieprocessen in bedrijven inperken tijdens de overgangsperiode. Dergelijke doelgerichte en uitgebreide controles moeten als uitzonderingsmaatregelen beperkt blijven tot een korte overgangsfase.

Vorm van de invoering

Een invoering binnen de huidige collectieve arbeidsovereenkomsten komt niet in aanmerking. Ze gaan uit van de bijzonderheden van afzonderlijke sectoren en niet van wat gemeenschappelijk is aan alle sectoren. Voor een gemeenschappelijk akkoord voor alle sectoren is de DGB (Duitse vakcentrale) geschikt.

De werkgevers zullen dit echter proberen te verhinderen, en ook een algemene staking zal dat niet kunnen voorkomen.

Alleen een wet blijft over als de meest geschikte vorm. In deze wet en in zijn uitvoeringsbesluiten, zouden de overgangsregelingen en controles in detail vastgelegd kunnen worden evenals de wettelijke sancties. De uitwerking van deze verordeningen mag niet worden overgelaten aan de ministeriële bureaucratie en haar onderhandelingen met de werkgeversbonden.

De enige juiste en noodzakelijke politieke weg is dus een wet (een charter over de arbeidstijd). Daarvoor is een politieke campagne op lange termijn nodig om de werknemers bewust te maken en om de politieke actoren te kiezen die hiermee instemmen.

Het behoud van het huidige loon zou een centraal punt van deze wet moeten zijn. Dat zou het levensniveau garanderen: het loon is een vergoeding voor de beschikbaarheid van de arbeidskracht in de nieuwe normale werkdag – niet voor een bepaalde individuele arbeidsprestatie, al dan niet met tijdsopgave.

Dat zou onmiddellijk een verandering veroorzaken in de toe-eigening van de waardecreatie (de ‘verdeling’ tussen kapitaal en arbeid). Het inkomen uit kapitaal en de winsten en het aandeel van de lonen zou stijgen.

Belangengroepen – tegenstanders

Niet alleen alle ondernemers en aandeelhouders maar ook wie inkomen uit kapitaal heeft zullen verbitterd verzet leveren. De hogere en beter betaalde bedienden, die een klein vermogen gespaard hebben of hierop hopen, die altijd bereid zijn om voor hun klim op de sociale ladder onbetaalde overuren te presteren, meestal ten koste van hun gezondheid en van hun gezinsleven, behoren daarom naar alle waarschijnlijkheid eveneens tot de tegenstanders.

Een bijzonder probleem vormen de kleine bedrijven, kantoren en werkplaatsen van zelfstandigen, met vijf, tien tot zelfs 20 arbeiders. Het kan gemakkelijk voorkomen dat arbeiders en patroon zich hier samen verzetten tegen een arbeidsduurverkorting en haar boycotten. Het gaat om vier miljoen zelfstandigen en ambachtslieden, maar ook om meerdere miljoenen werknemers. Deze ‘werkgevers’ kunnen in het dagelijkse leven op een efficiënte manier de publieke opinie in de hele samenleving beïnvloeden.

De zelfstandigen zonder werknemers vormen nog een ander bijkomend probleem. Ze kennen ook vandaag geen algemene beperking van de werktijd. Een

deel volgt de wettelijke openingstijden van de winkels wel, maar meestal hebben ze geen direct voordeel bij een arbeidsduurverkortung.

Belangengroepen – voorstanders

Arbeiders die noodgedwongen parttime werken behoren samen met de werklozen tot de belangrijkste geïnteresseerden in een arbeidsherverdeling.

Maar de invoering van de arbeidsduurverkortung en de arbeidsherverdeling belangt in de eerste plaats de meerderheid van de arbeiders aan. Bij hen moet de propaganda aanslaan – ze moeten dit tot hun eigen project maken. Het gaat bijvoorbeeld in de metaalindustrie ook om al degenen, die nu al 35 uur werken. Soms werken ze in realiteit ongeveer 40 uur (overuren inbegrepen), zoals de meeste anderen die in een normale arbeidsduur werken met een vast contract en een eerder middelmatig inkomen. Zij zien tot nog toe geen reden om dit door een gecompliceerde nieuwe regeling in vraag te laten stellen.

Hun levensniveau moet daarom gegarandeerd blijven. Hun bekommernissen moeten opgelost worden. Het perspectief op betere levensomstandigheden moet centraal staan in de campagne. Want beroep doen op medelijken met werklozen en deeltijdsen, dat werkt niet.

Uitvoerbaarheid en controles

Een geschikte regeling voor het aanwerven van bijkomende arbeidskrachten als tegengewicht voor de verkorte arbeidstijd van de werknemers in de bedrijven is noodzakelijk om in de samenleving brede steun en begrip te krijgen voor deze campagne.

Onder andere de ondernemingsraden, maar ook de diensten voor arbeidsinspectie en arbeidsongevallen moeten bijzondere controlebevoegdheden krijgen. Bij de verdediging van interprofessionele belangen moet aan de vakbonden een bijzondere rol toegekend worden. Waarschijnlijk is de tijdelijke inrichting van een soort arbitragehof voor alle betrokkenen noodzakelijk. Het kan onmiddellijk uitspraak doen bij betwistingen en maatregelen opleggen; zo kan men verhinderen dat ze door procedurekwesties op de lange baan geschoven worden.

Er bestaan veel arbeidsovereenkomsten met totaal ontoereikende lonen. Daar is de verleiding en de dwang om overuren te kloppen, om op die manier het loon te verbeteren, zeer groot. Dat kan alleen door een wettelijk minimumloon

tegengegaan worden. Het minimumloon moet dan ook tegelijk met de arbeidsduurverkortings worden ingevoerd en gecontroleerd.

Praktisch politieke overwegingen

Een beter leven motiveert om objectieve belangen na te streven

Een project voor arbeidsduurverkortings richt voor zich alles op een beter leven waarin men minder moet werken en meer vrije tijd heeft en vervolgens op het wegwerken van verplichtingen. Beide, in deze rangorde, moeten door bewustmaking uitgroeien tot een motiverende dynamiek voor arbeidsduurverkortings.

Op vele terreinen bestaat er een 'prestatiecultuur', ook bij werknemers. Men kan er inspiratie uit putten: de verantwoordelijkheid voor de arbeidsprestaties en voor de instandhouding van de eigen duurzame arbeidscapaciteit kan een sterk motief zijn voor arbeidsduurverkortings – tegen overdreven eisen en zelfuitbuiting.

Organisatieprocessen en organisaties

Tot nog toe bestaat er geen werknemersorganisatie die de kwestie van arbeidsduur centraal stelt in haar activiteiten.

In de cao's houden de vakbonden zich rechtstreeks bezig met de werktijd. Verdi, de Duitse vakbond in de openbare diensten, heeft weliswaar een eigen beleid voor arbeidsduurverkortings en kan uitstekende realisaties voorleggen. Maar het blijft bij bijkomende eisen. De kwestie van de arbeidsduur blijft nog binnen het kader van de loononderhandelingen. Men staat nog ver van een discussie over een andere sociale arbeidsorganisatie en arbeidsherverdelings door arbeidsduurverkortings.

Nochtans zijn de vakbonden de belangrijkste organisaties, waarvan de leden, de functionarissen en de leiders, voor dergelijk project moeten gewonnen worden. Hun bekwaamheid om de werkersbelangen te formuleren en hun organisatorische kracht zijn tenslotte onontbeerlijk om acties te ontwikkelen.

Van de twintig miljoen bedienden in alle sectoren samen is maar een klein percentage georganiseerd en slechts een deel ervan is syndicaal bewust.

De sociale organisaties zouden de belangstelling voor arbeidstijdverkortings moeten ontwikkelen in de zieken- en zorgsector. Deze sector kampt met te krappe middelen. Een betere financiering moet worden afgedwongen om hun

steun te bekomen. Dat heeft geen direct verband met de arbeidstijdverkorting, maar gaat samen met de primaire verdeling van de inkomens en een sterkere belasting van inkomen uit kapitaal. Een programma voor de uitbreiding van de openbare investeringen is nuttig en noodzakelijk als politiek kader voor de arbeidsduurverkorting.

Sociale organisaties en kerken zouden als vertegenwoordigers van een algemene humanistische levensvisie eveneens kunnen gewonnen worden voor een project van arbeidsduurverkorting en –herverdeling:

- Voor het wegnemen van de dagelijkse stress en meer beschikbare tijd voor hun leden en voor de hele bevolking in het algemeen.
- Om de verarming door werkloosheid en lage lonen in te dijen.
- Voor een decommercialisering van de sociale verhoudingen.

De organisaties van ouders en studenten, van sport en cultuur, zouden eveneens kunnen gewonnen worden voor een beperking van de arbeidstijd en –werklast, waardoor de mensen over meer vrije tijd kunnen beschikken.

Deze opsomming kan zeker nog worden aangevuld.

Horizont voor invoering en doorvoering

De economische en organisatorische invoering van arbeidsduurverkortingen moet in eerste fase de arbeidsduur verminderen van 40 naar 35 uur, en in een tweede fase van 35 naar 30 uur. Een jaar pauze daartussen is minstens nodig voor opvolging en consolidering.

Vooraleer een dergelijk project tot een massale campagne kan uitgroeien, is er nood aan een brede en intensieve bewustmaking van activisten en organisaties, hun consensus rond een gemeenschappelijke visie en de uitbouw van hun netwerken. Dat vergt zeker meer dan een jaar tijd. Daarop volgt het werk om de tot nu toe passief gebleven voornaamste belanghebbenden te overtuigen. Pas daarna kan men politieke druk uitoefenen door openbare acties. Voor dit alles kan men de noodzakelijke tijd nog niet berekenen. Maar zoals de redding van de banken aantoonde, kan het af en toe ook razend snel gaan. Dat hangt af van de kracht van de beweging en het inzicht van de burgerij en hun trawanten in de bedreiging van hun belangen. De kern ligt dus in de ontwikkeling van een zelfstandige beweging. ■

Arbeidsduurverkorting in het belang van het kapitaal

Griekenland en de kwestie van de macht

Arbeidsduurverkorting is in Griekenland een thema dat oppervlakkig gezien anachronistisch lijkt. Maar dat is alleen maar schijn. De maatschappelijke en politieke realiteit toont duidelijk aan dat deze problematiek verbonden is met de macht van het kapitaal, zoals Griekenland niet meer gekend heeft sinds de dagen van de bezetting, de burgeroorlog en de fascistische militaire junta. Dramatische ontwikkelingen bedreigen nu de levensomstandigheden en de rechten van de Griekse arbeidersklasse, de boeren, de kmo's, de studenten en de gepensioneerden.

Aanvallen op de waarde van de arbeidskracht; de lonen

1. 150 000 ambtenaren zullen voor eind 2015 ontslagen worden waarvan 15.000 al in de loop van 2012. In Duitsland zou deze maatregel betekenen dat 1,1 miljoen werknemers in de openbare diensten hun baan zouden verliezen.
2. De onderhandelingsvrijheid van de sociale partners over de lonen en de collectieve arbeidsovereenkomsten (cao's) gelden niet langer.
3. Alle lonen die volgens de nationale cao's vastgelegd zijn, worden met 22 % verminderd. Het minimumloon dat al amper voldoende is om rond te komen, daalt van 751 tot 586 euro bruto per maand. Na aftrek van sociale bijdragen en belastingen blijft er nog 480 euro netto over.
4. Werknemers jonger dan 25 jaar zullen maar 510 euro bruto ontvangen.
5. De werkloosheidsuitkering daalt van 461 naar 323 euro per maand.
6. De werkloosheid steeg in november tot een recordhoogte van 21 %.
7. In de leeftijdsgroep van de 15 tot 24-jarigen bedraagt de werkloosheid 48 %.

.....

Udo Paulus is een gepensioneerde leraar die in Griekenland woont. Zijn artikel verscheen in *Marxistische Blätter*, nr. 2, 2012, p. 85-90. (www.marxistische-blaetter.de)

8. De media berichten over kinderen die tijdens de lessen flauwvallen door voedselgebrek en honger. Volgens de Griekse onderwijsvakbonden lijden duizenden minderjarigen aan permanente ondervoeding. Scholen verdelen voedselbonnen aan behoeftige leerlingen.
9. In de gezondheidszorg worden er in 2012 opnieuw besparingen opgelegd ten bedrage van 1,1 miljard euro, terwijl in vele openbare ziekenhuizen de zieken hun bedlinnen al zelf moeten meebrengen.
10. De zelfmoordgraad bereikt een verontrustend hoogtepunt, in een land dat zich tot voor kort kon beroemen op de laagste zelfmoordcijfers in Europa.
11. Vóór de crisis leefde 25 % van de Griekse bevolking dichtbij of onder de armoedegrens. Nu is dat 40 %. Armoede en dakloosheid zijn een normale zaak geworden en horen bij het straatbeeld in Athene, Thessaloniki en Patras.
12. De achteruitgang van de levensverwachting van de getroffen bevolkingsgroepen is vandaag nog niet zichtbaar, maar ze zal zich zeker manifesteren.

Als alles verloopt volgens de richtlijnen van de trojka, die bestaat uit de Europese Commissie, het Internationaal Muntfonds, de Europese Centrale Bank en de op winst beluste nationale burgerij, is het einde van de afbraak van de lonen en de sociale zekerheid nog lang niet in zicht.

Als we de arbeidsduur vergelijken ligt Griekenland met een werkweek van 40 uur boven het gemiddelde in de Eurozone, dat 38 uur bedraagt. Duitsland bevindt zich met 37,7 uur op dezelfde plaats als Finland en Nederland met 37,5 uur, ver onderaan dus. Terwijl Frankrijk met 35,6 uur de laatste (en beste) plaats bezet.

De jaarlijkse totale arbeidsduur in Griekenland bedraagt gemiddeld 1816 uur. In Duitsland daarentegen bedraagt ze ongeveer 1658,8 uur, in Frankrijk ongeveer 1601,6 uur.¹ Deeltijds werk en uitzendarbeid, tijdelijke tewerkstelling, de aanvalen op de achturedag en de verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd worden overal in de Europese Unie doorgeduwd. De door het kapitaal gedomineerde arbeidsduurvermindering stelt een vierdaagse werkweek voor, of een werkdag van vier uur met dramatische loonsverlagingen. Alle voltijdse arbeidsplaatsen in de openbare bedrijven (tot voorheen met sectorale overeenkomsten voor onbepaalde duur) moeten omgevormd worden tot tijdelijke arbeidscontracten. De creatieve koppen van het kapitaal hebben onder het motto 'Wat u echt wilt!' een model voor deeltijds werk bedacht met de slogan 'afwisselende arbeid'; een soort

1 European Industrial Relations Observatory, Situatie 2010. Bijgewerkt: juli 2011. <http://wko.at/statistik/eu/europa-arbeitszeit.pdf>.

deeltijdse arbeid zonder staatssteun. Dit model heeft veel weg van willekeur: minder uren werken per dag, minder dagen per week, minder weken per maand, ja zelfs minder maanden per jaar. Maar niet zoals de werknemer het wil, maar wel zoals het de werkgever past, met andere woorden: alles is ondergeschikt aan de winstverwachtingen. Zelfs een combinatie van de verschillende varianten is wenselijk, uiteraard altijd gekoppeld aan neerwaartse loonaanpassingen.

Er wordt niet enkel openlijk ingezet op een daling van het loon en de sociale levensvoorwaarden om de arbeidskosten te verminderen. Neen, de aanvallen richten zich rechtstreeks op de kostprijs van de waar zelf, op de vermindering van de waarde van de arbeidskracht, op de existentiële reproductievoorwaarden van de arbeidersklasse, om de winsten en het concurrentievermogen van het kapitaal te versterken.

Oorzaken van de crisis

In Griekenland stortten de lokale markten ineen, de economie kromp in 2011 met ongeveer 6,8 %. De staatsschuld steeg tot 350 miljard euro, terwijl het private financiële vermogen verdubbelde.² De Griekse crisis is een onderdeel van de internationale crisis van het kapitalisme. De marxisten menen dat de oorzaken te zoeken zijn bij de overmatige accumulatie van kapitaal in de imperialistische fase van het kapitalisme. De crisis van het financieel kapitaal krijgt het etiket 'bankencrisis' opgeplakt. Het monopoliekapitaal ondervindt toenemende moeilijkheden om de meerwaarde in de secundaire sector lucratief te besteden. Dus worden er investeringsmogelijkheden gezocht om een meerwaarde op de aandelen te bekomen in de tertiaire sector; ze hanteren daarbij een casinostategie. De verdragen van de Europese Unie, in het bijzonder die van Maastricht en Lissabon, hebben aan de leidende imperialistische staten van de Unie de structuren bezorgd om de winstverwachtingen van het monopoliekapitalisme te realiseren, door een verhoging van de winstmarges. Controle van het kapitaalverkeer is strikt verboden. Het monopoliekapitaal legt bovendien arbeidsduurmodellen op, die een vermindering van de arbeidstijd koppelen aan een daling van de lonen tot op het niveau van het bestaansminimum. Dit alles in een economisch en sociaal klimaat van massale werkloosheid, dat inmiddels de toestand van de jaren dertig overstegen heeft en de 'hoogste, en tegelijkertijd meest barbaarse' vorm is van de door het kapitaal gedomineerde vermindering van de arbeidstijd.

2 Rapport van het ISW (Institut für sozial-ökologische Wirtschaftsforschung), 21 januari 2012, p. 7.

De staking van de staalarbeiders in Aspropyrgos

In dit verband krijgt de staking van het staalbedrijf Halyvourgia in Aspropyrgos in de omgeving van Athene een voorbeeldig karakter. Ongeveer 400 staalarbeiders zijn al in staking sinds oktober 2011. Het bedrijf heeft getracht om een inhouding van 500 euro op het maandloon door te voeren voor alle werknemers en tegelijkertijd een vermindering van de arbeidstijd tot vijf uur per dag. 68 van de 400 werknemers werden al ontslagen (toestand februari 2012) terwijl hun bedrijf intussen winst maakte. De klassenbewuste Griekse arbeidersklasse met de Griekse Communistische Partij (KKE) en de PAME (Algemeen Strijdend Arbeidersfront) aan het hoofd, beschouwt dit klassenconflict als ‘het’ voorbeeld dat de burgerij in alle sectoren van het bedrijfsleven wil doorvoeren. De burgerij maakt zich op voor een meedogenloze strijd van de imperialistische staten om markten te veroveren, met als uiteindelijke doel het rendement van het internationale kapitaal en zijn invloedssferen te verzekeren.

Verzet en machtskwestie

De strijd tegen de door het kapitaal bepaalde arbeidsduurvermindering is in Griekenland rechtstreeks verbonden met het verzet tegen de EU-verdragen, tegen de NAVO en alle imperialistische verdragen, waarmee het imperialisme en in dit systeem de Griekse staat, de grote meerderheid van het volk knevelt. De meerderheid van het volk krijgt elke dag aanschouwelijk onderricht over het standpunt van Lenin *Over de leuze der Verenigde Staten van Europa*: “Vanuit het standpunt van de economische voorwaarden van het imperialisme, d.w.z. van de kapitaalexport en de verdeling van de wereld door de ‘vooraanstaande’ en ‘geciviliseerde’ koloniale mogendheden, zijn de Verenigde Staten van Europa onder kapitalistische verhoudingen ofwel onmogelijk ofwel reactionair.”³

De strijd om de terugtrekking uit de EU en de strategie van de tegenaanval en de omverwerping van het systeem vormt in het geval van Griekenland een coherent geheel. De scheidingslijn tussen de krachten van het verzet die hun verwachtingen zoals tevoren op de heropleving van het systeem zetten en de klassenbewuste delen van de bevolking die de activiteiten van het verzet altijd zien in verhouding tot de machtsvraag, is sinds het uitbreken van de crisis in 2007 niet langer abstracte kwestie. Maar ze wordt met elke nieuwe barbaarse maatregel concreet ervaren,

3 V.I. Lenin, 1915, “Over de leuze der Verenigde Staten van Europa”, *Keuze uit zijn werken*, 1973, Progres Moskou, Deel 2, p. 219.

of het nu in de bedrijven is, in de administraties, in de scholen, in de olijfbossen, in de ziekenhuizen of in de kiosken of elders. Voor een serieuze inschatting van de politieke krachten van het verzet, in het bijzonder van de vakbondsbeweging, moet de nationale context geanalyseerd worden. Hier moeten enkele fundamentele elementen onderscheiden worden, om in te zien dat de klassenbewuste krachten van de KKE, de PAME en de andere klassenorganisaties in de concrete klassenstrijd directer met de machtskwestie te maken hebben dan we ons in Duitsland kunnen voorstellen. De scheidingslijn met de opportunistische stellingen die illusies verspreiden over oplossingen binnen het systeem, zijn veel scherper. Voor de staalarbeiders in Aspropyrgos betekent dit concreet of 'ik' de solidariteitslijn van de stakers volg of de parolen van de sociale partners die stakingen breken. Zoals in de beide bedrijven van de staalindustrie Manesis in de regio Magnissia, waar ze met hun vakbondsmeerderheid de klassensolidariteit tegenwerken of op zijn minst bemoeilijken. In een interview op 20 januari 2012 heeft Giorgos Sifonios, de vakbondsvoorzitter van het staalbedrijf in Aspropyrgos, de houding van de sociale partners bevestigd. DAKE (Democratische Onafhankelijke Beweging van Werknemers) en PASKE (Pan Hellenistische Strijdende Vakbeweging) namen in het arbeiderscentrum van Volos en in de bedrijfsraad van Halyvourgia in Volou stelling tegen de staking. De AP (Aftonomi Paremvasi, Autonome Interventie), gelieerd met Syriza, heeft zich in het arbeiderscentrum van Volos bij de stemming onthouden met het argument dat het staking was die voor werkgevers paste. De leidingen van DAKE, PASKE en AP hadden eerder in de beide overkoepelende organisaties van de vakbond GSEE (Algemene Vereniging van Griekse Arbeiders) en ADEDY (Bestuur van de Verenigingen van Ambtenaren) wel verklaard dat ze solidair waren, toen PAME het voorstel tot de staking voor 17 januari indiende: "We steunen de strijd van de staalarbeiders, uiteraard zijn we solidair, we staan allen aan hun zijde." Het duurde amper twee dagen of de voorzitter van de Aftonomi Paremvasi, Ilias Vretakos, beweerde dat er niet genoeg tijd was om de staking voor te bereiden. PAME had echter al voor Kerstmis aangedrongen op een solidariteitsstaking en het thema op de agenda van de commissies van de vakbonden geplaatst.⁴ Op die manier aanvaardden de door de sociale partners gedomineerde vakbonden in deze bedrijven, niet alleen de loonsvermindering en de afbraak van sociale verworvenheden. Ze hebben er ook mee ingestemd de bestellingen die in het stakende Aspropyrgos moesten uitgevoerd worden, in Volos af te werken. Ze wezen de oproep van de PAME voor solidariteitsstaking af. "Maar

4 *Risospastis*, 20 januari 2012.

wanneer anderen niet meedoen, kunnen we niet winnen”, becommentarieerde Nikos⁵, een van de stakers in Aspropyrgos, de ontbrekende vakbondssolidariteit in de beide vestigingen ten noorden van Athene.

Dit betekenisvolle voorbeeld laat toe om concreet de klassentegenstellingen die tot uiting komen in het verzet van de staalarbeiders te bestuderen. De enen zetten in op strategieën die binnen het systeem blijven, zoals de voorzitter van ADEDY Kostas Tsikrikas. Volgens hem moet de markt onderworpen worden aan democratische voorschriften. Antonis Schetaki, bestuurslid van ADEDY, gelieerd met AP, verlangt dat de EU zich verder ontwikkelt en gedwongen wordt zich te perfectioneren.⁶ PAME daarentegen beschouwt deze strategie als de illusie van het opportunisme, dat uiteindelijk het burgerlijke systeem stabiliseert. PAME steunt de klassenstrijd tegen een systeem waarbinnen de Griekse arbeidersklasse geen bevrijdend perspectief heeft. Ze roept dag in dag uit op om het verzet tegen de achteruitgang van de levensomstandigheden, te verbinden met de omverwerping van het kapitalistisch systeem.

De ‘splitsing’ van de Griekse vakbeweging

Vanaf de jaren 1920 tot de fascistische militaire junta (1969-1974) staan de vakbonden in Griekenland onder sterke invloed van de klassenbewuste communisten die er stevige posities in bekleden. Tijdens hun lange geschiedenis bestonden er evenwel ook altijd opportunistische groeperingen, gaande van sociaaldemocratische, liberale of anarchistisch syndicalistische oorsprong. De vakbondsverkiezingen in de bedrijven en in de openbare sector gebeurden niet op een samenhangende wijze, meestal met versplinterde, politiek gebonden vakbonden. De vakbondsbeweging werd opgedeeld in als maar kleinere eenheden, die in basisvakbonden georganiseerd waren, of in vakverenigingen volgens beroep of regio, al naar gelang de geografische spreiding. Dergelijke basisvakbonden tellen vandaag nog duizenden leden en beslissen zelf in elke afdeling bij welke regionale, nationale of sectorale organisaties ze zich zullen aansluiten. Met het PASKE en DAKE probeerde het politieke heersende blok na 1974 het heroplevende klassenbewustzijn te verhinderen – de communisten hadden aan extreme vervolgingen blootgestaan tijdens de militaire dictatuur. Een groepering van krachten die door de traditionele regeringspartijen, PASOK en Nέα Dimokratía, rechtstreeks gesteund werden, zetten vooral in de openbare sector de invloed van de sociale

⁵ *Junge Welt*, 25 februari 2012.

⁶ *Risospastis*, 15 januari 2012.

partners door. Na het einde van de junta hebben de politieke krachten rond Andreas Papandreou een sociaaldemocratische partij gevormd in Griekenland, de PASOK⁷ (Pan Hellenistische Socialistische Beweging), die tot op vandaag geen enkele in de massa's verankerde positie inneemt in de industriële sectoren. De oprichting vond plaats met grote steun van de Europese sociaal-democratie, in het bijzonder met de invloedrijke medewerking van Willy Brandt, een Duits politicus en bondskanselier in de jaren 1970. Opportunisme drong de arbeidersbeweging binnen, zoals overal in de imperialistische context, door rechtstreekse burgerlijke beïnvloeding. De bevoorrechte arbeidersaristocratie speelde in de industriële sector in Griekenland een eerder bescheiden rol, maar dat was anders met het cliëntelistische systeem in de openbare diensten. Duizenden en duizenden arbeidsplaatsen werden beloofd en gecreëerd, niet zelden met zeer hoge salarissen, waarvan de meeste werknemers alleen maar konden dromen. Aanwervingen gebeurden in functie van de regeringsmeerderheid. De klassenbewuste arbeiders daarentegen werden in vakbonden dikwijls geconfronteerd met 'vlijtige' aanhangers en zelfs met de echte misdadigers van de junta. Dit speciale Griekse politieke systeem van clientelisme is van sociaal-democratische oorsprong. Daar liggen de oorzaken van de splitsing van de Griekse arbeidersklasse.

Het klassenbewuste deel van de werkende mensen, velen zeggen dat het decennia te laat gebeurde, gaf hierop een antwoord in 1999 met de oprichting van een eigen syndicale organisatie, het klassenbewuste vakbondsfront PAME. De oprichting van PAME bestreed de klassenverdeeldheid die veroorzaakt werd door sociaal-democratische illusies en stelde zich tot doel de Griekse arbeidersklasse te verenigen. Vakbondsvoorzitter Giorgos Sifonios verwoordde het tijdens de algemene staking op 17 januari 2012 op het Omonoia-plein in Athene als volgt: "Het doel van PAME is de versterking van de lijn van de klassenstrijd. Ze creëert daarmee de voorwaarden voor de heroprichting van de arbeidersbeweging, wat betekent: eenheid in de actie van iedereen in loondienst in de strijd voor politieke en sociale rechten. PAME probeert de splitsing en de willekeur van de vakbeweging te overwinnen en door de klassenstrijd, het eensgezinde verzet te organiseren tegen het kapitaal en zijn gewillige medeplichtigen in de regeringen. Het partijlidmaatschap is niet van belang om lid te zijn van PAME, maar wel een antimonopolistische en anti-imperialistische instelling. PAME hekelde de eenheid die door de werkgevers en de regeringsvakbonden nagestreefd wordt. Het is de eenheid van de onderwerping waarmee de arbeidersklasse

7 De politieke grondslagen van de PASOK werd opgesteld in Munchen, Duitsland.

haar politieke en sociale rechten opgeeft. PAME daarentegen geeft het model aan voor een democratische eenheidsvakbond die gericht is op actie-eenheid en actiebekwaamheid van de arbeidersklasse. In haar oprichtingsverklaring verplichtte ze zich tot een uniform vakbondsfront, dat de klassenstrijd onderschrijft en collega's met verschillende achtergronden verenigt in de politieke actie. Deze krachten zijn verenigd in de strijd tegen het kapitaal, de EU en de regering, tegen oorlog en tegen imperialisme."⁸

De invloed van PAME in de al in 1918 opgerichte vakbond GSEE, waartoe alle werknemers van de privé sector behoren, stijgt voortdurend. Ook in de tweede grootste overkoepelende organisatie, ADEDY, die de werknemers in de openbare dienst vertegenwoordigt, verandert de zetelverdeling ten gunste van PAME, maar ten koste van PASKE en DAKE, evenals de met de linkse alliantie Syriza gelieerde, Aftonomi Paremvasi. Dat alles werd bereikt, ondanks het jarenlange cliëntelistische beleid bij het toewijzen van betrekkingen. De destijds nog bestaande meerderheid in GSEE en ADEDY zijn de kruiwagens van de leidende politiek ten dienste van het grootkapitaal. Alle bestaande wetten tegen de belangen van de loontrekkenden en hun sociale rechten, hebben ze in het verleden ondersteund. Bij elke syndicale mobilisatie van de basis treden ze op als stakingsbrekers. Ze kanaliseren het verzet en schrikken er niet voor terug de demonstraties van klassenbewuste arbeiders openlijk te veroordelen. In de tijd van de junta ondersteunden ze de fascistische dictatuur. Ze verzekeren zich van lucratieve baantjes, desnoods door het ontslaan van onverzettelijke vakbondsleden met behulp van arresten van burgerlijke rechtbanken. Via PASKE en DAKE oefenen de regeringspartijen directe invloed uit op de verdeling van de baantjes, met gekonkelfoes bij de verkiezing van de afgevaardigden, want de geloofsbrieven komen in geen geval tegemoet aan de democratische basiswaarden. De regeringsgetrouwe fracties 'zuiveren' het ledenaantal om de verdeelsleutel van de afgevaardigden voor het congres van de vakbeweging te beïnvloeden.

Tot zover de kwestie van de verdeeldheid van de Griekse arbeidersbeweging. Elke beoordeling ervan moet voorzichtig gebeuren, om geen vertekend beeld te geven als we ernaar kijken met een Duitse bril. Het onuitgesproken dilemma in de discussie onder marxisten, leidt ertoe dat de Griekse en Duitse klassenomstandigheden in één pot gegooid worden. De enen pleiten voor de export van de Duitse bondsstrategieën naar Griekenland, de anderen beweren het omgekeerde. Beide leiden tot valse inschattingen, of minstens toch tot misverstanden. ■

8 *Unsere Zeit*, 3 februari 2012.

Oorzaken en gevolgen van de oorlog in Mali

Wat voorafging: crisis en oorlog

Sinds de jaren 1970 is het kapitalistische systeem in crisis. In de jaren 1980 reageerden de wereldleiders hierop met een ultraliberaal beleid en een scherp ideologisch offensief tegen het communisme. In Afrika, Azië en Latijns-Amerika werd dit beleid geformuleerd in de beruchte structurele aanpassingsprogramma's (SAP's), die deze staten fel hebben verzwakt en alles wat er nog restte aan infrastructuur en sociale diensten hebben weggeveegd. In de kapitalistische wereld werden alle bestaande regels en afspraken systematisch afgebouwd, vooral en op de meest ingrijpende manier in de bankwereld. Maar ook de arbeidswetgeving, de sociale zekerheid en de vakbondsrechten werden in vraag gesteld.

Toen in 1990 het socialisme in de Sovjet-Unie ineensloot, heerste in het Westen euforie: men sprak over het einde van het socialistische tijdperk in de geschiedenis en de definitieve overwinning van het kapitalisme. Het vierletterwoord TINA (*there is no alternative*) maakte opgang. Maar midden jaren 1990 werd deze euforie toch wat getemperd en zocht het kapitalisme, dat in crisis was, een nieuwe vijand. Daar kwam de theorie over de *clash of civilisations*, de oorlog tussen de beschavingen van Samuel Huntington van pas. De islam werd daar reeds als vijand afgeschilderd.

Op geostrategisch vlak had je het invloedrijke boek van de Poolse Amerikaan Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard* (Het grote schaakspel) met als ondertitel *American Primacy and Its Geostrategic Imperative* (de Amerikaanse voorrang en haar geostrategische noden). Voor Brzezinski moesten de VS steun zoeken bij de Europese Unie en andere grote Oost-Europese landen, zoals Polen en Oekraïne, om op die manier heel Eurazië te controleren; het grootste vasteland ter wereld dat zowel Europa als het Aziatische continent omvat.

Op het einde van het presidentschap van Clinton kwam dan het PNAC-project (*Project for a New American Century*) waarmee de Amerikaanse neo-conservatieven pleitten voor het hertekenen van het Grote Midden-Oosten.

Mohamed Hassan (mhassangudi@gmail.com) is een specialist van het Midden-Oosten en Afrika. Hij schreef samen met David Pestieau *Irak oog in oog met de bezetting*, uitgeverij EPO, 2004.

George Bush Jr., de volgende president van de VS, voerde deze politieke beslissing uit. Gevolg: het eerste decennium van deze eeuw werd dooreengeschud door de oorlogen in Irak en Afghanistan.

De grote misrekening

De oorlog in Irak ging dus tien jaar geleden van start met veel machtsvertoon en met erg veel geweld. Toch kun je vandaag enkel vaststellen dat de VS deze oorlog hebben verloren. Na tien jaar VS-bezetting is de politieke controle over het land in handen van een regering die meer luistert naar buurland Iran – aartsvijand van Washington – dan naar haar Amerikaanse broodheren zelf. Als het de bedoeling van de VS was om, door de bezetting van Irak, de olieproductie op wereldschaal te controleren, dan is ook dat mislukt: een belangrijk deel van de Iraakse olie gaat tegenwoordig naar China. En de prijsstijgingen van het zwarte goud hebben ook andere olieproducerende landen verrijkt, die niet zo goed liggen bij de VS, o.a. Algerije, Venezuela, Libië en Rusland. Deze landen konden zo belangrijke monetaire reserves opbouwen, wat hen meer kans gaf op een onafhankelijke koers.

Om Rusland verder te verzwakken, heeft Washington in de jaren 1990 steun verleend aan radicale islamisten in Tsjetsjenië. In een bloedige strijd werd onder andere de Tsjetsjeense hoofdstad Grozny vernield en was er in september 2004 het gijzelingsdrama in de school van Beslan.¹ Maar Rusland hield stand en onder Poetin is het terug een zelfstandig land geworden met een sterke economische groei.

Maar vooral in China hebben de VS zich vergist. De bedoeling was dat de verdere doorvoer en groei van de vrije markt uiteindelijk tot de ineenstorting van het socialistisch staatsbestel zou leiden, zoals eerder in de Sovjet-Unie. Maar dat gebeurde niet en de Chinese economie bleef groeien. China stak de grote kapitalistische landen één voor één voorbij en is vandaag de tweede grootste economische (na de VS) en de eerste handelsmogendheid ter wereld geworden (voor de VS). Als deze evolutie zich doorzet is het nog slechts een kwestie van tijd vooraleer China ook de VS voorbijsteekt. In het zog van China volgt nog een aantal grote derdewereldlanden, zoals India en Brazilië. Ook enkele grote Afrikaanse landen zijn opkomende, sterk evoluerende landen: Zuid-

1 Meer dan 1100 schoolkinderen en volwassenen werden vastgehouden door een groep van enkele tientallen gewapende terroristen. Bij de gijzeling kwamen 334 mensen om het leven, onder wie 186 kinderen. Er vielen honderden gewonden. Zie: http://nl.wikipedia.org/wiki/Gijzeling_in_Beslan.

Afrika, Angola en Nigeria. De belangrijkste opkomende landen vormen samen de BRICS (Brazilië, Rusland, India, China en Zuid-Afrika).

Naarmate deze evolutie vorderde, werd men in het Westen steeds wanhopiger door het uitblijven van een pro-Westerse Chinese Lente. De idee groeide om China openlijk als strategische tegenstrever te benaderen, wat een tweede Koude Oorlog en een politiek van omsingeling, indijking en confrontatie met zich meebracht. Toen president Obama in november 2011 een grootscheepse rondreis deed in Azië, verklaarde hij voor het Australische parlement dat de VS een *Pacific Power* zijn en blijven, doelend op de Stille Oceaan die tussen de VS en Azië ligt. “Azië is vanaf nu de topprioriteit voor de VS”, zei hij nog. Het is geen toeval dat de eerste buitenlandse reis van Obama na de presidentsverkiezingen vorig jaar niet naar Europa of Latijns-Amerika ging, maar wel naar Birma, een sleutelland in de omsingeling van China.

Het groeiend strategisch belang van Afrika

Tijdens deze nieuwe politieke evolutie werd in 2008 Africom (United States Africa Command) opgericht. Het gaat om een belangrijke strategische hervorming van de hoogste commandocentra van het Amerikaanse leger. Africom brengt alle operaties van het Amerikaanse leger in Afrika voortaan onder één commando samen. Het hoofdkwartier bevindt zich in Stuttgart. Voordien waren er drie verschillende commando's. Het gaat niet om een schoonheidsoperatie: deze hervorming illustreert het groot strategisch belang van het Afrikaanse continent in de VS-politiek van confrontatie met China.

De snel voortschrijdende technologische ontwikkeling maakt dat er steeds meer en nieuwe grondstoffen nodig zijn voor de industrie van de kapitalistische landen, maar ook voor China en de andere opkomende economieën. In de Afrikaanse ondergrond zitten grote onaangeroerde reserves aan olie en gas en aan gewone en zeldzame metalen. Het continent bezit naar schatting 40 % van de minerale grondstoffen in de wereld en is dus van groot strategisch belang.

De spectaculaire groei van China en de andere opkomende economieën vereist zeer veel grondstoffen. Bovendien hebben de BRICS grote nood aan exportmogelijkheden. Afrika vormt ook voor hen een veelbelovende afzetmarkt. Als de VS de verdere opkomst van China een halt wil toeroepen dan vormt Afrika daarin een sleutelement voor het komende decennium. Ondertussen is China al enkele jaren Afrika's belangrijkste handelspartner. De VS volgen

als tweede. Beiden hebben de voormalige koloniale moederlanden Frankrijk en Groot-Brittannië voorbijgestoken.

De controle over Afrika veroveren is een dringende zaak voor Washington. Dat kan niet alleen gebeuren door concurrentie met economische actoren op een 'vrije markt'. Voor het imperialistische blok is dat ook een militaire kwestie. Vandaar de beslissende rol die de legers van de VS en Europese landen sinds 2011 speelden in de oorlogen in Ivoorkust, Libië en nu Mali. Daarbij valt het op dat de VS zich openlijk discreter lijken op te stellen, maar tegelijk toch, met hun Africom en hun enorm politiek en diplomatiek netwerk, de leiding stevig in handen houden.

Dit directe militaire optreden van legers uit de NAVO-lidstaten in Afrikaanse oorlogen, met daarin een sleutelrol voor Africom, zal de komende jaren enkel toenemen. Daarnaast is Africom ook betrokken bij een spectaculair groeiend aantal militaire samenwerkingsprogramma's met Afrikaanse legers, onder de vorm van opleidingen en gezamenlijke oefeningen. Doel is voet in huis te krijgen bij deze legers en de oorlogen in Afrika zoveel mogelijk te laten uitvechten door divisies van Afrikaanse legers – maar uiteraard steeds in functie van de VS-belangen.

Deze strategie past Washington al jaren toe in twee landen die geostrategisch zeer belangrijk zijn: Somalië en de Democratische Republiek Congo. De legers van respectievelijk Ethiopië, Oeganda en Rwanda knappen daar het werk op. Vandaag schakelen de VS een versnelling hoger bij het voorbereidend werk voor dit soort interventies. In 2012 kreeg een brigade van het Amerikaanse leger de opdracht om actief op te treden in een recordaantal van 35 Afrikaanse landen.

Deze poging om Afrika militair te onderwerpen om de economische invloed van China en de andere opkomende economieën te controleren gebeurt onder het mom van de strijd tegen het terrorisme. En zo komen we bij de islamistisch-fundamentalistische beweging en de zogenaamde Arabische Lente.

De verspreiding van het islamfundamentalisme

De Arabische Lente, voorgesteld als een revolutionaire omwenteling die alle dictaturen in de Arabische wereld zou wegvagen, heeft nooit bestaan. Er zijn begin 2011 wel twee echte uitbarstingen geweest in Egypte en Tunesië. Het ging om uitbarstingen van volkswede omdat het sociaal onrecht ondraaglijk werd. Maar het ontbrak deze bewegingen aan een revolutionaire leiding en oriëntatie, zodat ze snel werden gerecupereerd door zogenaamd gematigde islamitische partijen: de Ennahda-partij in Tunesië en de Moslimbroederschap in Egypte.

Dit soort partijen heeft twee kenmerken gemeen: ze zijn voorstander van het kapitalisme en ze zijn uitgesproken anticomunistisch. Er kunnen wel tegenstellingen zijn met het imperialisme, vooral in landen waar de sjiïeten de meerderheid vormen, zoals in Iran, Irak of Libanon. Maar waar de soennieten in de meerderheid zijn leent deze islamitische stroming zich stukje bij beetje voor een taak als stoottroepen van de VS en hun Europese bondgenoten, tegen de overblijvende seculiere regeringen in de Arabische wereld (Libië, Syrië, Algerije).

Dat begon al met de door de VS gesponsorde oorlog van de moedjahedin tegen de Sovjettroepen in Afghanistan, in de jaren 1980. Jongeren uit de hele Arabische wereld trokken naar Afghanistan waar ze door de VS werden ingezet in de strijd tegen het communisme. Na de terugtrekking van de Sovjettroepen in 1989 verspreidden veel van deze jongeren zich weer over de Arabische wereld, met een stevige oorlogservaring en een reactionaire ideologie op zak.

Ontgoocheld over het gebrek aan verdere steun van de VS om hun ideaal van een islamitische pan-Arabische staat te vestigen, met de sharia als grondwet, keerden sommige jihadisten zich tegen de VS, zoals met de aanslagen op de Twin Towers van New York, op 11 september 2001. Maar als het hen strategisch goed uitkwam aarzelden Washington niet om ook na 11 september weer bondgenootschappen te sluiten met deze radicale islamieten. En zo krijg je het fenomeen dat diezelfde radicale islamitische strijders nu eens ‘vrijheidstrijders’ worden genoemd (in Bosnië, Tsjetsjenië, Libië en Syrië) en dan weer ‘terroristen’ (in Afghanistan, Pakistan en Afrika).

Een andere belangrijke beweging in de Arabische wereld, die zich baseert op de islam, is de Moslimbroederschap. Deze groep stichtte politieke partijen in vele Arabische landen maar vindt haar oorsprong in Egypte. Haar oorspronkelijke strategie was om oppositie te vormen tegen de pro-Westerse dictaturen in Egypte en Tunesië. Maar na enkele golven van zware repressie in de jaren 1980 kozen ze niet langer voor confrontatie met de staat. Ze concentreerden zich op het creëren van een sociaal netwerk en het verzamelen van rijkdom. Ze deden aan massawerk, gebruikten in feite solidaristische werkmethodes, om een solidariteit over de klassen heen te creëren – zoals ook de AKP van Erdogan dat doet in Turkije. Met die machtsbasis konden de Moslimbroeders, van zodra de dictaturen van Moebarak (Egypte) en Ben Ali (Tunesië) door de spontane volkswoede en de volksbeweging werden omver geworpen, dan ook snel de zaak recupereren en de verkiezingen winnen.

Beide islamitische stromingen – de fundamentalistische jihadisten en de gematigde Moslimbroeders – verschillen in veel opzichten, maar hebben wel een

gemeenschappelijke visie op de economie en op de inrichting van de maatschappij. Hun belangrijkste ideoloog is Sayid Qutb, die in de jaren 1930 en 1940 talrijke werken en artikels publiceerde over de sociale en politieke betekenis van de Koran. De man werd sterk beïnvloed door de rechts-katholieke Fransman Alexis Carrel, die tijdens de Tweede Wereldoorlog aansloot bij het collaboratieregime van Vichy en een sociaal darwinisme voorstond, inclusief eugenetica.

Het is dan ook niet te verwonderen dat er gelijkenissen zijn tussen de radicaal-islamitische ideologie en de extreemrechtse katholieke ideologie, die in de eerste helft van de vorige eeuw de godsdienst gebruikte als wapen tegen de bolsjewieken en de verdediging opnam van het kapitalisme, het kolonialisme en zelfs het nazisme. Bij beide ideologieën is de essentie : de verdediging van de ‘natuurlijke’ feodale orde tegen alles wat neigt naar een nieuwe, sociaal rechtvaardigere wereld. Wel heb je bij de islamitische stroming meer verschillende interpretaties, en ook een zekere weerstand tegen kolonialisme en imperialisme. Maar die verdwijnt snel naar de achtergrond wanneer het imperialisme hen steunt, omwille van zijn eigen agenda en in zijn eigen voordeel.

De alliantie tussen de VS, Saoedi-Arabië, Qatar en de Golfstaten

De oorlog tegen Libië had niets te maken met de uitbarstingen van spontane en massale volkswroede, zoals in Egypte en Tunesië. Het levensniveau in Libië was vele malen hoger dan dat van de gemiddelde Egyptenaar of Tunesiër. De zwaar overroepen dreiging van Kadhafi, tegen de opstandelingen in de stad Benghazi, volstond voor het Westen om een oorlog te beginnen, met massale bombardementen en uiteindelijk de lynchpartij waarbij Kadhafi op schandelijke wijze werd vermoord. Met de hulp van de meest reactionaire (plaatselijke) milities werd de Libische staat helemaal vernield. Een grote hoeveelheid wapens kwam en bleef in handen van die milities. We zien ze enkele maanden later opduiken in het noorden van Mali.

De oorlog tegen Libië werd voornamelijk gevoerd door Frankrijk, Groot-Brittannië en de VS. Maar Washington hanteerde daarbij een andere strategie dan Parijs of Londen. De VS willen in Afrika vooral tussenkomen via derden. Het eengemaakt commando van het Amerikaanse leger in Afrika, de Africom, leidde de oorlog in Libië achter de schermen, terwijl vooral de Franse en Britse luchtmacht op de voorgrond traden met bombardementen. Daarnaast werkten de VS nauw samen met Saoedi-Arabië en Qatar.

Opvallend in de Libische oorlog was de houding van *Al Jazeera*, de tv-zender van de emir van Qatar. *Al Jazeera* was eerder bekend geraakt omwille van zijn kritische houding ten opzicht van de VS in de oorlogen in Irak en Afghanistan. Maar nu speelde diezelfde zender een belangrijke rol in de oorlogspropaganda tegen Kadhafi. Ze kozen partij voor de opstandelingen, die in het zog van de Navo-bombardementen, de belangrijkste steden in Libië veroverden.

De alliantie tussen de VS, Frankrijk en Groot-Brittannië enerzijds en landen als Qatar, Saoedi-Arabië en de andere Golfstaten anderzijds is echter niet nieuw. Sinds de stijging van de olieprijs in de jaren 1970 en 1980 verdienden deze landen enorme hoeveelheden geld en werden ze kredietverstrekkers voor de VS. Politiek was er eerder al de samenwerking geweest tussen Saoedi-Arabië en de VS, in de steun aan de moedjahedin in hun strijd tegen de Sovjetbezetting van Afghanistan.

Naar het einde van het vorige decennium werd deze alliantie nieuw leven ingeblazen, om front te vormen tegen Iran en zijn groeiende invloed in de regio. Voor de rijke soennitische landen, Saoedi-Arabië, Qatar en de Golfstaten, is een sterk Iran, met zijn sjiiitische bondgenoten in het hele Midden-Oosten (Irak, Libanon) een bedreiging. Voor de VS is Iran een te grote brok, die het niet alleen aan kan. Washington heeft het natuurlijk niet op Iran gemunt omwille van zijn theocratisch regime, maar omdat het een belangrijke olieleverancier is voor China en India.

Maar Qatar en Saoedi-Arabië hebben ook hun eigen objectieven en ideologie, los van wat de VS willen. Het zijn staten die geleid worden door superrijke families, die hun rijk willen uitbreiden om zo hun rijkdom nog te vergroten. Zij dromen van één groot pan-islamitisch rijk waar de sharia de grondwet vervangt. Moderne staten zien zij als obstakels voor dit doel. In hun eigen land bestaat er zelfs geen grondwet, burgers hebben er geen rechten.

Van het Franse kolonialisme naar de Franse interventie in Mali

Het conflict in Mali heeft een brede context en voorgeschiedenis. Je hebt de jihadisten die vanuit Libië naar Noord-Mali trokken, bewapend door Qatar en Saoedi-Arabië. En je hebt de Franse, Belgische en andere Westerse en Afrikaanse militairen die in Mali tussenbeide zijn gekomen. Om die Franse tussenkomst correct te kaderen moeten we teruggaan naar het Franse kolonialisme in Mali.

Toen de Franse koloniale Mali veroverden was het gebied onderdeel van een grote economische zone rond de Sahel. Karavanen trokken van de ene oasestad

naar de andere, dwars door de woestijn. Binnen deze oorspronkelijke economie was er een goede verstandhouding tussen boeren en nomaden. De boeren hadden de nomaden nodig om goederen uit andere regio's te kunnen kopen, en voor de nomaden waren de boeren hun cliënteel. De hele bevolking in deze regio was moslim.

Deze economische zone was in die tijd zeer welvarend. De website *www.celebritynetworth.com* plaatste vorig jaar een Malinees als eerste in het klassement van de 25 rijkste personen die ooit geleefd hebben. Het blad rekende de bezittingen om van koning Mansa Moussa I, die van 1312 tot 1337 heerste over een koninkrijk in het huidige Mali, rekening houdend met de hedendaagse goudprijs en de inflatie door de eeuwen heen. De man zou vandaag 400 miljard dollar waard zijn geweest. Er was ook een zeer rijk intellectueel leven: Timboektoe staat bekend als een van de eerste en belangrijkste intellectuele centra in de wereld. Op zijn hoogtepunt strekte het Malinese rijk zich uit tot aan de kust van Senegal. Het Arabisch was er de lingua franca.

Het Franse kolonialisme heeft heel dit systeem vernietigd. Om elk intellectueel potentieel te vernietigen, werden duizenden leraars vermoord. Het Mali dat we vandaag kennen heeft – zoals bijna alle Afrikaanse landen – kunstmatige grenzen. Het gebied behoorde tot wat men Frans Soedan noemde. In 1960 werd het onafhankelijk. Eerst als een federatie met Senegal, maar al na twee maand verliet Senegal de federatie. Het huidige Mali is het vierde grootste land van Afrika. Na de staatsgreep tegen de eerste nationalistische president van Mali, Modibo Keita (1960-1968), werd het land een nekoloniale staat.

Een dergelijke staat kan geen natie vormen, kan zich niet autonoom ontwikkelen. Het noorden, woestijngebied, werd aan zijn lot overgelaten, de bewoners gediscrimineerd. Er zijn etnische spanningen tussen de Toeareg (nomaden) en de andere bevolkingsgroepen. De grootscheepse handel van weleer is weggevallen. Wat blijft er over voor veel van de nomaden die met hun karavansen rondtrekken? Smokkel, ontvoeringen voor losgeld, mensenhandel,...

Een belangrijk aantal van deze Toeareg werd soldaat in Libië, in het leger van Kadhafi. Na hun terugkeer naar het noorden van Mali begonnen ze een oorlog voor de bevrijding van Noord-Mali en voor de onafhankelijkheid van wat zij *Azawad* noemen – een strijd die al enkele decennia afwisselend opflakert en dan weer kalmeert. Op 24 januari 2012 veroverden ze de stad Aguelhok en vermoordden ze een honderdtal soldaten van het Malinese leger. De maanden nadien begonnen ze de andere steden in het noorden aan te vallen.

De massamoord in Aguelhok zorgde voor grote ontevredenheid in het leger en onder de families van de soldaten, want zij moesten, slecht bewapend, de goed bewapende en getrainde opstandelingen bestrijden. Op 22 maart 2012 werd de Malinese president Amadou Toumani Touré ('ATT' genoemd) door een staatsgreep van ontevreden militairen en lagere officieren onder leiding van Amadou Sanogo opzij gezet.

Voor de buurlanden van Mali, die na de omverwerping van de regering van de Ivoriaanse president Laurent Gbagbo in april 2011 stevig onder Franse invloed staan, was dit een excuus om een wapenembargo af te kondigen tegen het Malinese leger, dat zo geen schijn van kans had tegen de oprukkende opstandelingen. De maanden daarop nam het MNLA (Mouvement nationale de Libération de l'Azawad) heel het noorden in. Vervolgens werd het MNLA verjaagd door drie jihadistische groepen: Ansar Dine, Al Qaeda in de islamitische Maghreb (AQMI) en MUJAO. Groepen die – en daarmee is de cirkel rond – wapens en geld krijgen vanuit Qatar en Saoedi-Arabië.

Toen die jihadisten leken op te rukken naar de Malinese hoofdstad Bamako, zou interim-president Dioncounda Traoré de Franse president François Hollande (PS) gevraagd hebben om militair tussenbeide te komen. Daardoor werd een zorgvuldig en moeizaam uitgewerkt vredesplan van de VN en de Afrikaanse Unie feitelijk onmogelijk maakte.

Besluit

Hoe moet het nu verder? Een oplossing voor het conflict in Mali wordt doorkruist door drie grote problemen.

Ten eerste. Niemand laat de Malinezen toe om hun onderlinge geschillen en problemen zelf op te lossen. Buitenlandse inmenging maakt dit onmogelijk. De oorlog gaat de onderlinge spanningen in heel het land alleen maar groter maken. Als je een blekere huid hebt en dus als noorderling aanzien wordt, riskeer je vandaag niet meer op je gemak door de straten van Bamako te kunnen wandelen.

Ten tweede. De Afrikaanse staten zijn zeer zwak, als je ziet dat een land als Mali niet eens een goed georganiseerde rebellie van 500 jihadisten de baas kan. Ook de Afrikaanse Unie is zwak. De landen van de SADC (Southern African Development Community) proberen het tij te keren en stonden vooraan in het verzet van de AU tegen de oorlog in Libië. Maar er zijn nog teveel Afrikaanse staatshoofden die meer denken aan hun eigen belang en de orders die ze krijgen van hun 'meesters' in Europa en de VS dan aan de Afrikaanse eenheid.

Ten derde. Als Frankrijk, door de verdieping van de crisis van het wereldkapitalisme sinds 2008, geen nieuw Spanje, Italië of Griekenland wil worden, moet het zijn machtspositie in *Françafrique* en rond de Middellandse Zee wel verdedigen. Maar het ziet er niet goed uit voor Frankrijk, want de conflicten met de VS in Afrika nemen toe. In Ivoorkust trad in april 2011 het Franse leger op om Ouatarra aan de macht te brengen, maar in feite is dat in de eerste plaats een man van de VS. En de VS gaan gebruik maken van de oorlog in Mali om een basis voor hun drones te installeren, in buurland Niger. We staan met andere woorden voor een periode waarin Mali en de omliggende regio in eindeloze conflicten zullen terecht komen, zoals dat in het Somalië van de jaren 1990 gebeurde. ■

*80^e verjaardag van Hitlers machtsgreep***“Geef mij vier jaar en jullie zullen Duitsland niet meer herkennen”**

Op 30 januari 1933, als Hitler aan de macht komt in Duitsland, begint een periode van de meest gruwelijke misdaden tegen de mensheid. In twaalf jaar tijd zetten de nazi's een bloedige dictatuur op, veroorzaken zij een wereldoorlog en de dood van 70 miljoen mensen en plannen en verrichten zij een genocide op industriële schaal.

In de regeringsverklaring van 1 februari 1933 belooft Hitler het Duitse volk een verbetering van de situatie van de arbeiders en de boeren en het behoud en de versterking van de vrede. “Geef mij vier jaar en jullie zullen Duitsland niet meer herkennen”, voorspelt hij.¹ Na vier jaar oorlog zijn het verwoeste Duitsland en Europa inderdaad onherkenbaar geworden.

Men vraagt zich af hoe het fascisme in Duitsland aan de macht kon komen, wie de verantwoordelijken waren en hoe men de terugkeer ervan kan verhinderen. Een wetenschappelijke kennis van de oorsprong en de diepere aard van het fascisme versterkt de hedendaagse strijd.

Legale staatsgreep

Op 30 januari 1933 benoemt de Duitse president Hindenburg Adolf Hitler, de leider van de Duitse Nationaal-Socialistische Arbeiderspartij (afgekort de nazi's), tot eerste minister. Hindenburg is opnieuw president geworden in maart 1932, terwijl de nazi's Hitler hebben voorgesteld. De centrumpartij steunt de uittrekkende president, de monarchist Hindenburg. De socialistische partij SPD weigert om samen met de communistische partij KPD een gemeenschappelijke kandidaat voor te stellen en steunt Hindenburg met de uitspraak: “Versla Hitler – stem Hindenburg”. De KPD voert campagne onder het motto: “Stemmen op

.....
Herwig Lerouge (herwig.lerouge@teledisnet.be) is hoofdredacteur van *Marxistische Studies*.

1 Thierry Feral, *Le nazisme en dates (novembre 1918 - novembre 1945)*, Editions L'Harmattan, 2010, p. 173. A. Hitler, Eerste radiotoespraak als Kanselier, 10 februari 1933. Ook op <http://books.google.be>.

Hindenburg is stemmen op Hitler. Stemmen op Hitler is stemmen voor oorlog.” Negen maanden later benoemt Hindenburg Hitler. Geen negen jaar later breekt de oorlog uit.

De eerste regering-Hitler telt maar drie nazi's, onder wie Hitler zelf. Hij is niet aan de macht gekomen met een verkiezingsoverwinning, noch op basis van een parlementaire meerderheid. Hij durft zich zelfs niet voor te stellen aan het parlement, omdat hij in de minderheid is. Hij verkiest het parlement te ontbinden en nieuwe verkiezingen te organiseren op 5 maart.

Dit uitstel geeft hem de mogelijkheid om vijf weken te regeren zonder parlementaire controle. Het gaat hier om een legale staatsgreep, want de toenmalige Duitse grondwet geeft de president de toestemming om het parlement te ontbinden of tijdelijk op te schorten.

Schrikbewind

Op 4 februari 1933 vaardigt Hindenburg een noodverordening uit die elke kritiek op de regering verbiedt. De vrijheid van vereniging en pers van de KPD en andere linkse organisaties wordt afgeschaft. De KPD zit op dat moment in haar verkiezingscampagne.

Op 27 februari steekt een labiele Nederlandse anarchist de Reichstag, het Duitse parlement, in brand. Verschillende historici zijn ervan overtuigd dat de brand veroorzaakt werd door de stormafdeling (SA of Bruinhemden) van de nazi's. Wat hierop volgt, bevestigt de thesis van de vooraf geplande provocatie. Voordat het onderzoek kan beginnen, beweert de radio dat de communisten de schuldigen zijn. Dezelfde nacht worden ruim tienduizend communisten, socialisten en progressieven gearresteerd op basis van op voorhand voorbereide lijsten. De hele communistische pers en verschillende socialistische kranten worden verboden. De vrijheid van pers en vereniging wordt definitief afgeschaft.

Ondanks deze repressie bezorgen de verkiezingen de nazi's geen meerderheid, zelfs geen tweederdemeerderheid voor de coalitieregering geleid door Hitler. Daarop schrapte de regering de 81 mandaten van de KPD, zonder protest van enige andere partij, zelfs niet van de socialisten. Hierna stemt het parlement het vertrouwen in de regering en geeft de regering Hitler de toestemming om wetten uit te vaardigen zonder parlementaire toestemming. In feite gaat het hier om een zelfontbinding. De socialisten stemmen tegen de regeringsverklaring, maar oordelen dat de verkiezingen democratisch zijn ondanks de repressie.

In twee jaar tijd verbieden de nazi's de politieke partijen. Ze vermoorden 4.200 mensen en arresteren 317.800 opposanten, van wie 218.600 mensen verwond en gemarteld worden. Op 20 maart 1933 vestigt de nazistische politiecommissaris van München Himmler in een oude kruisfabriek in Dachau het eerste concentratiekamp voor politieke gevangenen. Hetzelfde jaar zullen er nog veertig volgen.

Ik heb miljoenen achter mij

Hitler is dus niet democratisch verkozen, zoals men dikwijls beweert. In werkelijkheid wordt de beslissing om hem tot rijkskanselier te benoemen al enkele weken daarvoor genomen, op 3 januari, in de villa van bankier Von Schröder. Tot die tijd zijn de grote industriëlen en bankiers verdeeld over hem.

Tussen 1918 en 1923 trachten de meest rechtse kringen van de heersende klasse herhaalde malen om zich door middel van staatsgrepen en een militaire dictatuur te ontdoen van het parlementair systeem. Een bekende poging is de putsch van Kapp in 1920. Ze willen de voornaamste rechten die de arbeiders verworven hebben gedurende de revolutie van november 1918 afschaffen en zo wraak nemen voor wat zij in 1918 verloren hebben. Deze kringen steunen op een deel van het leger en talrijke reactionaire organisaties. Een van hen, de NSDAP (de Nationaal-Socialistische Duitse Arbeiderspartij), heeft in Beieren een stevige lokale invloed. Veel industriëlen zien in de NSDAP een organisatie die de moeite waard is om te steunen en financieren de partij. Het leger stuurt Hitler als informateur naar de partij als hij nog militair is.

De politici van de Duitse burgerij trekken lessen uit de mislukking van de putsch van Kapp en uit alle pogingen om op een gewelddadige manier een einde te maken aan de Weimarrepubliek. De organisatie en de kracht van de Duitse arbeidersbeweging zijn te groot en maken verdere pogingen tot staatsgreep zinloos. In 1923 zegt de baas van de staalindustrie Stinnes tegen de Amerikaanse ambassadeur: "We moeten een dictator vinden die de macht heeft om alles te doen wat nodig is. Deze man moet de taal van het volk spreken en zelf een burger zijn. Wij hebben zo'n man"².

Met de crisis van 1929 besluiten deze bourgeoisiekringen om te wedden op de partij van Hitler die van hen steeds grotere steun krijgt. Zonder hun miljoenen

2 Kurt Gossweiler, "Van Weimar tot Hitler. Hoe het tot het vestigen van de fascistische dictatuur kwam." *Marxistische Studies* 67-68, 2004. http://www.marx.be/nl/content/archief?action=get_doc&id=63&doc_id=363.

zou Hitler nooit zo belangrijk geworden zijn. Zij stellen hun leegstaande hangars ter beschikking en hij vormt die om tot een naziversie van het Leger des Heils. Armen zonder werk vinden er een kom soep en een bed voor de nacht. Voor zij het goed en wel beseffen, krijgen zij een uniform aangemeten en defileren zij in ganzenpas achter de nazivlag. Gedurende de presidentiële campagne van 1932 plakken de nazi's miljoenen affiches, drukken zij twaalf miljoen speciale nummers van hun krant en organiseren zij drieduizend meetings. Voor de eerste keer maken zij ook gebruik van films en platen. Hitler vliegt in een privé-vliegtuig van de ene naar de andere meeting. In 1932 telt de nazipartij miljoenen permanente medewerkers. Het onderhoud van de Sturm Abteilung alleen al kost twee miljoen mark per week. Wie betaalt dat? Zeker niet de werkloze leden van de nazipartij ...

Bij de federale verkiezingen van september 1930 wordt de NSDAP de tweede partij met meer dan zes miljoen stemmen. Belangrijke vertegenwoordigers van de heersende klasse zijn voor de vorming van een regering met deze partij. Zij nodigen Hitler uit om zijn ideeën uiteen te zetten voor kringen van grootkapitalisten en velen van hen treden toe tot de partij. De directeur van de firma Siemens, Carl Friedrich von Siemens, houdt op 27 oktober 1931 een toespraak voor belangrijke leden van de Amerikaanse financiële wereld om de vrees voor een eventuele machtsovername van de regering door de nazi's te verjagen. Hij legt vooral de nadruk op de wil van de nazi's om de socialisten in Duitsland uit te roeien. Op 26 januari 1932 organiseert Fritz Thyssen, de magnaat van de staalindustrie, een conferentie van Hitler voor meer dan honderd grote bazen in de Düsseldorfer Industriecollege, waar Hitler verzekert dat zijn beweging de basis van de Duitse economie ziet in het privébezit en dat zijn voornaamste doel is om definitief het marxisme in Duitsland uit te roeien.

Vlug, voor het te laat is

Maar het zal nog een jaar duren alvorens deze patronen het kanselierschap aan Hitler toevertrouwen. Zij zijn bang voor de reactie van de arbeidersbeweging. Bovendien leveren zij onder elkaar een verwoede machtsstrijd, waarbij elk van hen de leiding over de toekomstige dictatuur wil nemen.

Maar bij de federale verkiezingen van 6 november 1932 vergroot de Duitse communistische partij sterk haar invloed onder de arbeiders, in het nadeel van de socialistische partij, die meer en meer haar greep op de arbeidersklasse verliest. Het kapitaal vreest een revolutionaire opstand. En de NSDAP verliest

twee miljoen stemmen. Een nog grotere neergang van de partij riskeert alle hoop van het patronaat te vernietigen. Zij zetten hun interne ruzies aan de kant en besluiten om vlugger de macht toe te vertrouwen aan de partij van Hitler.

Op 19 november vragen bankiers, grootindustriëlen en grootgrondbezitters aan president Hindenburg om Hitler te benoemen tot rijkskanselier. De ontmoeting tussen de eerste minister in functie Von Papen en Hitler in de villa van bankier von Schröder op 4 januari 1933 bezegelt de regelingen die zullen leiden naar 30 januari 1933.

Sommige patronen hebben nog twijfels over Hitlers capaciteit om zijn achterban te controleren en vrezen dat die is opgehitst door demagogische toespraken tegen het grootkapitaal. Maar Hitler stelt hen gerust. Op 20 februari 1933 krijgt hij het puik van het Duits grootkapitaal aan zijn kant. De zogezegde ‘antikapitalistische’ vleugel van de partij, die gelooft in de demagogie van Hitler en denkt dat de nazi’s maatregelen zullen nemen tegen het grootkapitaal, wordt geëlimineerd. Gedurende de nacht van de lange messen, op 30 juni 1934, laat Hitler duizend kaderleden van zijn eigen Stormafdeling vermoorden.

Thyssen, Krupp, Siemens en anderen bepalen de economische politiek van Hitler. Het volstaat om de samenstelling van het Hoog Economisch Comité onder de naziregering te bekijken. Wij vinden er de heer Krupp von Bohlen, koning van de wapenindustrie, Fritz Thyssen, staalbaron, Carl von Siemens, koning van de elektriciteit, Karl Bosch van de verfindustrie.

De regering-Hitler blokkeert de lonen op het zeer lage niveau dat in 1932 werd veroorzaakt door de crisis. De werknemers worden van al hun rechten beroofd en bedreigd met opsluiting in een concentratiekamp in geval van staking.

De naziwet van 15 mei 1934 beperkt de vrijheid om van werkgever te veranderen. Het ‘werkboekje’ wordt in februari 1935 ingevoerd. Zonder dit document kan geen enkele werknemer aangeworven worden. Zoals in België in de negentiende eeuw kan een patroon verhinderen dat een werknemer ergens anders gaat werken door zijn werkboekje te ‘bevriezen’.

Het fascisme voert de kapitalistische logica op tot het uiterste. Het najagen van competitiviteit leidt tot een neerwaartse spiraal van de lonen en sociale verworvenheden. Het fascisme brengt de concurrentiekracht van de Duitse fabrieken tot nooit eerder geziene hoogten. In de werkkampen zijn de loonkosten en de sociale lasten bijna herleid tot nul. Ondernemingen wedijveren om te kunnen beschikken over de grootst mogelijke hoeveelheid werkkrachten uit de concentratiekampen. Onder hen het puik van het grootkapitaal. Om transportkosten

te besparen bouwen sommige bedrijven hun fabrieken in de onmiddellijke omgeving van de kampen.

Het werkloosheidsprobleem wordt opgelost door een deel van de werklozen naar het leger te sturen en een ander deel naar de wapenfabrieken. Beide groepen zijn dus verplicht om hun eigen dood en die van miljoenen anderen voor te bereiden.

Een catastrofe die vermeden kon worden

Beweren dat het fascisme de verkiezingen van 1933 met ‘gemak’ wint, klopt niet met de feiten. De Duitse arbeidersklasse strijdt vijftien jaar lang tegen opkomend extreem rechts alvorens de fascistische dictatuur zich kan vestigen. In deze strijd verliezen tientallen duizenden arbeiders het leven onder de kogels van de vijand. De reden dat zij er uiteindelijk toch niet in slagen om de installatie van de fascistische dictatuur te beletten, is niet de superioriteit van het fascisme. De reden is dat de actie van de werknemers verlamd wordt door hun leiders. Volgens de bekende Duitse historicus Kurt Gossweiler, specialist op het gebied van fascisme, had deze catastrofe afgeblokt kunnen worden, maar enkel door de arbeidersbeweging in een verenigd front, door de vereende massastrijd van alle antifascisten, ook buiten het parlement.

De Duitse communistische partij is de enige politieke kracht die zich met een onverzoenbare vijandelijkheid verzet tegen het fascisme. Zij onderschat waarschijnlijk veel te lang het gevaar, maar zodra het beseft daagt, is de partij bereid om alle middelen en alle nodige krachten te mobiliseren om de machtsovername van de fascisten te beletten. Maar zij is niet sterk genoeg om de werknemers te doen opstaan zonder en tegen de socialistische leiding. Waarschijnlijk had de partij veel vroeger en meer inspanningen kunnen doen om samen met de socialistische werknemers één front op te richten. Maar het valt sterk te betwijfelen of het antwoord van de leiding van de socialistische partij op deze inspanning positief geweest zou zijn.

In de voorbereidingsperiode van de fascistische dictatuur spelen de leiders van de rechtse vleugel van de sociaaldemocratie een zeer negatieve rol. De arbeidersklasse wordt in een onbeschrijfelijke ellende gestort. De regering van de socialist Müller start van bij het begin van de crisis van 1929 een draconische politiek tegen de arbeiders en voor het kapitaal. In 1929 verkrijgen de kapitalisten een belastingvermindering van 1,37 miljard mark. De belastingen (vooral de indirecte) en de taksen die de massa van de bevolking treffen gaan omhoog.

De taksen op de meest noodzakelijke producten brengen 2 miljard mark op in 1929. De regering stemt in met een plan dat de uitkeringen voor 1,2 miljoen werklozen vermindert of schrapt. Het aantal mensen die worden uitgesloten van een uitkering verhoogt van 500.000 in 1927 naar meer dan een miljoen in 1930. In januari 1930 geniet 80 procent van de werklozen van een uitkering, maar in december van datzelfde jaar zijn dat er nog slechts 57 procent.

Van 'kwaad naar erger' naar Hitler

In maart 1930 zorgt rechts voor de uitsluiting van de socialisten uit de nationale regering. Dan komt de regering-Brüning van de centrumpartij en maakt van 'de sanering van de staatsfinanciën' haar voornaamste programmapunt. Met het oog op 'het minste kwaad', dat wil zeggen om 'het fascisme te voorkomen', geeft de sociaaldemocratie haar parlementaire oppositie tegen de regering-Brüning op. Zij besluit om de regering te 'tolereren' en te stemmen tegen elke motie van wantrouwen in het parlement.

Er komt zelfs geen reactie van de sociaaldemocratie wanneer de regering in november 1931 besluit tot een loonsvermindering van 10 à 15 procent, de annulering van de bestaande collectieve overeenkomsten, de terugval van de lonen naar het niveau van 10 januari 1927, de afschaffing van het stakingsrecht, de vermindering van de sociale uitkeringen en een verhoging van de bijdragen, het uitstel van de sociale verkiezingen met een jaar en de afkondiging van de uitzonderingstoestand. In feite betekenen deze verordeningen een reële loonsvermindering van 27 à 29 procent. In de praktijk betekent dit de volledige afschaffing van de democratische rechten van de werknemers.

Ondanks haar aanklacht tegen deze verordening in de pers, werkt de SPD mee aan de goedkeuring door haar afgevaardigden zich te laten onthouden.

De socialistische leiders reageren scherper tegen de communisten dan tegen de fascistten. Op 1 mei 1929 verbiedt de socialistische politiechef van Berlijn betogingen. De 200.000 arbeiders die toch betogen laat hij onder vuur nemen, waarbij 33 betogers om het leven komen. Hij verbiedt de krant van de KPD en op 3 mei verbiedt de socialistische minister van Binnenlandse Zaken van Pruisen het Rood Strijdersfront, de organisatie voor antifascistische zelfverdediging van de KPD.

In de loop van 1930 worden ruim tachtig antifascisten vermoord door de SA, de stoottroepen van de nazi's. Een klimaat van geweld verspreidt zich over heel Duitsland. Maar Hitler speelt de respectabele politicus, bezorgd om de legaliteit. De SPD is volledig bereid om in hem te geloven. De socialistische krant

Vorwärts van 3 december 1931 schrijft: “Indien men zeker was dat de nationaalsocialisten de regels van het democratisch spel in acht nemen als zij aan de macht zijn, dan zouden wij allen bereid zijn om hen in de regering op te nemen, en liever nog vandaag dan morgen.”

Zelfs tegenover de directe dreiging van het fascisme weigeren de socialisten een bondgenootschap met de communisten. Wanneer in mei 1932 de rechtse machthebbers in Berlijn de socialistische minderheidsregering van Pruisen – de enige overgebleven regionale socialistische regering – ontbinden, protesteert de SPD verbaal, maar legt zich er toch bij neer. Zij bestempelt het communistische voorstel om samen een algemene staking uit te roepen als ‘provocatie’.

Rechts en de fascistten zijn nochtans niet voldoende talrijk om het hoofd te bieden aan een actieve weerstand van de SPD, haar strijdorganisatie Reichsbanner, de vakbond, de KPD en het RSF. Juli 1932 is waarschijnlijk de laatste kans om het fascisme te beletten om aan de macht te komen. De nazi Goebbels zegt op dat moment: “De roden hebben hun kans verkeken. Die komen niet meer terug.”³

Op 30 januari 1933 verwerpen de socialistische leiders nogmaals het voorstel van de KPD voor een algemene staking. Zolang Hitler ‘de grondwet niet schendt’ willen zij niet strijden en wachten op de verkiezingen van 5 maart.

Zelfs de terreur tegen de communisten en sommige socialisten na de brand in de Reichstag verandert niets aan hun standpunt.

Nog in maart 1933 biedt Leipart, de chef van de socialistische vakbonden, Hitler zijn medewerking aan: “De vakbonden zijn bereid ... tot een permanente samenwerking met de patronale organisaties. De controle door de (*fascistische, nvdv*) staat van deze samenwerking kan in sommige omstandigheden de waarde ervan verhogen en de werking vergemakkelijken”, zegt hij.⁴

Op 1 mei 1933 roepen de nazi’s en de patroons de arbeiders op om massaal deel te nemen aan de door het regime georganiseerde betogingen. De vakbondsleiders drinken de schaambeker leeg tot op de bodem en geven gevolg aan deze oproep. Dat levert hun echter niets op. De volgende dag worden de voornaamste vakbondsleiders gearresteerd en worden de bezittingen van de vakbonden aangeslagen.

Maar de SPD gaat nog verder. Op 17 mei stemmen de sociaaldemocratische afgevaardigden voor de ‘geweldloze revolutie’ van Hitler op de Reichstag. Dit

3 Baay: “Der andere 20 juli”, *Die Zeit* nr. 29 van 21 juli 1972.

4 Françoise Knopper, Gilbert Merlio, Alain Ruiz, *Le National socialisme, une révolution?* 1977, Presses Universitaires du Mirail. p. 156. Ook op <http://books.google.be>.

gaat over een eis voor de herziening van het Verdrag van Versailles, zodat alle hindernissen voor de expansionistische bedoelingen van Duitsland uit de weg geruimd zijn.

Ook deze onderdanigheid brengt de SPD niets op. Op 22 juni 1933 verbiedt Hitler elke politieke activiteit van de SPD. Een aanzienlijk aantal socialistische en syndicale ambtenaren, onder wie de om trieste redenen beroemde minister van Binnenlandse Zaken van Pruisen Severing, aarzelen niet om over te lopen naar de nazi's.

In 1935 zegt Geoges Dimitrov, de leider van de Communistische Internationale: "Was de overwinning van het fascisme onvermijdelijk in Duitsland? Neen, de arbeidersklasse kon haar afwenden. Maar daarvoor moest zij de leiders van de sociaaldemocratie verplichten om haar campagne tegen de communisten te stoppen en om de herhaalde voorstellen van de communistische partij voor verenigde actie tegen het fascisme te aanvaarden. Zij had kunnen antwoorden met een echte massastrijd, die de plannen van de fascist en de Duitse bourgeoisie gedwarsboomd zouden hebben".⁵

Enkele bronnen om meer te weten over de oorsprong van het fascisme, de krachten die het aan de macht brachten en het verzet.

Marxistische Studies, nr. 67-68, 2004. Kurt Gossweiler, "Hitler, de onstuitbare opgang. Opstellen over het fascisme". Zie: <http://www.marx.be/nl/content/archief?action=select&id=63>.

Marxistische Studies, nr. 74, 2007. Kurt Gossweiler, "De Duitse economie 1933-1934 van wereldcrisis tot herstel door intensieve herbewapening". Zie: http://www.marx.be/nl/content/archief?action=get_doc&id=&doc_id=347.

Etudes Marxistes, nr. 15, 1992, Herwig Lerouge, "Sans la trahison du parti socialiste allemand, la fascisme n'aurait jamais triomphé en Allemagne dans les années trente" (enkel in het Frans), Zie : http://marx.be/fr/content/%C3%A9tudes-marxistes?action=get_doc&id=14&doc_id=310. ■

5 Georgi Dimitrov, *De eenheid van de arbeidersklasse in de strijd tegen het fascisme*. Zie: <http://www.marxists.org/nederlands/dimitrov/1935/1935fascisme.htm>

*Bedenkingen bij het boek Identiteit van Paul Verhaeghe***Welke identiteit voor de 99 %?****Neoliberalisme maakt ziek**

Paul Verhaeghe stelt in zijn klinische praktijk als psychotherapeut een verschuiving vast in de psychopathologie bij zijn patiënten: veel meer depressies, veel meer burn-outs op de werkvloer, meer ADHD, meer sociale angst, meer zogenaamde borderliners enzovoort. De auteur gaat op zoek naar de oorzaken. Hij stelt vast dat de maatschappelijke en sociale omstandigheden in belangrijke mate het psychisch welbevinden van de mens bepalen. "Nooit had de westerse mens het zo goed, nooit voelde hij zich zo slecht", schrijft de psychoanalyticus in zijn pas verschenen boek *Identiteit*¹. De oorzaak hiervan is volgens Paul Verhaeghe de afbouw van de westerse verzorgingsstaat door het neoliberalisme de voorbije dertig jaar. Neoliberalisme betekent allesoverheersend marktdenken, competitie, egoïsme, prestatiedruk en winstmaximalisatie. Neoliberalisme leidt tot de rank and yank-strategie van het Amerikaanse bedrijfsleven. De besten mogen blijven; begrijp: zij die het meeste geld opbrengen. Wie minder presteert, moet eruit. De auteur beschrijft de nefaste gevolgen van de toepassing van deze neoliberale meritocratie op de werkvloer, in de zorgsector, in het academisch onderzoek en in het onderwijs. De neoliberale maatschappij maakt mensen ziek. Ze ondermijnt een identiteit gebaseerd op empathie, altruïsme, solidariteit en sociale cohesie onder de mensen.

Verhaeghe grijpt onder meer naar het werk van de Britse epidemioloog Richard Wilkinson om zijn stellingen met hard cijfermateriaal te onderbouwen. Wilkinson toont met een overvloed aan wetenschappelijk onderzoek aan dat de toenemende ongelijkheid van vandaag, een gevolg van het neoliberalisme en samengaat met de verslechtering van de gezondheid en van het welzijn van de mensen in de maatschappij.

Dirk Van Duppen is huisarts, werkzaam voor Geneeskunde voor het Volk. Hij publiceerde verscheidene artikels en schreef, samen met zijn vrouw Dagboek uit Beiroet (EPO, 1986) over zijn werk in Palestijnse vluchtelingenkampen en NGO's, *Missionarissen van de nieuwe kolonisatie?* (1994). In 2004 volgde het boek *De cholesterooloorlog: Waarom geneesmiddelen zo duur zijn?*, waarmee hij het kiwi-model lanceerde. In 2009 kreeg Dirk Van Duppen voor zijn jarenlang maatschappelijk engagement de Prijs voor de Democratie. In 2012 werd hij verkozen in de OCMW-raad van Antwerpen voor de PVDA+.

1 Paul Verhaeghe, *Identiteit*, 2012, De Bezige Bij, 256 p. ISBN 978-9023473039.

Paul Verhaeghe verklaart in *Identiteit* deze fenomenen ook vanuit nieuwe bevindingen in de neurowetenschappen zoals de spiegelneuronen, die de neurocellulaire basis vormen voor empathie. Hij baseert zich onder andere op het onderzoekswerk van de wereldbepaalde primatoloog Frans de Waal om te stellen dat de mens evolutionair een sociaal groepsdier is.

Paul Verhaeghe stelt terecht dat het neoliberalisme een heruitgave is van het sociaal darwinisme. Hij vermeldt als voorbeeld het werk van de Britse psychiater Dalrymple, intellectuele inspirator van Bart De Wever, die de armen zelf de schuld geeft van hun miserie. Dalrymple pleit in de sociaal-darwinistische traditie voor de afbraak van de verzorgingsstaat, want die pampert de armen veel te veel in hun misgroeide levenssituatie. Deze argumenten dienen vandaag voor De Wever als morele rechtvaardiging van de toenemende afbraak van de sociale bescherming naar Duits model.

De psychologisering van Sigmund Freud of de klassenstrijd van Karl Marx

Als psychoanalyticus grijpt Paul Verhaeghe in zijn boek ook terug naar de denkbeelden van Sigmund Freud en de Franse psychoanalyticus Jacques Lacan. Daar heb ik het moeilijk mee. In hun boek *Intellectueel bedrog. Postmodernisme, wetenschap en antiwetenschap* (EPO 1999) maken Alan Sokal en Jean Bricmont brandhout van de postmodernistische schrijfsels van Jacques Lacan. Op de vooravond van de algemene staking van 31 januari 2012 tegen het inleveringbeleid van de regering stelde Paul Verhaeghe in een lezing in de Gentse Vooruit: “Psychoanalytisch beschouwd is de huidige staking niets anders dan automutilatie, de zelfverwonding van een patiënt die alle greep op zijn leven verloren is en dan maar gaat kerven in zijn eigen vlees, net zoals de werkloze hoogopgeleide jongeren in de Franse banlieues hun eigen leefomgeving vernielden.”

Ikzelf heb als staker of als PVDA-militant deelgenomen aan talrijke stakingen. Vandaag zie ik als huisarts ook borderlinepatiënten die in hun huid kerven. Het ene heeft werkelijk niets te maken met het andere. Integendeel, iedere staking is een bewust, weloverwogen strijdmiddel van de werkende bevolking om voor haar rechten op te komen. Iedere staking kost de werknemers veel geld en het doet pijn als de mensen ten gevolge van een staking hun huis niet meer kunnen afbetalen of de studies van hun kinderen niet meer kunnen bekostigen. Maar het is een pijn die verzacht wordt door warme diepmenselijke solidariteit onder de collega's of van werkers buiten het bedrijf. Een pijn overtroffen door

de wetenschap dat de staking voor de werkende klasse een van haar belangrijkste wapens is om het neoliberalistische beleid van afdankingen, afbraak van sociale verworvenheden, privatiseringen, inleveringen enzovoort een halt toe te roepen. “De arbeidskracht is de enige koopwaar die in staat is zelf invloed uit te oefenen op haar prijs via, onder meer, het stakingswapen”, schreef Karl Marx.

Paul Verhaeghe schrijft: “Populistische groepen leggen de schuld bij corrupte leiders, intellectuelen bij ‘het systeem’, politici en economen bij ‘de markten’. Ze vinden elkaar in dezelfde overtuiging: het is allemaal de schuld van De Ander, ikzelf ben alleen maar slachtoffer. Die ander – de allochtoon, de profiterende werkloze, de graaiende bankier, de meedogenloze manager – moet zich aanpassen en dan wordt alles beter. Helaas is die ander niet duidelijk identificeerbaar. Het protest richt zich tegen anonieme molochs (‘de banken’), waarbij zinloos straatgeweld afgewisseld wordt met depressieve doelloosheid. Dit is meteen een spiegelbeeld van de beurs: ofwel ADHD-opverend, ofwel depressie in elkaar zakkend. De bipolaire stoornis (vroeger bekend als ‘manisch-depressief’) is bij uitstek de aandoening van het neoliberalisme. De overtuiging heerst dat de oorzaak buiten ons ligt, met in het kielzog de overtuiging dat ook een oplossing van elders moet komen. Dat er ergens een magische pil bestaat of een nieuwe Führer die ons zonder al te veel eigen inspanning zal verlossen van het kwade. Daarbij verliezen we een fundamentele waarheid uit het oog: zo langzamerhand zijn wij allemaal neoliberal zowel in ons denken als in ons gedrag.”(p. 230)

Paul Verhaeghe vergist zich mijns inziens wanneer hij de verantwoordelijkheid van de ‘99%’ (de allochtoon, de werkloze) op hetzelfde niveau legt als die van de ‘1%’ (de bankier, de manager), om de begrippen van de Occupy-beweging te gebruiken. Dankzij onder meer de studiedienst van de PVDA zijn de ‘anonieme molochs’ helemaal niet meer anoniem. Het gaat om de grote aandeelhouders en ceo’s van AB-Inbev, ArcelorMittal, Electrabel, Opel, Ford, KBC, Dexia, Fortis, ... Ze worden heel concreet beschreven in *Hoe durven ze? De euro, de crisis en de grote hold-up*, de politieke bestseller van Peter Mertens². Het is verre van afdoend om dit proces te psychologiseren zoals Paul Verhaeghe doet. Het kapitalisme en zijn agressieve vorm, het neoliberalisme, komen niet voort uit de hebzucht of de egoïstische kant van de mens. De concurrentie voor de maximale winst zit wetmatig ingebakken in dit economisch systeem. Wie niet meedraait, vliegt eruit. Het kapitalisme heeft wel de hebzucht en de egoïstische kant van de mens als algemene norm verheven. “De heersende ideeën van een tijd zijn de ideeën van de

2 Peter Mertens, *Hoe durven ze? De euro, de crisis en de grote hold-up*, 2011, EPO, Antwerpen, 360 p. ISBN 978-9491297137.

heersende klasse”, schreef Marx. De bezitters van de productiemiddelen bezitten namelijk ook de middelen voor de productie van de heersende ideologie. Het is dan ook niet te verwonderen dat heel wat gewone mensen, zelf ook slachtoffers van het neoliberalisme, liberaal of rechts gaan denken en stemmen.

De klasse-analyse van het sociaal-darwinisme

Ten tijde van Marx en Darwin stelde de burgerij dat de moordende concurrentie in de economie niets anders was dan de strijd voor het bestaan die Darwin in de natuur had ontdekt, maar dan toegepast op de maatschappij. Die ideologie noemde ze het sociaal darwinisme. Volgens de sociaal-darwinisten bestonden er ook superieure en inferieure rassen. Zij verzetten zich tegen iedere vorm van sociale ondersteuning, want dat zou de natuurlijke selectie tegengaan en de gezondheid van het eigen ras of het eigen volk verzwakken. Werklozen bijvoorbeeld waren volgens de sociaal-darwinisten parasieten en luiaards die zelf de schuld droegen voor hun eigen situatie en geen enkele bescherming verdienden.

Ook in dit debat is het werk van Karl Marx en Friedrich Engels een visionaire inspiratiebron. Marx en Engels verwelkomden het werk van Charles Darwin als een onderbouwing van de dialectisch-materialistische natuurbeschouwing. Toch waren ze ook bezorgd over de invloed van het werk van Thomas Malthus op Darwin. Malthus was naast theoloog ook de eerste beroepseconoom die betaald werd door de Oost-Indische Compagnie om traktaten te schrijven die de schuld voor de miserie van de armen bij de armen zelf moesten leggen. Zijn theorie moest ook dienen als rechtvaardiging van het verzet van de Engelse bourgeoisie tegen sociale hulp aan de armen. Volgens Thomas Malthus groeide de bevolking aan een exponentieel tempo, sneller dan de groei van bestaansmiddelen, die lineair zou verlopen. Dat zou leiden tot een overbevolkingscrisis. Alleen een natuurlijke selectie, een rem op de bevolkingsgroei en competitie gebaseerd op het recht van de sterkste konden dit probleem oplossen, aldus Malthus. Sociale, beschermende maatregelen waren *not done*, want ze zouden de bevolkingsgroei alleen nog doen toenemen. Malthus was zo in feite de grondlegger van een sociaal-darwinisme *avant la lettre*. Dezelfde Malthus was echter de inspiratiebron voor Darwin en voor zijn theorie van natuurlijke selectie door de strijd voor het bestaan.

Waar Darwin op 22-jarige leeftijd zijn ideeën ontwikkelde op basis van zijn waarnemingen en overpeinzingen tijdens de reis met de Beagle, deed Friedrich Engels op dezelfde jonge leeftijd zijn eerste ideeën op vanuit zijn veldwerk en onderzoek, neergeschreven in De toestand van de arbeidersklasse in Engeland

(1845). Toen al viel Engels Malthus aan en weerlegde hij diens theorie als volgt: “Malthus heeft eveneens op zijn manier gelijk wanneer hij beweert dat er steeds overbodige bevolking is en dat er altijd te veel mensen op de wereld zijn; hij heeft pas ongelijk wanneer hij beweert dat er meer mensen zijn dan er met de voorhanden levensmiddelen gevoed zouden kunnen worden. De overbodige bevolking wordt veeleer veroorzaakt door de crisis van overproductie: de concurrentie van de arbeiders onderling, de ten top gevoerde prestaties van ieder afzonderlijk, de arbeidsdeling, de invoering van machines en de exploitatie van de natuurkrachten, maken een massa arbeiders brodeloos. [...] Maar deze brodeloze arbeiders raken buiten de markt: zij kunnen niets meer kopen en de vroeger door hen verbruikte hoeveelheid handelswaren wordt nu niet meer verlangd en behoeft dus niet meer geproduceerd te worden. De vroeger bij deze productie betrokken arbeiders worden dus ook weer brodeloos en vallen uit de markt. En zo gaat dat steeds verder, steeds dezelfde kringloop.”³

Nog voor hij Karl Marx had leren kennen vatte Friedrich Engels hier in een tiental lijnen de essentie van de marxistische economische analyse en de verklaring voor de crisis samen.

Later pakte Marx ook Malthus aan voor zijn politiek van victim blaming, de slachtoffers zelf de schuld geven van hun miserie. “Intussen is de theorie van Malthus, die graag als natuurwet zo uitgedrukt wordt, dat de bevolking sneller groeit dan de levensmiddelen, de bourgeois des te meer welkom omdat zij zijn geweten tot rust brengt, hem de hardvochtigheid tot morele plicht heeft gemaakt, de gevolgen van de maatschappij tot gevolgen van de natuur heeft gemaakt, en aan de andere kant maakt dat hij de ellende van het proletariaat als diens eigen schuld en straf kan beschouwen. De proletariër kan immers het natuurinstinct door zijn verstand beteugelen en zo door morele waakzaamheid de natuurwet tegenhouden in haar schadelijke ontwikkeling.”⁴

Hedendaagse empirische onderbouwing

Vandaag wordt de bovenstaande analyse van Friedrich Engels over de crisis van overproductie impliciet bijgetreden en onderbouwd met een massa empirische data verzameld door 's werelds meest gerenommeerde niet-marxistische economen. Ik denk aan nobelprijswinnaar Joseph Stiglitz en zijn nieuwste boek *The price of ine-*

3 Friedrich Engels, *De toestand van de arbeidersklasse in Engeland*, 1845. Zie: <http://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1845/toestand/11.htm>.

4 Karl Marx, *Loonarbeid en kapitaal*, 1849. Zie: <http://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1849/1849loonarbeid.htm>.

quality⁵, Jeffrey Sachs en zijn boek *The price of civilization*⁶ of de hoofdeconoom van de UNCTAD en voormalig Duits viceminister van Financiën onder Schroder I, Heiner Flassbeck, wiens UNCTAD-jaarrapporten van 2010, 2011 en 2012 door Robert Wade, professor in de politieke economie aan de London School of Economics, worden beschouwd als de belangrijkste evidence based kritiek op het neoliberalisme. Deze werken geven eensluidend een hedendaagse wetenschappelijke onderbouwing van de slogan die door de indignados en Occupy Wall Street werd gelanceerd: 'Wij zijn de 99 %'. De drie economen komen tot de vaststelling dat gedurende meer dan dertig jaar het aandeel van de lonen in het nationaal inkomen overal en ononderbroken gedaald is. Zeg maar dat er een voortdurend toenemende transfer van meerwaarde heeft plaatsgehad van de wereld van de arbeid naar die van het kapitaal. De drie economen stellen vast dat het neoliberalisme niet zomaar de kloof tussen arm en rijk heeft doen toenemen. Het is de kloof tussen de 1 % rijksten en de overige 99 % van de bevolking die onophoudelijk is toegenomen. Daar ligt de echte breuklijn in de samenleving. Alle bovenstaande auteurs tonen met actuele harde economische data aan dat precies die ongelijkheid de oorzaak is van de huidige crisis van overproductie, zoals Friedrich Engels in bovenstaande citaat 160 jaar geleden al formuleerde. De concurrentie om de maximale winst, waarbij ieder bedrijf probeert zijn werknemers altijd meer te doen produceren met minder volk en tegen minder loonkosten, leidt op macro-economisch vlak tot een botsing tussen de massale daling van de koopkrachtige vraag, enerzijds, en de toenemende productie(capaciteit), anderzijds, met als gevolg de crisis van overproductie. Alle voornoemde auteurs wijzen erop dat het voortzetten van het neoliberalisme als antwoord op de crisis de nefaste toestand voor de 99 % alleen maar zal verergeren. Het neoliberalisme maakt 99 % van de bevolking ziek.

Evidence based evolutionaire psychologie en marxisme

Paul Verhaeghe schrijft: "Het lijkt geen twijfel dat het egoïstische, het competitieve, het agressieve in de mens zit. Maar het altruïstische, het willen samenwerken, de solidariteit zit evenzeer in ons, en het is de omgeving die beslist welke kenmerken zich dominant manifesteren. Dat is een conclusie die we uit het onderzoek van Frans de Waal over onze nauwste verwanten kunnen trekken. Het belangrijkste verschil met die primaten is dat wij onze omgeving grotendeels zelf maken." (p231)

5 Joseph Stiglitz, *The price of inequality*, 2012, W.W. Norton Company, New York, 449 p. ISBN 978-0-393-08869-4.

6 Jeffrey Sachs, *The price of civilization*, 2012, Random House Trade Paperbacks, New York, 352 p. ISBN 978-0812980462.

De voorbije vijftien jaar heeft gedegen wetenschappelijk empirisch onderzoek in verschillende disciplines geleid tot een nieuw inzicht in de natuur van de moderne mens, namelijk dat die in wezen sociaal is. Een inzicht dat verder gaat dan het onderzoek van Frans de Waal en dat nauw aansluiting vindt bij de ideeën van de Russische marxistische ontwikkelingspsycholoog Lev Vigotsky uit het begin van de jaren dertig van vorige eeuw, die vandaag in de evolutionaire psychologie bijzonder populair zijn.

In 2012 alleen al verschenen over dit thema twee boeken van internationale topwetenschappers: Martin Nowac van Harvard met *Supercooperators: The mathematics of evolution, altruism and human behaviour*⁷ en Mark Pagel met *Wired for Culture: The natural history of human cooperation*⁸. Ook het onderzoekswerk van Michael Tomasello, codirecteur van het Max Planck Instituut voor evolutionaire antropologie en psychologie in Leipzig, is baanbrekend.⁹ Samengevat luidden de hedendaagse wetenschappelijke bevindingen dat niet hebzucht, maar wel altruïsme en gerichtheid op samenwerking in eerste instantie kenmerkend is voor de menselijke natuur. De mens is in wezen een sociaal groepsdier en een slim breindier. Beide kenmerken zitten voor een belangrijk deel evolutionair ingeslepen. De groter evoluerende herseninhoud van de mens bepaalt niet de intelligentie van het individu, maar dient om de koppen bij elkaar te kunnen steken. De herseninhoud is nauw gecorreleerd met het aantal sociale relaties dat de mens onderhoudt. Precies op al die eigenschappen onderscheidt de mens zich van andere groepsdieren. Meer nog, dankzij die kenmerken ontwikkelde de homo sapiens zijn vermogen tot sociaal leren, tot wat genoemd wordt 'cumulatieve culturele adaptatie'. Die gerichtheid op de ander, dat sterk empathisch vermogen, die drang naar samenwerking leidt tot de ontwikkeling van taal, van een hoger zelfbewustzijn en van onze intelligentie. Het leidt tot de ontwikkeling van werktuigen, van wetenschap en techniek. Met deze vermogens kan de mens imiteren en innoveren. De beste innovaties worden snel geïmiteerd en verspreid. Ze worden doorgegeven van generatie tot generatie, van groep tot groep en van mens tot mens. De mens cumuleert de kennis en cultuur van zijn voorgangers en van zijn medemensen. Die kennis gebruikt hij om de natuur aan te passen aan zijn biologische behoeften. En hij doet dat flexibel en veralgemeend. Vandaar het concept 'cumulatieve culturele adaptatie'.

7 Martin Nowac, *Supercooperators: The mathematics of evolution, altruism and human behaviour*, 2011, Canongate Books, Londen, p. 288. ISBN 978-1847673367.

8 Mark Pagel, *Wired for Culture: The natural history of human cooperation*, 2012, Ed. Allan Lane, Penguin Books, 432 p. ISBN 978-1846140150.

9 Voor het werk van Michael Tomasello: <http://email.eva.mpg.de/~tomas/>.

Dit kernbegrip in de hedendaagse theorieën over de evolutie van de mens zou Marx destijds de start van het historisch materialisme genoemd hebben. De darwinistische strijd om het bestaan wordt vanaf dat ogenblik bij de mens een strijd om bestaansmiddelen. Eens de mens in staat is om, dankzij zijn vermogen tot cumulatieve culturele adaptatie, die middelen zelf doelgericht te produceren, waardoor hij werktuigen kan maken en wetenschap en techniek kan ontwikkelen, wordt dit een strijd voor de productie en verdeling van die bestaansmiddelen. Met andere woorden, de strijd voor het bestaan wordt bepaald door de economische onderbouw van de menselijke samenleving. Daarom moet men, aldus Marx, om de menselijke moraal te bestuderen vertrekken vanuit die economische onderbouw en niet omgekeerd, vanuit de moraal zelf.

Sinds de landbouwrevolutie zo'n 12.000 jaar geleden slaagt de homo sapiens erin méér te produceren dan nodig is om te overleven en om zichzelf te reproduceren. Sindsdien slaagt de moderne mens erin deze meerwaarde ook te accumuleren. Sindsdien is de drijfveer voor maatschappelijke ontwikkeling de strijd om de productie, verdeling en accumulatie van die meerwaarde, volgens Marx het wezen van de klassenstrijd.

Klassenidentiteit van de 99 %

“Als de omstandigheden zo bepalend zijn voor de mens, laten we dan die omstandigheden meer menselijk maken”, schreef José Saramago. Deze gedachtegang vind je ook als rode draad doorheen het boek van Paul Verhaeghe. “Het belangrijkste verschil met die primaten is dat wij onze omgeving grotendeels zelf maken”, schrijft Verhaeghe terecht. Vertaald naar de situatie van vandaag betekent dat volgens mij dat de 99 % ervan bewust moet worden dat hun belangen botsen met die van de 1 %. Dat de strijd die we nodig hebben een beweging is die de 99 % weet te verbinden en niet te verdelen. Een beweging die solidariteit, wederzijdse hulp en altruïsme onder de 99 % weet te bevorderen en niet concurrentie, individualisme en egoïsme. Een beweging die een emancipatorisch antikapitalistisch wetenschappelijk bewustzijn onder de 99 % kan tot stand brengen en niet een systeembevestigend zoethoudertje. Een beweging die bij de 99 % opnieuw het klassenbewustzijn als de ware identiteit kan oproepen. Zoals Jan Cap, de historische arbeidersleider van de Boelwerf in Temse, dat deed met de keuze van de titel van zijn biografie: *In naam van mijn klasse*.¹⁰

10 Imelda Haesendonck en Jan Vandeputte, *Jan Cap – In naam van mijn klasse*, 1987, EPO, Antwerpen. Zie ook: http://www.marxists.org/nederlands/cap/in_naam_klasse/index.htm.

Abonnementen

België: € 24 - met domiciliëring € 22

Steunabonnement: € 60

Buitenland: € 40 of \$ 60

Stort de nodige som op rekening BE52 0011 6603 7909 BIC: GEBABEBB

IMAST vzw, Kazernestraat 68, 1000 Brussel.

Naam: _____

Adres: _____

Postcode: _____ Gemeente: _____

Land: _____

Tel.: _____ Fax: _____

Geboortedatum: _____ Beroep: _____

E-mail: _____

☐ Wil nummer _____ van *Marxistische Studies* ontvangen en betaalt
€ 7,50 (+ verzendingskosten zie www.marx.be)

☐ Neemt een abonnement vanaf nr.: _____
4 nummers ☐ € 24 ☐ € 40 (Buitenland) ☐ € 60 (Steunabonnement)

☐ met domiciliëring (zie hieronder)

Betaling

Ik betaal de som van: _____

☐ Contant ☐ Storting of overschrijving BE52 0011 6603 7909 BIC: GEBABEBB

☐ Kredietkaart ☐ VISA ☐ MasterCard

Kaart nr. [] [] [] [] - [] [] [] [] - [] [] [] [] - [] [] [] []

Vervaldatum [] [] / [] [] / [] [] Handtekening: _____

Domiciliëring voor Marxistische Studies (alleen voor België)

Ik, ondergetekende, _____
geef hierbij aan IMAST vzw de toelating om, tot uitdrukkelijke herroeping, mijn abonnementsgeld te innen voor het debet van mijn rekeningnummer

[] [] [] [] - [] [] [] [] - [] [] [] [] - [] [] [] []

Abonnement normaal ☐ 22,00 € voor 4 nummers ☐ 5,50 € per nummer

Steunabonnement ☐ 60,00 € voor 4 nummers ☐ 15,00 € per nummer

Datum _____ Handtekening: _____

2013/101

Voor de administratie

Domiciliëringsnummer: _____ - _____ - _____ Identificatienummer van de schuldeiser IMAST vzw: 00.000 818 758

Terugsturen naar Abonnementen Marxistische Studies

Kazernestraat 68, BE-1000 Brussel, België.

Tel.: 32 (0)2 504 01 44

Fax: 32(0)2 513 98 31

E-mail: abonnementen@marx.be

Wij gebruiken uw gegevens enkel om u te informeren over onze publicaties. Wenst u niet in ons bestand opgenomen te worden, meld het ons.

EDITORIAAL

Davos, de productieven en de generatie Z

David Pestieau

DOSSIER: TIJD, WERK EN WINST

Tijd, werk en winst

Herwig Lerouge

De welvaartsstaat, de arbeidskracht als waar en de activering van werklozen en armen

Daniel Zamora Vargas

De lessen uit de Franse ervaring van de 35-urige werkweek

Jacques Rigaudiat

Kort voltijds werk voor iedereen

Jörg Miehe

Arbeidsduurverkorting in het belang van het kapitaal

Udo Paulus

INTERNATIONAAL

Oorzaken en gevolgen van de oorlog in Mali

Mohamed Hassan

GESCHIEDENIS

“Geef mij vier jaar en jullie zullen Duitsland niet meer herkennen”

Herwig Lerouge

WETENSCHAP

Welke identiteit voor de 99 %?

Dirk Van Duppen

